

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
૨૦ ૧૯૬૮
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ એગ્રીમેન્ટ

૧૨૦૫

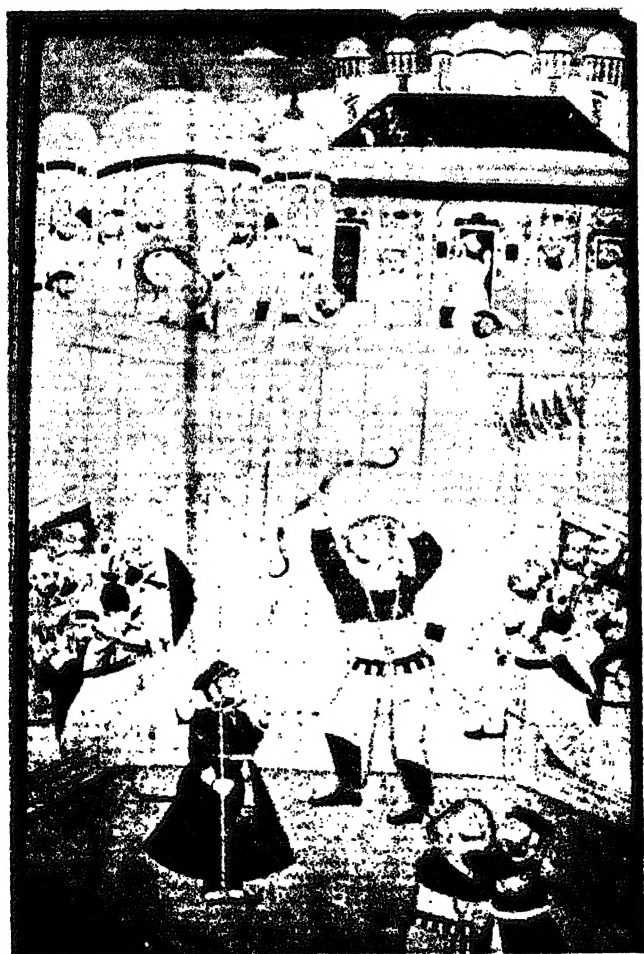
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કૌપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૦૫ કિમત

પ્રથનામ પુસ્તકાલય યોજના

વર્ગાંક ૧૨: ૨૧૫૬૧

১১০৭

तसवीरनी समजण.

मध्यभागमां हाथमां कमान तथा पगमां अने गळांमां सांकळो छे ते पृथिराज चहुआण छे तेने शाहबुद्दीन गोरीए आंधळो करी नाख्यो छे.

पृथिराजनी सामे बरछी हाथमां लई ऊभेल छे ते चंद भाट छे.

पृथिराजनी पीठ तरफ सात तवा लोढाना लटकावेल छे जेमां पृथिराज शब्दवेधी बाण मारे ते साते तवा वींधी आरपार नीकळी जाय एवी सरत हती.

पृथिराजनी सामे उंची बेठकमां शाहबुद्दीन गोरी छे तेने कपाळमां बाण वागतां तरुत ऊपरथी ढळी पडेल छे.

सौथी नीचेना भागमां बे जण एक बीजानां गळांमां तरवार फेरवेछे ते पृथिराज अने चंद भाट छे.

एथिराज चहुआण.
(दिछीनो छेछो रजपूत राजा).

रचनार
आत्माराम केशवजी द्विवेदी.

मुंबई:

“निर्णयसागर” छापाखानामां छाप्यो.

सं० १९३९.

इ० सं० १८७८.

(आ पुस्तक छापवानो हक सने १८६७ ना २५ मा
आक्ट प्रमाणे नोंधाव्यो छे).

आजम मेहेरवान राजमान राज्यश्री राओ बहादुर
मणीभाई जसभाई, दीवानजी साहेब
मुलके कच्छ.

दोहो.

रहियत सब राजी रहे मंत्रिन राउत मान ।

आमद घटे न राउकी सो परधान प्रमान ॥

जसूराम.

श्रीकच्छ देशाधिपति, श्रीमन्महाराओ श्रीजी खेंगा-
रजी बहादुरना मुख्य प्रधानना हुद्दा उपर बिराजी, आवा
आवा उत्तम गुणोधी आपे राज्यने तेमज रैयतने अग-
णित फायदाओ करचा छे ते साथे देशनी चढती कळा
थवानां साधनोनें अने विद्यावृद्धिनें आश्रय आपवामां
पण बहुज औदार्यता बतावी छे, इ० इ० आपनां स्तुति-
पात्र कामोधी आपें कच्छनी प्रजा उपर जे बहुज उप-
कार करचा छे तेनी नीशानी दाखल आ पुस्तक हुं
आपनी सेवामां मोटी नम्रतापूर्वक अर्पण करुं छुं.

आज्ञांकित सेवक,

मुजनगर

ता० १० आगष्ट १८७८.

} आत्माराम केशवजी द्विवेदी.

ग्रंथकर्ता.

प्रस्तावना.

प्रथिराज रासानां काव्यनी लोकप्रियता अने तेना रचनार चंद भाटनीं विद्वत्तानी प्रसंशा मारा हाथथी लखवा करतां प्रख्यात टाड साहेबना बोलोमां वांचनारनी सेवामां रजु करवी वधारे वजनदार समजी, ए बोलो हुं अहीं टांकुछुं.

टाड साहेब पोतानां राज्यस्थानमां लखेछे के:—

“ The work of Chund is a universal history of the period in which he wrote. In the sixty-nine books, comprizing one hundred thousand stanzas, relating to the exploits of Pirthi Raj, every noble family of Rajasthan will find some record of their ancestors. It is accordingly treasured amongst the archives of each race having any pretension to the name of Rajpoot. From this he can trace his martial forefathers, who ‘drank of the wave of battle’ in the passes of Kirman, when ‘the cloud of war rolled from Himachil’ to the plains of Hindusthan. The wars of Pirthi Raj, his alliances, his numerous and powerful tributaries, their abodes and pedigrees, make the works of Chund invaluable as historic and geographical memoranda, besides being treasures in mythology, manners, and the annals of the mind. To read this poet well is a sure road to honour, and my own Gooru was allowed, even by the professional bards, to excel therein. As he read I rapidly translated about thirty thousand stanzas. Familiar with the dialects in which it is written, I have fancied that I seized

“ occasionally the poet's spirit; but it were presumption to
 “ suppose that I embodied all his brilliancy, or fully compre-
 “ hended the depth of his allusions. But I knew for whom he
 “ wrote. The most familiar of his images and sentiments I
 “ heard daily from the mouths of those around me, the descen-
 “ dants of the men whose deeds he rehearses. I was enabled
 “ thus to seize his meaning, where one more skilled in poetic
 “ lore might have failed, and to make my prosaic version of
 “ some value.”

ભાવાર્થ:—“ ચંદનું રચેલું પુસ્તક એ તેના વચ્ચતાનાં સર્વ રાજ્યો-
 “ ના ઇતિહાસરૂપ છે. એના ઓગળોતેર અધ્યાયમાં વધાં મઠીને
 “ ઇથિરાજનાં પરાક્રમ વિષેનાં એક લાખ કવિત છે, તેમાંથી રાજ-
 “ સ્થાનનાં દરેક મોટાં કુલને પોતાના પૂર્વજો વિશેનો કાંડને
 “ કાંઈ પળ હેવાલ મઠી આવેછે. તેટલા મોટે રજપૂત નામનો દાવો
 “ કરનારી જેટલી જાતિઓ છે તે વધીના પુસ્તકસંગ્રહોમાં એ
 “ પુસ્તક અવશ્યે કરીને રાખવામાં આવેછે. ‘ હિમાચલથી તે હિંદુ-
 “ સ્થાનનાં મેદાનોસુધી ’ યુદ્ધનું વાદલ શ્લોકા સ્વાતું હતું, તે વચ્ચે
 “ કર્મણની સ્ત્રીઓમાં ‘ યુદ્ધના તરંગોનું પાણી પીનારા ’ એવા જે તે-
 “ મના લડાયક પૂર્વજો તેઓ વિષેનો શોધ તેઓને આ પુસ્તકમાંથી
 “ મઠી શકેછે. પૃથિરાજનાં યુદ્ધો, તેની દોસ્તીઓ, તેના તાબાના
 “ સંખ્યાબંધ અને બઢવાન રાજાઓ, તથા તેઓનાં સ્થાનક, અને
 “ વંશચરિત્ર આ વધાંનું વર્ણન એ પુસ્તકમાં છે તેથી કરીને એ પુસ્ત-
 “ ક ઇતિહાસ તથા ભૂગોલસંબંધી નોંધ દાખલ અમૂલ્ય છે અને
 “ વઢી દંતકથાઓ, રીતખાતો તથા મનુષ્યમનના ઇતિહાસના કોષ
 “ જેવું છે. આ કવિની કવિતા સરસ રીતે વાંચવી એ માન મઠ-
 “ વાનો ચોકસ માર્ગ છે અને એ વાચતમાં મારો પોતાનો “ગુરુ”
 “ ઇટલો કુશલ હતો કે ખાટનો ધંધો કરનારાઓથી પણ એને પ્ર-

“ વીળ ગણવાની ના કેહેવાતી નહીં. તે વાંચતો ગયો તેમ તેમ મેં
 “ જ્ઞાપથી આસરે ૩૦૦૦૦ કવિતનું ભાષાંતર કરી લીધું. જે
 “ ભાષામાં એ પુસ્તક લખેલું છે તેમાં મને સારી માહિતી હોવાથી મેં
 “ એવું પણ માની લીધું છે કે કેટલેક ઠેકાણે તે કવિની છટા મારા
 “ ભાષાંતરમાં પણ આવી છે પરંતુ જો એમ કહું કે એની રસિકતા
 “ સઘળી હું લાવી શક્યો છું અથવા એનાં સારાઓનું ગાંધીર્ય બધું
 “ હું સમજી શક્યો છું તો તે માત્ર મિથ્યાભિમાન ગણાય. પરંતુ
 “ તેણે કોને વાસ્તે લખ્યું હતું તે હું જાણતો હતો. તેણે જેઓના
 “ પરાક્રમનું વર્ણન કર્યું છે, તેઓના વંશજો મારી આસપાસનાં
 “ મનુષ્યો હતા તેઓને મોઢેથી હંમેશાં તે કવિની જે ઘણી સાધારણ
 “ ધારણાઓ અને સ્ફૂર્તિઓ તે મારા સાંખ્યવામાં આવતી. એને લીધે
 “ જે ઠેકાણે કવિતાની વિદ્યામાં મારાથી વધારે કૌશલ્ય ધરાવનારા-
 “ ઓને પણ તે કવિના મનનો ખાવાર્થ સમજાતો નહિ તે સમજવા હું
 “ શક્તિમાન થયો અને મારું ગદ્યરૂપ ભાષાંતર કાંઈક પણ રસયુક્ત
 “ કરી શક્યો.”

મારાં આ પુસ્તકનો મેં બધો આધાર ચંદના કાવ્ય ઉપરથી લીધો
 છે, એમાં કેટલેક ઠેકાણે દેવી દેવતા અને પીર પેગંબરોની એવી એવી
 વાતો આવી છે કે વિદ્વાન વાંચનાર તેને એક વખત ગપ હાંકી છે
 એમ કહી દેશે. પણ કાવ્યના રચનારાઓ અને ધર્મસંબંધી લઘુ-
 નારાઓ એવી વાતો ઇતિહાસિક બનાવસાથે એવી રીતે જોડી દી-
 ધેલી હોય છે કે તેને છૂટી કરવી મુશ્કેલ પડે છે માટે તે માનવી કે
 ન માનવી એ વાત વાંચનારની બુદ્ધિ તથા જ્ઞાન ઉપર રહે છે. રામા-
 યણના અદ્ભુત કાવ્યમાં આપણે જોઈએ તો સૂર્યવંશી રુક્ષાકુના કુઠ-
 માં અયોધ્યાના રાજા દશરથને રામચંદ્ર, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્ન
 નામે ચાર પુત્રો હતા. તેમાં યુવરાજ રામચંદ્રજી હતા પણ તેની ઓર-
 માઈ મા કૈકયી (કાબુલના રાજાની દીકરી) એ એક પ્રસંગે દશરથ

પાસેથી વરદાન માગી લીધું હતું તે મુજબ પોતાના પુત્ર ઝરતને ગાદી આપવા પ્રપંચ ચલાવ્યો જેમાં રામચંદ્રને વનવાસ જવું પડ્યું. વનવાસમાં તેમની સ્ત્રી સીતાને લંકાનો રાવણ નામે રાજા હરી ગયો જે-માટે રામચંદ્રજીએ તેને મુગ્રીવની મદદથી માર્યો અને સીતાને પાછી લઈ આવી લંકાની ગાદી રાવણના भाई વિभीષણને આપી, ૬૦ વાતો નિઃસંશય ઇતિહાસિક છે. પછી રાવણ અને કુંભકર્ણનાં અદ્ભુત શરીરોનાં વર્ણન, તેઓના પૂર્વજન્મની કથા અને તેઓને મારવાને પરમેશ્વરે રામચંદ્રનું સૂચન ધારણ કરી અવતાર લીધો ૬૦ રામચંદ્રજીના પારમેશ્વરી વચ્ચાણ કીધાં છે. એ વાત વિશ્વાસની છે. મને વિશ્વાસ હશે તો હું એ વાત કબૂલ રાખીશ પણ આજે જગત કબૂલ નહીં કરે. તેમજ વિ. સ. ૧૭ માં જીઝ્મ્ ક્રાઇસ્ટનો યહુદ દેશમાં જન્મ થયો તેણે લોકોને ઉપદેશ કરી એક પંથ ચલાવ્યો અને અંતે સૂઝીઉપર ચઢ્યો આટલી વાત ઇતિહાસિક છે બાકી તે કુંવારીને પેટે જન્મ્યો, પોતાના શિષ્યોને કેટલાક ચમત્કાર બતાવ્યા અને હવે તેનામાં જે ઇમાન રાખશે તેને તારણ મળશે એ વાત ક્રિશ્ચિયનોના નિશ્ચયની છે. એજ રીતે પેગંબર મહમદનો જન્મ ૬૬૯ ને લગભગ મક્કામાં થયો તેણે પોતાનો મત ફેલાવવા લડાઈઓ કરી તથા અંતે મદીનામાં દેહ છોડી, એ ઇતિહાસની વાત છે. પણ મહમદનું સાતમાં આસ્માનમાં જઈ ખુદા-પાસેથી ફરમાન લાવવું અને મુસલમાનોને સ્વર્ગ દેવું એ મુસલમાનોના નિશ્ચયની વાત છે. એવીજ રીતે આ પુસ્તકમાં પૃથિરાજનો અજમેરમાં જન્મ, તેને તેના નાના અનંગપાળે દિલ્હીની ગાદીઉપર દત્તક લીધો, તથા તેણે ખોળા ખીમ ૬૦ સાથે મોટાં યુદ્ધો કીધાં, કનોજના રાઠોડ રાજા જયચંદે ચક્રવર્તી રાજાનું પદ ધારણ કરવા રાજસૂય યજ્ઞ માંડ્યો તેમાં પૃથિરાજ અને સમરસિંહ શિવાય આજે ઝરતખંડના રાજાઓ હાજર થયા, પૃથિરાજે તે યજ્ઞનો ખંગ કીધો અને તેની કન્યાનું હરણ કીધું, તથા શાહાબુદ્દીન મહમદ ગોરીને કેટલી-

ક વચ્ચે હરાવી અંતે તેને હાથે પકડાઈ ગયો, આટલી વાત તો નિઃ-સંશય સાતસો વર્ષઉપર બનેલી છે. પછી ચમત્કારિક વાતો માનવી કે ન માનવી એ વાંચનારની કલ્પનાશક્તિ અને બુદ્ધિથી સમજાશે. તો પળ એટલું તો મારે કહેવું પડે છે કે એ વાતોને કાંઈક તો સ્વરા બનાવવાથી સંબંધ છે કારણ કે જે જે પીરો ૩૦ ની વાતો એમાં આવી છે તેઓની મોટી મોટી દરવાઓ અજમેરમાં હાજર છે. તથા દરેક મુસલમાન તેઓઉપર બહુ વિશ્વાસ રાખે છે. અકબર બાદશાહ આગ્રેથી ઉઘાડે પગે રુવાઝાપીરની યાત્રાએ અજમેર ગયો હતો.

પૃથિરાજ રાસાનું માહાત્મ્ય આપણા દેશ કરતાં મારવાડ અને ઉત્તરખંડ તરફ વધારે છે. થોડા વચ્ચે ઉપર શ્રી કચ્છદરબારના હુકમથી મારે જેસલમેર જવાનું થયું હતું ત્યાં આ પુસ્તક લખવાનો મને શોખ થયો માટે ત્યાંના દેશાધિપતિ સુદાવંદ મહારાવઠ શ્રીજી વૈરીસાલજી બહાદુર જેઓ ભાષાના ગ્રંથોનું ઘણું સારું જ્ઞાન ધરાવે છે તેઓને અરજ કરી તેઓના દરવારમાંથી થોડાંક અધ્યાયની એક પ્રત કહડાવી. થોડાંકની બીજી એક ત્યાંનાં રાજ્યના કવિરાજજી શિવજી દાનજી પાસેથી મેળવી, અને એક ત્રીજી બારહટ બીરબલજી પાસેથી લીધી. એ ત્રણે મળીને જોકે રાસાનું આખું પુસ્તક તો ન થયું તોપણ થોડોકજાગ ભાગ બાકી રહ્યો તે પળ કવિરાજજી અને બીરબલજીને મોઢેથી લખી લઈ આ પુસ્તક પૂરું કર્યું છે. મેં જોકે ભાષાના ગ્રંથો ઉકેલવામાં મારા ગુરુ શુદ્ધ ગિરજાશંકરજી પાસે થોડીક માથાદુખળ કીધી છે તોપણ ચંદની ગહન કાવ્ય સમજવામાં કવિરાજજી અને બીરબલજીની ઘણી મદદ લેવી પડી છે. જુના વિચારના લોકો પુસ્તક આપવામાં અને વિદ્યા શીખવવામાં અંદેશો રાખે છે તેવી આ બેઝ ગુણીજનોએ મારેસાથે કંઈ પળ વર્તણુક ચલાવી નથી માટે આ જગોએ એઓનો ઉપકાર માનવાનું હું ભુલતો નથી.

જે કાવ્ય ચંદનાં નામથી ઓઠાયા છે તે બધું તેનુંજ લખેલું હોય

તેમાં મને શક છે. એ કાવ્યની અસલથીજ બહુ પ્રશંસા થતી આવી છે માટે કાઢાંતરે કોઈ કોઈ કવિઓએ પ્રસંગોપાત પોતાની કવિતાઓ પળ દાખલ કરી દીધી છે. છેલાં પ્રકરણમાં સદાશિવના ગણ વીર-અદ્વના મોમાંથી નીકળેલું ભવિષ્ય લખ્યું છે તે ચંદનુંજ લખેલું હોય તો તો બેશક પુરાણાદીમાંહેની વેહેમી વાતો પળ માનવી. પળ તે ચંદનું હોવાવિષે મને શક છે માટે અંહી લખુંછું કે તેમાં કહેલી આજ દિવસ સુધીની વાતો તો મઠતી આવી છે પળ હવે પછીની મઢેછે કે નહીં તેવિશે હવે પછી થનારી પ્રજા સાચાંચોટનું પારખું કરી શકે માટે તે છાપી છે.

આ પુસ્તક મેં સંસ્કૃત ટાઇપમાં છપાવ્યું છે તેની મતલબ એ છે કે એ ટાઇપ ગુજરાત, દક્ષિણ, મારવાડ, ઉત્તરખંડ, બંગાળા ઇ. આલા હિંદુસ્થાનનાં લોકો વાંચી શકેછે. દક્ષિણીઓએ એ ટાઇપ પસંદ કીધાં છે એ વાળવા લાયક છે. યુરોપમાં પળ જોશો તો છાપાનાં ટાઇપ ઘળું કરી બધાં દેશોનાં સરખાં છે તો એશીયામાં આપણાં એક દેશનાં પળ સરખાં નહીં એ ગુંચવાડાની વાત છે. આપણાં જુદી જુદી હોય તેથી સમજવામાં ફેર પડે પળ ગ્રંથ વાંચતાં કેટલીક મતલબ તો સમજી શકાય. બધાં પુસ્તકો એજ ટાઇપમાં છપાતાં હોય અને બની શકે તો આલાં હિંદુસ્થાનની આપણાં હિંદુસ્થાની થઈ જાય તો કેટલેક દરજ્જે દેશમાંથી ગુંચવાડો નીકળી જાય. દાખલા તરીકે જુઓ બાબુ શિવપ્રસાદ શિતારે હિંદનાં પુસ્તકો કે જેનું લખાણ હિંદુસ્થાનના દરેક ભાગમાં વંચાઈ અને સમજાઈ શકાય છે. કોઈક કેહેશે કે ગુજરાતીનું થોડું જ્ઞાન ધરાવનારાઓ એવાં પુસ્તકો વાંચી તથા સમજી શકશે નહીં તો તેવિશે હું કહુંછું કે એટલું થોડું જ્ઞાન ધરાવનારાઓ પુસ્તકો વાંચવાને લાયક પળ નથી.

પૃથિરાજ ચહુઆળ.

પ્રકરણ ૧ લું.

આ ખરતખંડ ઉપર થઈ ગયેલા રાજાઓનું શૃંખલાયુક્ત અને સંપૂર્ણ વૃત્તાંત હજી કોઈ વિદ્વાને શોધી કહાડ્યું નથી તોપણ હાલ સુધી જે જાહેરમાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે સૂર્ય અને ચંદ્રવંશી રાજાઓના તાબામાં આ દેશ કેટલીક મુદત સુધી રહેલો હતો. સૂર્યવંશમાં પે-હેલો રાજા મનુનો દીકરો ઇક્ષ્વાકુ થયો જેની રાજધાની અયોધ્યા હતી તેના કુળમાં મોટા મોટા નામી રાજાઓ થયા. સહુનું ભૂષણ તેની સત્તાવનમી પેઢીએ રાજા રામચંદ્ર થયા. રામચંદ્રથી છપ્પન રાજાઓ ગાદી ઉપર બેઠા. છેલ્લો રાજા સુમિત્ર વિક્રમાદિત્યની અ-ગાઉ થોડા દિવસ પેહેલાં મરણ પામ્યો. જયપુર જોધપુર અને ઉદેપુરના રાજાઓ પોતાને આ વંશમાંથી થયેલા બતાવે છે. જયપુર-વાળા કછવાહા પેહેલાં નરવર ગઢ ઉપર હતા, ઉદેપુરવાળા ગેહેલોત વલ્લભીપુર (હાલ ભાવનગરપાસે વઠા ગામ છે) તેમાં હતા. અને જોધપુરવાળા રાઠોડ મુસલમાનોની ચડાઈ વચ્ચે કનોજ ઉપર રાજ્ય કરતા હતા. ઇક્ષ્વાકુના બનેલી બુદ્ધના વંશવાળા ચંદ્રવંશી કહેવાયા. બુદ્ધના પુત્ર પુરુરવના દીકરા યયાતીના ત્રણ દીકરા હતા, ઝરુ, પુરુ, અને યદુ. પુરુની સત્યાવીશમી પેઢીમાં હસ્તી રાજા થયો તેણે હાલ દિલ્હી છે તેની પાડોશમાં હસ્તિનાપુર વસાવ્યું. હસ્તીની ત્રેવીસમી પેઢીએ યુધિષ્ઠિરે મહાભારત જીતી, એજ પાડોશમાં ઇંદ્રપ્રસ્થ વસાવી રાજધાની સ્થાપી. યદુના કુળમાં એકાવન પેઢી પછી કૃષ્ણ અને બલરામ પ્રતાપી થયા. કૃષ્ણે દ્વારકા વસાવી. જેસલમેરના મટ્ટી, કચ્છના જાડેજા અને જુહાસમાઓ પોતાને કૃષ્ણના વંશમાંથી થયે-

લા માનેછે. યુધિષ્ઠિરના માઈ અર્જુનથી ત્રીસ પેઢીસુધી એનાજ કુ-
 ળમાં ઇંદ્રપ્રસ્થની ગાદી ચાલી આવી. છેલ્લો રાજા ક્ષેમરાજ મુસ્ત
 અને ગાફલ થયો તેથી તેનો પ્રધાન વિસર્વ તેને મારી ગાદીઉપર બેઠો.
 વિક્રમાદિત્યના વચ્ચતમાં વિસર્વથી કરી આઠત્રીસ રાજા ત્રણ ઘરા-
 નાના બેઠા હતા. છેલ્લા રાજા રાજપાઠને મારી જ્યારે કમાડના
 રાજા મુખવંતે ઇંદ્રપ્રસ્થ પોતાના કબજામાં કરવા ધાર્યું ત્યારે મહારાજ
 વિક્રમે ચડાઈ કરી એ રાજ્ય પોતાના કબજામાં લીધું. પછી કાઠાંતરના
 ફેરફારથી ઇંદ્રપ્રસ્થ તુંવર રાજાઓની રાજધાની થઈ. એ તુંવરોમાં
 ઓગણીસમી પેઢીએ અનંગપાઠ ઇંદ્રપ્રસ્થનો છેલ્લો રાજા થયો. જે
 વચ્ચતવિષે મારે લખવું છે તે આ વચ્ચત હતો કે જ્યારે વિક્રમ સં-
 વતનો તેરમો સૈકો ચાલતો હતો તથા ઇંદ્રપ્રસ્થની ગાદીઉપર અનં-
 ગપાઠ હતો.

ઇંદ્રપ્રસ્થ નામ બદલી દિલ્હી પડ્યું તેવિશે કવિ ચંદ લખેછે કે
 અનંગપાઠે ગદ બાંધ્યો ત્યારે તેને એક બ્રાહ્મણે મુહૂર્ત જોઈ આપ્યું હતું
 તે મુજબ સ્ત્રીલી સોડી ત્યારે કોઈએ બ્રાહ્મણને પુછ્યું કે એ સ્ત્રીલી
 ક્યાં સૂતી, તો કહે કે શેષનાગની ફળઉપર સૂતી છે, અને તુંવરોનાં
 હાથમાં ઇંદ્રપ્રસ્થનું રાજ્ય “યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ” રહેશે. એટલે તેણે
 બ્રાહ્મણની મસ્કરી કરી કે મહારાજ, શેષનાગની ફળ ક્યાં રેઢી પડી
 છે કે તેનાઉપર તમે સ્ત્રીલી સોડશો. બ્રાહ્મણ કહે, સરાં સોટાનું પારસું
 જોવું હોય તો સ્ત્રીલી ઉઝેડી જુઓ; જો તે લોહીથી ખરેલી નીકળે તો
 મારી વાત સાચી અને જો કોરી નીકળે તો જુઠી કરી માનજો. અ-
 નંગપાઠે પારસું જોવા સ્ત્રીલી ઉઝેડી તો સરેસર લોહીથી ખરેલી
 હતી. એટલે ફરી પાછી ઠોકી દીધી પણ બ્રાહ્મણ કહે, મારાં વચન
 ઉપર વિશ્વાસ ન રાખી સ્ત્રીલી ઉઝેડી એ ઘણુંજ સોટું કીધું. અ-
 નંગપાઠે સ્ત્રીલી ઢીલી કીધી તે ઉપરથી એ ગદનું નામ દિલ્હી પડ્યું.
 ચંદ લખેછે કે:-

छप्पय.

अनंगपाळ गढ रचिय, मत्त जोसीसो उकल्लिय;
 हुवो तुंवर मतहीन, करीं किल्ली तें ढिल्लीय;
 कहे व्यास जुगजोत, अगम आगम हुं जाणुं;
 तौंवर तें चहुवान, होय पुनि पुनि तुरकाणुं;
 तुरक अवटी मंडवधरह, टूकराय मही भोगवे;
 नव सत्त अंत अंते वरह, एक छत्र मही चक्कवे ॥१॥

भावार्थः—अनंगपाळे जोशीनी मत लई गढ रच्यो पण तुंवरे म-
 तीहीण थई खीली ढीली कीधी माटे जगज्ज्योति व्यासे कहुं के हुं अगम
 आगम सहु जाणुंलुं. दिछीनी गादीउपर तुंवर ते पछी चहुआण अने ते
 पछी तुरक थशे. तुरकसामे मंडोवरवाळा थशे. पण सोळसो वर्षपछी
 एक राजा चकवे राज्य करशे.

ए रीते ढिछी उपर अनंगपाळे तुंवर हतो तेज वखते अजमेरमां
 सोमेश्वर, मंडोर उपर नाहरराय, चित्तोड उपर समरसिंह, लुद्रवा
 (जेसलमेरनी जुनी गादी) उपर भोजदेव, कनोज उपर जयचंदनो
 पिता विजयपाळ, आबु उपर जेत परमार, अने अणहिलपुर पाटण
 उपर भोळोभीम चालुक्य ए रीते हिंदु राजाओ हता.

अनंगपाळने पेटे पुत्र न हतो, मात्र बे पुत्रीओ हती तेमांनी एक
 कमळादेवी अजमेरना राजा सोमेश्वरने आपी हती जेने पेटे पृथि-
 राजनो जन्म थयो. बीजी कनोजना राठोड जयचंदने दीधी हती.
 अनंगपाळनी कोई विजयपाळने दीधी हती जेने पेटे जयचंद जन्म्यो
 हतो. वृद्धावस्था थतां अनंगपाळनुं दिल आ जगतमांथी उठी गयुं
 माटे तेणे वानप्रस्थाश्रम धारण करी बद्रिकाश्रममां जई तपश्चर्या
 करवा धारचुं तथा पोताना दोहित्र पृथिराजने दत्तक लेवा ते उपर
 नीचे मुजब पत्र लख्यो.

સાટક.

સ્વસ્તિ શ્રી અજમેર દ્રોણ દુર્ગં રાજાધિપો રાજનં
પુત્રી પુત્ર પવિત્ર પંથય ધનો છત્રીસ વંસાવનં ।
મા વૃદ્ધાય સુવૃદ્ધ તપ્ત સરણં બદ્રી નિમત્ત તનં
આ ભૂમીય હયં ગયં ચ સકલં સંકલ્પિતા તર્પયં ॥

ભાવાર્થ:— સ્વસ્તિ શ્રી અજમેર અથવા દ્રોણદુર્ગવિષે વિરાજમાન છત્રીસ રાજકુળમાં પવિત્ર દોહિત્ર તરફ:—મારી વૃદ્ધાવસ્થા થવાથી મારે બદ્રિકાશ્રમમાં તપસ્યા કરવા જવું છે માટે આ પૃથ્વી, ઘોડા, હાથી इत्यादि સર્વ તમારા નામનો સંકલ્પ કરી આપી દઉં છું.

અજમેરના ચૌહાણોમાં વીસલદેવ બહુ પ્રખ્યાત થયો હતો. મુસલમાનોએ થોડી થોડી જમીન લઈ લીધી હતી તે તેઓ પાસેથી છીનવી લેવા વીસલદેવનાં ઉપરીપણાં તલ્લે બધા રજપૂત રાજાઓ ભઠ્યા હતા પણ તેમાં ગુજરાતનો भीमदेव ભઠ્યો નહીં માટે તેને શાસન કરવા વીસલદેવ તે ઉપર ચડી આવ્યો અને ફતેહ મેળવી. भीमदेवના પ્રધાને તેને ધન આપી તથા ગુદ્ધ થયું તે ઠેકાણે વીસલનગર નામે ગામ વસાવવા દેવાનું કબુલ કરી તેને પાછો વાળ્યો હતો.

પૃથિરાજનો જન્મ સં. ૧૨૧૫ માં થયો તેવિશેની એક દંતકથામાં કહેછે કે વીસલદેવ એક નાગકન્યા પરણી લાવ્યો હતો તેના ઉપર તેનો બહુ પ્યાર હોવાથી બીજી રાણીઓએ તેને ક્ષેર દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ આ વાત સુઝી પડી જવાથી કંઈ થયું નહીં. તોપણ નાગકન્યા પાસે એક મળી હતું તેના પ્રતાપે શેહેરનાં મોટાં તલાવમાં ગુપ્ત મેહેલ હતો તેમાં વીસલદેવ અને નાગકન્યા જઈ રહ્યાં. મળીના

૧ કૌરવપાંડવની વચ્ચેના અજમેર દ્રોણાચાર્યના કબજામાં હતું માટે તેને દ્રોણદુર્ગ પણ કહેતા હતા.

प्रतापथी वीसलदेव रोज पाणीथी बहार आवी दिवसे दरबारनुं काम करी सांजे गुप्त मेहेलमां पेशी जाय. बीजी राणीओने खबर थई के राजा गुप्त मेहेलमां पेशी शकेछे तेनुं कारण मणी छे माटे तेओए लाग जोई तेनी पाघडीमांथी मणी कहाडी लई बाळी भस्म करी नाख्युं. ए दहाडे वीसलदेव पाणीमां पेसवा गयो त्यारे तेने मार्ग मळ्यो नहीं माटे तेणे पाघडी तपासी तो मणी दीठुं नहीं. घणी तपास करी पण कंई वळ्युं नहीं अने ते नागकन्यावगर दीवानो बनी गयो. एक रोज तेणे ए नागकन्या जेवीज स्वरूपा एक ऋषिकन्या जोई तेने जई वळ्यो माटे ऋषिकन्याए तेने शाप आप्यो जेथी ते राक्षस बनी जई मनुष्य भक्षण करवा लाग्यो. आ बनावथी अजमेर उजड थई गयुं. चार पेदी पछी वीसलदेवना वंशमां सोमेश्वर हतो ते^१ बाळक हतो त्यारे रमते रमते बीजां छोकरांओने मारतो त्यारे तेओनी मा केहेती के “ पीठ्या राक्षसना ते राक्षसज थाय ” आ वात सोमेश्वरे पोतानी माने पूछी तेणे तेने खुलासो समजाव्यो हतो.

एक ब्राह्मणने पैसानी लोभी कुलटा स्त्री मळी हती तेथी काइ जइ ते बीजी रीते आपघात करवो पापनुं काम गणी राक्षस पासे गयो. राक्षसे तेने पुछ्युं के माराथी तो लोको नाशी जायछे अने तुं खुशीथी केम आव्यो ? ब्राह्मणे पोतानी बीतेली हकीकत कही जे उपरथी राक्षसे केटलुंके द्रव्य आपी कह्युं के आथी तारी स्त्रीने संतोष पमाडजे अने तेना बदलामां मारी एटली नोकरी करजे के मारा वंशमां सोमेश्वर छे तेने जई कहेजे के मारो उद्धार तारे हाथे छे माटे मने मारी मारुं मांस भक्ष करजे, मारां आ प्रत्यक्ष शरीरनुं

१ वीसलदेवनो पुत्र सारंगदेव, तेनो आनो (जेणे आनासागर तळाव बांध्युं छे ते), तेनो जेसंग, तेनो आनंददेव अने तेनो सोमेश्वर.

માસ તેનાથી અક્ષ થશે નહીં માટે હું खोळીયું પલટી સૂવર બનીશ માટે તે સૂવરને મારી તેનું માંસ અક્ષ કરશે તો મારો ઉદ્ધાર થશે અને માંસ खानારાઓને પ્રતાપી પુત્રોની પ્રાપ્તિ થશે. બ્રાહ્મણે એ સમાચાર સો-મેશ્વરને કેહેવાથી તેણે તેમ કીધું અને તેને પેટે પ્રતાપી પૃથિરાજ જન્મ્યો. તેના જે સંગાથીઓએ એ માંસ खाધું તે બધાઓને પુત્રો થયા જે પ્રથિરાજના સોઠ સામંત અને સૂરમાઓ થયા. તે શિકારની જીખ ચોહાણના કુઠ ભાટના खाધામાં આવી જેને પેટે જગદંબાનો વરદાઈ ચંદ્ર ભાટ જન્મ્યો.

પૃથિરાજને અનંગપાઠે દત્તક લીધો તે માટે કનોજના જયચંદ્ર રાઠોડે દાવો કીધો; કારણ કે જે સગપણ પૃથિરાજને અનંગપાઠ સાથે હતું તેજ સગપણ તેને પણ તેસાથે હતું. માટે પ્રથિરાજને દિહી સ્વતંત્ર મઠવાથી ચોહાણ અને રાઠોડ વચ્ચે કઠહનું બીજ રોપાવ્યું. એ બીજ તેઓ વચ્ચે કઠહનું ન હતું પણ ખરતખંડમાંથી રજપૂત રાજ્યની આખરનું હતું તેને દિનપરદિન પાળી મઠતુંજ ગયું અને જે પરિણામ થયું તે આગઠ જાણવામાં આવશે.

નાગોર પાસે खटुपुर નામે ગામ પાસે જૂના વખતનો એક ગુપ્ત ख-જાનો હતો તે ઉપર એક પીતઝની પૂતઢી હતી તેના કપાઢમાં લખ્યું હતું કે “ શિર કઢે ધન સંગ્રહે શિર સજ્જે ધન જાય ” (માથું વાઢે તે માલ કાઢે). પૃથિરાજે તેવિશે પોતાના મંત્રી કયમાષની સહાહ માગી. કયમાષ કહે કે પૂતઢીનું માથું કાપો એટલે તમને માલ મઢશે. પૃથિરાજે તેમ કીધું અને તેમાંથી સીંતેર લાખ સોના મોહોર મઢી આવી. આ खજાનો મઠવાથી ચોહાણ મજબુત થઈ જશે એવી અદેखाઈથી કનોજ અને પટ્ટણના રાજાઓએ તે સામે દાવો ઉઠાવી ગિઝનીના શાહાબુદ્દીનને પોતાની મદદે બોલાવી કાઢને ઘર દેखाઢવાનો જોખમ માથે ઉઠાવ્યો. પૃથિરાજે પોતાની મદદમાં પોતાના બનેલી સમરસિંહ રાવઢને બોલાવ્યો. સમરસિંહનાં ખાષણ અને પે-

हेरवेशथी जणायछे के तेणे महादेवना अधिकारीनां चिह्न धारण करचां हतां. तेना कंठमां एक सादी रुद्राक्षनी माळा तथा माथे जटा हती अने तेने जोगींद्र कही बोलाववामां आवतो हतो. समरसिंहने पाटणना राजासाथे संबंध हतो माटे ते तेने सामे न थतां शाहाबुद्दीनने सामे थयो अने पृथिराजे पट्टणना राजा सामी टकर लीधी, जे-मां तेने हरावी पाछो समरसिंहनी मददमां गयो अने शाहाबुद्दीनने केद पकडी आठ हजार घोडा दंड लई तेने छोडी दीधो. जे ख-जानानो शोध लाग्यो तेमांथी समरसिंहने कंडपण भाग लेवा ना पाडी, पण पृथिराजे बक्षीसो आपी ते लेवा पोताना सरदारोने छूट आपी. अने ए दिवसथी ते बे राजाओ वच्चे दोस्तीनी गांठ मजबूत बंधाई.

प्रकरण २ जुं.

पीरोनी अजमेर उपर चढाई.

पृथिराजे पोताना सर्वे सामंता साथे मंत्र करी ठराव कीधो हतो के आपणी नवाईमां चंद्रनी कळा क्षय वृद्धि थायछे तेथी रात्रे केटलाक वखत अंधारुं रहेछे ते न रहे माटे तारागढनां किछा उपर मशालो सळगावी एवडी मोटी रोसनी करवी के तेनो उजास घणे लाबे सुधी देखाय. ए रोसनी केवी हती:-

सात कोशको दुर्ग हे, ता पर जरत मसाल;

सो देखी मीरां तहां, अर उर ऊठी झाल. ॥ १ ॥

ए रोशनी मक्कामां त्यांना मुख्य मीरां साहेबे दीठी. तेणे ते जोवा सारु पोताना एक दूत रोशन अल्लीने अजमेर मोकल्यो. रो-शन अल्ली पवन गोटको लई ऊज्यो ते चार कलाकमां अजमेर आवी

१ अजमेरना किलाने तारागढ पण केहेता हता. हाल ते टुटी गयेलो जोवामां आवेछे.

पहेंतो. त्यां ते रोशनी पृथिराज सळगावेछे एम नक्की करी पाछो वळवा लाग्यो पण वळी जवा अगाऊ शेहेरना लोकोने कांई चमत्कार बतावी जाऊं एवो विचार करी आनासागर तळाव तरफना मोटा दरवाजाना मोढामां धुणी धुखावी गजचर्मनुं आसन करी हाथमां तस्वी राखी मोढेथी कलमांनो उच्चार करतो जाणे हमणांज ऊंचेथी ऊतरी आव्यो न होय एवा दबदबाथी बेठो. परोड थतां दरवाने दरवाजो खोल्यो, पण तेनी धुणीना ताप आगळ तेनाथी ऊभायुं नहीं तेम शेहेरमांथी पण कोई आदमीथी दरवाजा बहार नीकळी शकायुं नहीं. रस्तो लोकोनी ठठथी भराई गयो. घणा जणोए दूर ऊभे ऊभे फकीरने ऊठी जवा कह्युं पण आतो पोताना ध्यानमां मस्त थई बेठोछे ते कोईनुं कह्युं सांभळतोज नथी.

शेहेरमां हाहाकार थई रह्यो, लोकोए पृथिराजना एक सामंतने आवतो जायो. तेणे एक नागपुरी धोतीऊं पेहेरेल तथा एक अंग उपर ओढेल, माथांउपर नानीशी पटकी, बगलमां तलवार, तथा तेना हाथमां पाणीनो लोटो हतो. तेनी पाछळ एक नोकर हतो, तेना हाथमां चंडीपाठनुं पुस्तक तथा पूजानो सामान हतो. आ सामंतने रोजनो नियम हतो के किछा बहार जई त्यां मळशुद्धि करी आनासागरमां स्नान करी दुर्गा देवीना मंदिरमां जई संध्यावंदन करी षडंग चंडीपाठ करी देवीने एक पाडो बळीदान आपी गाममां आववुं. एनुं नाम चामुंडराय हतुं, ते राजानो साळो थाय. ते केवो बळिष्ठ हतो:—

छप्पय.

पिये दूध मण पंच, शेर पेंतीश स सकर;

अंन नव ताकडी, वळी एक मोटो बकर;

કાઝકૂટ ત્રય શેર, સવા મળ ઘૂત સુ પોષન;
 કસ્તૂરી ઇક શેર, શેર દો કેશર ચોષન;
 મળ ચાર દહીં મહીષી તરન, ભોગરાજ મટકી ભરે;
 સવા પ્હોર દિન ચઢતહીં; સીરામળી ચામુંડ કરે ॥ ૧ ॥

આ વીર પુરુષ કાંઈ ફકીરની ધુળીના તાપથી બીજા લોકોની માફક ઉભો રહે તેમ ન હતો. તે પોતે ધુળી પાસેથી નીકળી જવા માગતે તો નીકળી જતે પણ તેને તો એ ફકીરને ઝઠાડી રસ્તો ખુલ્લો કરવો હતો. માટે ફકીરપાસે જઈ કહ્યું “ અરે મ્લેચ્છ, તું કોણ છો, ક્યાંથી આવ્યો છો, અને આ પનઘટ શાવાસ્તે રોકી બેઠો છો ? ”

રોશનઅલી:— એ સવાલો તમે શાવાસ્તે પૂછો છો ! તમથી નીકળી જવાય તો નીકળી જાઓ; નહીં તો રસ્તો બદલી બીજે દરવાજેથી જાઓ.

ચામુંડરાય:— અરે સાંઈ, તું તારી સિંઘીઉપર ઇટલો બધો વિશ્વાસ રાખેછે કે મને રસ્તો બદલી જવા કહેછે ! પણ હું કોણ છું તે તું જાણેછે ?

રોશનઅલી:— મારે તે જાણવા જરૂર નથી. બસ હું કહું છું કે ફકીરને છેડ મા અને મારી બંદગીમાં ચલલ ન કર.

ચામુંડરાય:— તારી બંદગીમાં ચલલ થાય છે અને અમે રજપૂતો તારાજેવા ફકીરથી બી જઈ રસ્તો બદલીએ તેમાં અમને કલંક લાગે નહીં કે ?

રોશનઅલી:— અરે કાફર, તું મારી સામે લાંબી ટુંકી વાત ન કર.

“ કાફર ” આ શબ્દ સાંભળી ચામુંડરાયની આંખ લાલ થઈ ગઈ અને તેણે એકદમ પોતાની તલવાર ખેંચી. રોશનઅલીએ એ તલવારમાં દેવીનો વાસો દીઠો માટે પોતાના કલામનું એ આગળ કાંઈ ચાલશે

नहीं एम समजी तरत पोतानी पछेडीमां सघळी आग उपाडी लई चालतो थयो.

पछेडीमां एटली बधी आग उपाडी गयो ते जोई लोको आश्चर्य तो पाम्या पण रस्तो खुल्लो थयो जोई खुशी थई चामुंडरायनां वखाण करवा लाग्या.

बीजे दिवस एज फकीर बजारमां धूणी धुखावी बेठो. आ वखत चारसो गुजरीओ पोताना शिरउपर दहींनी मटकीओ लई जती हती तेमांनी एकने फकीरे पुछ्युं के मटकीमां शुं छे ?

गुजरी:— अरे साई, तुं ए वातमां शुं समजे ?

फकीर:— शुं हुं माणस नथी ?

गुजरी:— ए मटकीओमां दहीं छे ते राजाना दरबारमां लई जईए छीए. ते राजा अने सामंतो आरोगशे.

फकीर:— पछी तमने कांइ मळशे ?

गुजरी:— हा, अम दरेकने एक एक मोहोर मळशे.

फकीर:— वारु, हुं तमने बे महोर आपुं तो मने एक मटकी देशो ?

गुजरी:— तुंपासे दहींनी मटकीने वास्ते आपवाने मोहोरो होय तो फकीर शावास्ते था. पण वारु मोहोरो कहाड तो एक मटकी तने आपीए.

फकीर:— जोजे हो वचनथी बंधायलीछो.

एम कही भट्टीमां चिपिओ नांखी बे मोहोर कहाडी आपी. गुजरी वचनमां बंधाई गई हती माटे तरत मटकी फकीर आगळ धरी. फकीर तेमां आंगळी बोळी जिभउपर मुकी बोल्यो “अरे थु!! तमारो राजा अने सामंतो आवुं दहीं जमेछे ? ए तो बहु खाटुं छे, मने पसंद नथी, पण ले आ सोना मोहोरो.” एम कही बे महोरो आपी.

गुजरीओ तो फीकी पडी आगळ चाली, पण पाछळथी फकीर कोई एवो यवनमंत्र पडचो के चारसो गुजरीओना पोशाको नीचे पडी गया. अने तेओ नीचे बेसवा गईओ तेटलामां उपरथी मटकीओ पडी गई अने बजारमां रेलम छेला थई गई. शेहेरमां फरी हाहाकार वाग्यो अने राजा तथा सामंतोने शिरामणी वखत दहीं पोंतु नहीं माटे रामराय गुज्जर अने धीरपुंडीर नामना बे सामंतो ए वातनी तपास करवा निकळ्या तो तेमने मालम पडचुं के गई काले जे फकीरने चामुंडराये ऊठाडी मूक्यो हतो तेणेज ए हरकत करी हती. सामंतो रोशनअल्लीने पकडी मुस्के बांधी दरबारमां दोरी चाल्या. रस्तामां तेमने कयमाष दाहीमो जे राजानो साळो अने प्रधान तथा चामुंडरायनो मोटो भाई थाय ते मळ्यो तेणे हकीकत सांभळी हुकम आप्यो के एणे आंगळी नांखी आपणुं दहीं वटाळ्युं तो ते आंगळी कापी नांखी तेने आपणी हद बहार पोंचाडी आवो. रोशनअल्ली बोल्यो:— “काटंत मेरी अंगुली, तूटंत तेरी बींटुली; ” करशे खुदा अने खुदानो रसूल तो ए वात साची जाणजो. पण कोईए ते बोलोनी दरकार कीधी नहीं अने आंगळी कापी नांखी.

लोकोनी ठठ देखतां ते आंगळी ऊडी ठेठ मक्के जई मीरां साहेबना खोळामां पडी. रोशनअल्ली पण पाछळथी पवन गोटको लई मक्का तरफ ऊडी गयो. मीरां साहेबे आंगळी देखतांज कचेरीमां जाहेर कथुं के रोशनअल्लीथी आ बनाव बन्योछे. तेटलामां तरत रोशनअल्लीए जई पोकार कीधी अने पोते वोलेलुं वचन कहीने कथुं के हवे ए साचुं पाडवुं के नहीं एमां तमारी शोभा अने निंदा छे.

रजपूतो पोताना ब्राह्मण अने भाटनुं अपमान थयुं ते पोतानुं थयुं

१ अजमेरनो किल्लो खीना स्तननां आकारमां हतो माटे तेने बिंटुली पण केहेता हता.

समजेछे. बीजी प्रजाओ पोताना भाटेविशे एमज समजेछे. मु-
सलमानो पण फकीरने विषे एवीज रीते मानेछे, माटे मीरां साहेबने
पगथी ते माथां लगी झाळ चढ़ी गई. तेणे सर्वे ओलीआओने तेडी
लडाईनी तैयारी करवा फरमाव्युं, तथा रात्री वखते मसाण जगावी
खोदाई मदद मागी. तो तेमने एक खेंग नामे घोडो, तलवार, अने
कटार गेवमांथी मळी, अने हुकम थयो के जाओ तमारी फतेह छे,
पण याद राखजो के कूड करशो मां, हुं कूडनो बेली नथी.

आ वखत मीरां साहेबनी सादीनो दिवस नजदीकमां हतो तेने
वास्ते तेनो मामो ख्वाजा पीर मोसाळुं लई आव्यो हतो तेने मीरां
साहेबे पूछ्युं के “मामा मोसाळुं दुनियांनुं भरशो के दीननुं?”
ख्वाजाए जवाब आप्यो के “बेउ भरवा समर्थ छुं.” मीरां कहे,
“हालतो दुनियांनुं मोसाळुं राखो. अमे दीनवास्ते लडवा जईशुं.
त्यांथी फतेह करी आवीए पछी दुनियांनुं मोसाळुं भरजो. करशे
रसुलछा तो फतेह करीनेज आवशुं पण जो तेम न थतां त्यांज खपी
जईए तो पाछळथी दीननुं भरवा आवजो.”

ख्वाजाए ते कबुल कीधुं अने मीरां साहेब एक लाख एंशी हजार
पीरोने लई दरीआकिनारे आव्या. बीजा पीरोए वाहाणो तैयार क-
रवा कह्युं, तयारे मीरां साहेब बोल्यो के “नहीं बधा जणा सहु सहु-
ना निमाजना मुसल्ला बीछावी ते उपर घोडा सहित ऊभी नीमाज
पडो. जे पोताना दीननी क्रियामां कुशळ हरो ते तरी पार उतरशे
ने लडाईमां पण फतेह करशे अने जे अहीं रही जशे तेनो मारे खप
पण नथी.”

सर्वे जणा मुसल्ला बिछावी घोडाओ सहित निमाज पड्या के तरत
तेओ सर्वे ऊडी हिंदुस्तानना किनाराउपर उतर्या. किनारे ऊतरी मीरां
साहेबे पोताना मंत्रीओ साथे सल्लाह बांधी के आपणे लश्करी वेशे
अजमेर जईशुं तो दुश्मनो सावचेत थई तैयार थई रहेशे, माटे हाल

सोदागरो बनी अजमेरपासे जई छावणी नाखी लाग जोई लडाई करवी. सहुने ए वात पसंद पडवाथी तेओ सोदागरने वेशे अजमेर पासे छावणी करी पज्या.

तेओ सोदागरो छे तथा तेमनीपासे अरब्बी घोडा घणा सरस छे माटे पृथिराजे तेमांना थोडाक खरीद करवा कयमाषने मोकल्यो. कयमाष मैलाणमां आवी जुएछे तो कुल मखमलना तंबुओ, तेमां चांदी अने सोनाना स्तंभो, वचमां रत्नजडित स्तंभोवाळो मीरां साहेबनो तंबु, अने घोडाओनुं तंबुखानुं पण आखुं मखमलनुं दीठुं. घोडाओने शरीरे केशरना लेपो करेला, तेओने पाणी पीवानी डोलो चांदीनी, तथा घोडे घोडे एक एक माणस चमरीथी मांखो ऊडाडेछे इत्यादि दमाम जोयो तो तेने पृथिराजनी साहेबी रूपीए एक आनो पण मालम पडी नहीं.

कयमाषे दरवाजे जई मीरां साहेबने जाहेर कराव्युं. मीरां साहेबे पोताना एक मुत्सुदीने मोकल्यो, तेणे साथे फरी केटलाक घोडा बताव्या जे जोई कयमाष बहु खुशी थयो, अने मनमां रुयाल कीधो के आवा एक हजार घोडा पृथिराजपासे होय तो ते भरतखंडमां चक्रवर्ती राजा बने. पण तेमनी किम्मत पूछतां सोदागरे लाख लाख रुपीआ खरीद कीधी त्यारे तेनी छातीए भार झाल्यो नहीं. तो पण थोडा घणा तो खरीद करवाज एवो विचार करेछे तेटला-मां तेणे मीरां साहेबवाळा तंबुमां खेंग घोडो बांधेलो तेनो अवाज सांभळ्यो. त्यारे मुत्सुदीने कह्युं, ए घोडो बतावो. मुत्सुदी कहे, “ए घोडो तो सोदागर साहेबने आपने चडवानो छे. तेम तमथी ए कंड खरीद पण थई शके नहीं माटे जोयामां शो माल?” कयमाष कहे, सोदागर लोकोने पोतानो घोडो न वेंचवो एवुं अभिमान रहेतुं नथी. अने मने पसंद पडशे तो तमने मों माग्या दाम आपीश. मुत्सुदी तेने मीरां साहेबवाळा तंबुमां लई गयो त्यां खेंग घोडाने

जोयो तो तेना अंगऊपर कीनखापनी झूल, सोनानी सांकळोथी बांधेलो, पगोमां रत्नजडित घराणां, पाणी पीवानां वासणो सोनानां, पिशाबनां चांदीनां, लोटे त्यारे जमीन वागे नहीं माटे मखमलनां गादलांओ पाथरेलां, इत्यादि आडंबर जोई कयमाष तो स्तब्ध थई गयो. तेणे आडंबरपर विचार न करतां शालिहोत्रिक नियम प्रमाणे ते घोडाने तपास्यो तो “ न भूतो न भविष्यति ” एवो मालम पज्यो, माटे तेने जोई तेनुं मन लोभाई गयुं अने मां माग्या दाम आपवानुं वचन आपी ए घोडो खरीद कीधो. मां माग्या दाममां कयमाष बंधायो जाणी मीरां साहेबे विचार कीधो के एक वखत तो राज्यने पैसाथी नबळुं कीधुं होय तो बधी वाते पहाँचाय, माटे ते घोडानुं मूल छत्रीश क्रोड रुपीआ कर्युं. आवडी अद्भुत रकम किम्मत करशे एवुं कयमाषना ध्यानमां न होतुं माटे ते कंपी गयो, पण पृथिराजने जाहेर करतां तेणे दिलासो आप्यो के “ काई फिकर नहीं, राजानी तो हार जीत के नफो नुकसान तेना मंत्रीओना हाथमां छे, क्यांथी नफो कहाडी आवे तेनो लाभ लेछे तो नुकशान पण खमवुं जोईए. माटे जाओ खजाना खोली रोकड निकळे ते-टली कहाडी घटारो थाय तेटलुं सोनुं चांदी आपी घोडो लई आवो. ” कयमाषे जेम तेम द्रव्य पूरुं करी मीरां साहेबने भारी घोडो छोडावी लावी अश्वशाळामां बंधाव्यो. पण अफसोस, ए घोडो तो पृथिराजनुं सत्यानाश कहाडवा गेबमांथी निकळ्यो हतो, माटे तेणे अश्वशाळामां पहाँचतांज खोंखारो करी पग जमीनपर पछाड्या के शाळाना छत्रीश हजार घोडानां आंतरडां नीकळी पज्यां अने तारागढ पांच कोश जमीनमां पेशी गयो. राजदरबारमां हाहाकार वागी रह्यो अने काई ईश्वरी कोप सिवाय आ बनाव बने नहीं एम सहुने निश्चय थयो. सवार थये सोदागरोए जाहेर कर्युं के अमे तो लडाई करशुं, तथा रोशनअल्ली दाढी ऊपर हाथ फेरवी तथा का-

पेली आंगळी बतावी लोकोने कहेवा लाग्यो के “ मारी आंगळी काप्यानुं फळ आपवा आव्यो छुं. ” बघानां गात्र शिथिल थई गयां पण रजपूतनुं लोही कांई अफसोस करी बेशी रहे नहीं माटे पृथिराज पोताना टूंक लस्करथी मीरां साहेब ऊपर त्रूव्यो जेमां तेनां एक चतुर्थांश माणसो तो कतल करी नांख्यां.

मीरां साहेब पोतानां बळ, सिद्धि, अने गेबना वचन ऊपर एटलो तो विश्वास राखता हता के तारागढ तोडवो ए तो तेने मन एक कीडीने चपली नाखवा जेवुं हतुं, पण आज तेनी आंख ऊघडी अने जोयुं तो ए काम तेने घणुं विकट लाग्युं. माटे पोताना मंत्रीओ-साथे मळी सछाह बांधी पृथिराज ऊपर केहेण मोकल्युं के अमे एकानी लडाईं करवा खुशी छीए, जो अमारो एक्को हारे तो अमे डेरा तंबु वगेरे सर्वे सामान छोडी नासी जईए अने तमारो एक्को हारे तो तमे तरत तारागढ अमने स्वाधीन करो. पृथिराजे एविशे दरीखानुं करी पाननुं बीडूं मूक्युं, अने पोताना सामंतोनी पीठो ठोकी. पण बीडुं उठाववा अगाऊ तेनो एक्को केवो जोरावर छे ते जाणवा सहुने आतुरता हत्ती. ए लोको तो परदेशी हता; एवा लोकोने तो अजमेरना वासीओए आजज जोया हता; तेथी कोण कही शके ? अने एनुं बळ जाण्या अगाऊ बीडुं उठाववुं ए कांई सेहेल काम न होतुं, कारण के एकानुं बीडुं उठाव्याथी कोईने कीर्ति मळती नथी. ए बीडुं उठावीने तो फतेहज करवी जोईए, जो फतेह न थाय तो तेना एकना हारी जवाथी राजानुं राज्य जतुं रहे तथा तेनां नाम ऊपर पाछळथी काळो डाघ पडी जाय माटे ए बीडुं उपाड्या करतां न उपाडवुं तेज सारुं.

मीरां साहेबना एकानुं बळ जाणवा पृथिराजे कवि चंदने हुकम कीधो के तुं जगदंबानो वरदाई छे, ताराशिवाय कोईथी वर्णन थाय तेम नथी, माटे कवि चंदे जगदंबानुं ध्यान करी नीचे मुजब वर्णन कीधुं:-

छंद पधरी.

सुज शेख जात उजबक नाम, मीरां प्रधान पुनि जुद्ध धाम;
 चालीश दून जिन पीठ ढाल, चालीश दून उर कंठ माल.
 पच्चाश दून पेहेरे कवच, पच्चीश दून शिर टोप रच;
 चक्रमार पंच मणको उदार, हज्जार तीर जिहि भाथ मार.
 कब्बान पकर उजबक पीर, दोए कोशपें न चूकंत तीर;
 दोए कोश पेंड पुनि तीर मार, सर लगत वान पाषाण फार;
 षट भोग जोग महिषा अहार, सुनि पराक्रम अरि गर्व गार.

छ छ पाडा खाई जाय तथा एवां जवरदस्त कवचो अने हथी-
 आरो उपाडे एवा वीर सामुं उठवा कोईनी हिम्मत चाली नहीं.
 बीडांवाळे बधा सामंतो अने सूरमाओपासे त्रण त्रण वखत बीहुं
 फेरवी पाछुं तरुतउपर राख्युं अने कचेरी बरखास्त थई.

चामुंडराये घेर आवी जगदंबाना मंदिरमां जई दुर्गानो पाठ मां-
 ज्यो. ते हवन करी ज्यारे बळिदान आपतो तयारे देवी सिंहवाहि-
 नीना रूपमां तेने हमेश दर्शन दई स्वहस्ते बळिदान लई जती तेम
 आज पण लेवा आवशे तयारे वरदान मागीश एवी आशामां पूजन
 करवा बेठो पण आज तेने बळिदान आप्या छतां दर्शन थयां नहीं.
 माटे तेणे एक बीजो पाडो वध कीधो. तो पण दर्शन न थयां, तयारे
 तेणे स्तुति करी.

चामुंडरायः—“ हे महामाया ! जगज्जननी ! भक्तने भीडटाणे
 दर्शन न देवां ए तें तारा मनमां शो ख्याल कीधो छे. जगतमां तारी
 भक्ति करेछे ते भीड वखते काम लाग माटे. मने तो रोज रोज
 दर्शन दई स्वहस्ते बळिदान लई जती अने आज हुं कंईक मागीश

एवी तने खबर थई छे माटे बळिदान लेवा पण आवती नथी. ए काई तारां ईश्वरीपणाने छाजतुं नथी. पण हवे आ त्रीजुं बळिदान आपी मारुं माथुं पण अग्रिकुंडमां तने अर्पण करीश. अने आजथी जगतमां तारी भक्ति बंध थई जाणजे. एटलुं कही त्रीजो पाडो वधकरी पोतानां शिर तरफ तलवार खेंची के अग्रिकुंडमांथी जगदंबाए सिंहाखूड थई दर्शन दई तेनो हाथ पकडी लीधो. चामुंडराये पगे पडी स्तुति करी के “हे महिषासुरमर्दिनी, मारे तारी पासेथी शुं मागवुं छे ते तने खबरज छे माटे ए विशेष भक्तने रस्तो बताव.”

जगदंबा— में दर्शन देवामां विलंब कर्यो तेनुं कारण पण एज छे के हवे मने आ भरतखंडमां म्लेच्छोनुं राज्य सूझे छे माटे तमारो जय नहीं थाय.

चामुंडराय— त्यारे में जन्मधरी तारा पूजनमांज दिवसो कहाव्या तेनुं पेहेलीज वखतमां एज फळ मळ्युं के ?

जगदंबा— भावी प्रवळ छे तेमां कोईथी मीन मेख थतुं नथी. पण तारे वास्ते एटलुं तो वचन आपुंछुं के तुं सुखे बीडुं उपाड, लडाई वखते हुं तारा उपर मारी अदारे भुजाओ छाई दई रक्षण करीश.

चामुंडराय तथास्तु करी पगे पज्यो अने जगदंबा अंतर्हित थई गयां. चामुंडराये दरबारमां जई बीडुं उठाव्युं एटले पृथिराजे मीरां साहेबने कहावी मोकल्युं के मारो एक्को तैयार छे. बीजे दिवस लडाईनी तैयारी थई. पृथिराज तथा मीरां साहेब पोतपोतानां लस्करसहित मेदानमां सामसाने जोवा ऊभा. आ तरफथी चामुंडराये अने पेली तरफथी उजबक पीरे कवचो पेहेरी हथीआर सजी घोडे स्वार थई मेदानमां घोडाओने कावे नाख्या. कावे फरते फरते बेउ नजदीक आव्या त्यारे—

चामुंडराय— साबाश उजबकपीर ! साबाश ! रंग छे तने के मीरां साहेबनुं लूण हलाल करवा पोतानो जीव जोखममां नाख्यो.

हवे जलदी था, मारा उपर पेहेलो घा कर के पछी हुं पण मारा हाथ तने बतावुं.

उजबक— अने रंग छे तने पण के मारा जेवा वीर पुरुष सामे मेदानमां आववा हिंमत चलावी. पेहेलो घा तुं कर कारण के अमे लोको तम उपर विना अपराधे चडी आव्या छीए.

चामुंडराय— नहीं नहीं, तमे युद्धनी मागणी करवा आवेला छो तो अमारो धर्म छे के तमने दान आपवुं. माटे पेहेलो घा तुं कर.

उजबक— पण पेहेलो घा हुं करीश तो पछी तारो घा केवो छे ते जोवा मने वखत नहीं मळे कारण के तुं तो मारा एकज धानुं भक्ष छो.

चामुंडराये एवां अभिमाननां वचन सांभळ्यां के तरत तेना उपर गदा फेंकी जेना प्रहारथी उजबक घोडासहित छत्रीश कदम दूर हठी गयो पण तरत चडी आवी चामुंडराय उपर गुणंजनो प्रहार कीधो. आ वखत जगदंबाए पोतानी अढारे भुजाओ चामुंडराय ऊपर धरी हती तेथी ते गुणंज जगदंबानी भुजाओमां वागी. पण चामुंडराय आठ कदम हठी गयो. फरी चामुंडराय तलवार खेंची धशी आव्यो अने उजबक उपर प्रहार कीधो के कुंभार चाक ऊपरथी पींडो उतारे ए प्रमाणे उजबकनुं शीश धड ऊपरथी उडी गयुं. पण धड तलवार लई धश्युं तथा चामुंडराय उपर प्रहार कीधो जे जगदंबानी भुजाओमां वागतां कंकण चार तमु वेरमां कपाई गयां तथा चामुंडराय दश कदम छेटे हठी गयो. पण आखर उजबक पीर पड्यो. पृथिराजनां लस्करमां जयजयकारनां वादित्रो वाग्यां अने मीरां साहेबनुं लस्कर धव पडी गयुं. पण तरत मीरां साहेबे बहार आवी जाहेर कीधुं के “ तमारे एक्के जीवते बे घा कीधा अने अमारे एक्के एक कीधो माटे ए लडाई अमारे कबुल

नथी.” पृथिराज कहे “ तमारा एक्काने कोईए रोक्यो न हतो तेणे सो घा कर्या होत तो पण छूट हती. ” पण आ लोकोने तो खेदुं करवुं हतुं माटे ते मान्य न करतां कापाकापी ऊपर आव्या तेमां पण मीरां साहेबने मोटुं नुकसान खमी हठी जवुं पड्युं. वळी बीजे दिवसे तेओए आनासागरमां गौवध करी तेनुं लोही छाट्युं. आ वातथी हिंदुओने एटली तो रीस चडी के तेओ एकदम मीरांनी छावणीमां धश्या, अने मीरां साहेब सुद्धां जण बच्चाने कतल करी नांख्या जेमांथी समाचार पोंचाडवा पण एके रह्यो नहीं.

लोहीनी नदीओ चाली, मुडदांओना ढगला थया, गीधो अने सम-ळाओने ऊजाणी थई पडी. जोगणीओ अने काळिका तृप्त थयां, पण महोदेवजीने रुंदमाळावास्ते खोपरीओ पूरी पडी नहीं कारण के जे एक लाख एंशी हजार पीरो कपाया तेओनां माथां तो ऊडी ऊडी मक्कामां जई पड्यां, अहीं तो फक्त धड रह्यां हतां. ए धडो पण उछळी उछळी जेना जेना हाथेथी पडेलो हतां तेओ भेळां रातना पथारीमां वळगी रहेतां, जे विषे निर्णय कहाडवा सभा भरी तेमां एवुं ठर्युं के हिंदु शूरो थायछे तेनुं धड पडे नहीं तो गळी-नुं कपडुं के गायनुं लोही छांटेथी तुर्त पडी जायछे तेम मुसलमान शूराने अग्निदाह देवाथी थायछे, माटे ए मुजब बधां धडोने पूळा सळगावी अग्नि लगाव्यो एटले ते सर्वे ज्यांनां त्यां रह्यां.

पृथिराजे निश्चित थई मनमां ख्याल कीधो के ईश्वरे तेओने मारी जमीनना भोग वास्तेज मोकल्या हता. एटला बधा युद्धाओनां लोहीथी मारी जमीन धराई छे तो आवती साल मनमानतो पाक उतरशे. पण ए समजवामां एनी भूल हती कारण के ए लोही कांई साधारण युद्धाओनुं न हतुं, ए लोको तो करामतवाळा पीरो हता. गेबमांथी एओने खेंग घोडो, कटार, अने तलवार मळी त्यारे साथे एटलुं पण कहेवामां आव्युं हतुं के “ कूड करशो मा ”.

पण तेओए तो भरतखंडना किनाराउपर पगलुं मूकीनेज ए रमत कीधी के लडवइआओनो वेश बदली सोदागरो बन्या, पृथिराजनुं द्रव्य पण एज वेषमां हरण कीधुं, वळी खेंग घोडो खोयो, अने एक्कानी लडाईमां उजबक पीर मार्यो गयो त्यारे खेटुं कीधुं, ए ब-धानुं फळ एओने तो मळ्युं, पण तेथी कांई पृथिराज शांत थई बेसे एम न होतुं.

वांचनारने याद हशे के रुवाजा पीरे मीरां साहेबने दीननुं तथा दुनिआनुं बेउ ममिरां पूरवा वचन आप्युं हतुं ते मुजब हवे तेने दीननुं भरवा वखत आव्यो, माटे ते मक्केथी उडी अजमेर आवी आनासाग-र तळाव उपर दरवेशना वेशमां गजचर्मनुं आसन करी हाथमां तस-वी लई बे पग सामसामा राखी वचमां अग्नि बाळी तेउपर काष्ठनी हांडली चडावी तेमां चोखा रांधवा बेठो. आ करामत पनीहारीओए दीठी, जेओना म्होंथी वात चालते चालते पृथिराजना एक सामंतने काने गई तेणे आवी कहुं के “अरे सांई, आंहीथी ऊठी जा. तारा जेवी करामतवाळो एक शख्स आव्यो हतो जेनी आंगळी कापवामां आवी हती. तेनी सखावतमां एक लाख एंसी हजार तारा जेवा दाढीवाळा आव्या हता जे बधा खपी गया तो वळी तारुं क्यां आवी खूट्चुं के आहीं फसायो. ” रुवाजाए तो कांई जवाब आप्यो नहीं, एटले रामराय गुज्जर जे ते सामंतनुं नाम हतुं, तेणे हांडीमां खोबो भरी धूळ नांखी. धूळ नांखतांज रुवाजाना पग वच्चेनी झाळ वधी तेणे सामंतना घोडाने घेरी लीधो, घोडो तथा स्वार बळता बळता नाठा पण झाळ तो तेनी पासेनी पासे. तेथी ते गभराई र-स्तामां दुर्गामातानुं मंदिर आव्युं तेमां पेशी गयो. देवीना प्रतापथी झाळ मंदिरमां तो पेशी न शकी, पण तेनी आसपास वींटाई गई. ते रुवाजाना पगथी ते आखो रस्तो अने मंदिरनी आसपास झाळ झाळ बळवा लागी, ने रामराय तो केद थई गयो. राजदरबारमां

खबर थतां फकीरने ऊठाडवानो ठेराव थयो, पण रोशनअल्लीने सजा आपतां जे जोखम खमवुं पड्युं हतुं तेनो घा हजी ताजो हतो, माटे ते ओलीआ छे तो ते सामे कोई देवने मूकी तेने उठाडवो एवो ठराव थयो. अने क्षेत्रपाळनुं आवाहन कीधुं तो गोरो अने काळो बेउ क्षेत्रपाळ हाजर थया, तेमांथी गोराने खाजापासे मोकल्यो पण खाजानी सिद्धाई आगळ तेनुं काई न चालतां उलटो तेना पग चांपवा बेसी गयो. आ खबर दरबारमां थतां काळाने मोकल्यो ते पण गोरानी पेठेज पग दाबवा बेठो, तयारे बधुं राजमंडळ गभरा-युं. कयमाषे सल्लाह आपी के ते सिद्धिवाळो छे तो एनी सिद्धि-मां चूक थवा वगर आपणथी एने पहेंचाशे नहीं. पुराणोमां आपणे घणे ठेकाणे वांच्युं छे के स्त्रिओनां छळथी मोटा तपस्वीओनुं तप भंग थई गयुं छे माटे राजानी धावनी दीकरी गुज्जरी जे अति स्वरूपा अने चतुर छे तेने मोकली एनुं तप भंग करवुं. पृथिराज कहे गुज्जरी मारी धावनी दीकरी तोपण एक जातनी बेहेन थायछे. तेने हाथे एवुं काम कराववामां लांछन लागे माटे हुं कदी थवा दर्श नहीं. पण रामगुरु प्रोहित अने चंद भाट इत्यादीए निर्णय कहाडी आप्यो के रजपूतने पृथ्वीनां रक्षण वास्ते कोई जातनुं काम करवामां बाध नथी माटे गुज्जरीने सोळ साहेलीओसहित खाजाने छळवा मोकली. तेणे खाजा सामे घणाक हाव भाव अने कटाक्ष कीधां पण सघळुं व्यर्थ. उलटुं खाजाए तेने कह्युं “आव बेटा, आ फानी दुनिआंमांथी तरी पार उतरवानी आशा राखती हो तो मारी मुरीद बन. ” गुज्जरी एटलुं सांभळी पगे पडी चेली बनी जई पग दाबवा मंडी गई. साहेलीओ तेने कहेवा लागी, “अरे, तने शुं कामे मुकी छे अने आ शुं करेछे? ” तेओने तेणे जवाब आप्यो के “जाओ रांडो, खाजा तो मारो पीर अने हुं एनी मुरीद छुं.” आ छेछी तदबीर टेवी हती तेमां पण निष्कळ थवार्थी राजमंडळमां

गभराटनो पार रह्यो नहीं, अने ए फकीरनी शुं मतलब छे ते जाणवा सौं आतुर थयां, ते खबर पूछवा वास्ते चंदने योग्य माणस जाणी राजाए हुकम कीधी अने सख्त भलामण कीधी के तुं पण गुज्जरीनी माफक चेलो बनी जई खबर कहेवा पण न आव एम न करतो. चंद तेविषे निश्चित रहेवा वचन आपी खाजापासे गयो. एक तो जाते भाट अने तेमां पण चंद एटले कोई माणसने रीझावी काम कहाडी आवबुं ए काई एने वास्ते मुश्केल न होतुं. ते जाते-कने बोल्यो:—

खाजा तुं दूजी खुदाइ जुग जियो खाजा सांई

इ० बिरद वखाणथी तेणे खाजाने रीझाव्यो. खुसामत खुदान पण प्यारी छे तो खाजा कोण मात्र. चंदना बिर्द वखाण सांभळी खाजा पाणी पाणी थई गयो. तेणे चंदने सन्मान दर्ई बेसवा कह्युं अने पूछचुं, बेटा चंद खुशी छो !

चंद:—सांहीनाथ खुशी तो छुं पण आपे आटली बधी करामात फेलावी राजा तथा रैयतने गभराटमां नाख्यां छे तेमां आपनी शी मतलब छे ते जाणवा मारी इच्छा छे.

खाजा:—बेटा तने खबर छे के आ जमीन पीरोना लोहीथी धापी छे तो हवे ए उपर पीरोनो दावो छे. पृथिराजे हवे आ शे-हेर छोडी देवुं जोईए छीए.

चंद:—गरीब निवाज तयारे ए राजाने पेटे अवतार लई हवे शुं दुकान मांडी, मजुरी करी, के भीख मागी पेट भरशे ?

खाजा:—मारां वचनउपर चाली अजमेर छोडी देशे तो में तेने वास्ते दिछी टेवी छे, माटे तेणे तथा तेना नोकरोए अंग उपर हमेश पेहेरवानां कपडां तथा घरेणां होय ते सहित नीकळी जवुं. उपरांत एक दमडीभरनी पण आशा राखवी नहीं.

चंदः— बंदे निवाज एवढो मोटो राजा आटलां मोटां लशकर सहित अंगउपरनां कपडांथी बहार नीकळी खरची वगर दिछीसुधी केम प्होंची शकशे ? वळी दिछी तो एना नानानुं गाम छे तेना उपर विना कारणे एनाथी चडाई केम थरो ?

ख्वाजाः— ए सवालाना जवाब में आगळथीज नक्की करी राख्या छे. खरचीविषे एम छे के अजमेरथी बार कोश चालशे एटले एक जग्याए एक साहुकार बार करोडनुं द्रव्य एकतुं करी धर्म मार्गे एक दमडी पण खरच्यावगर भरण पाम्यो छे ते प्रेत थई पोताना द्रव्यउपर बेठो छे, तेसाथे लडी खुंची लेजो. दिछी उपर चडाई करवा जरूर नथी. अनंगपाळ तुंवर जे पृथिराजनो नानो थाय तेने पेटे वारस नथी ए तुं जाणेछे. हाल एनुं दिल दुनिआमांथी उठी गयुं छे तो पृथिराजने दत्तपुत्र करी दिछी सोंपी पोते वनवास चाली नीकळशे.

चंदः— बंदे निवाज आपनुं कहेंवुं अक्षरे अक्षर खरुं छे. पण मारे ए वात राजाने जई कहेतां तेने विश्वास शी रीते आवशे ?

ख्वाजाः— आजथी त्रण रोज पछी अनंगपाळनो सदरहु बावतनो कागळ आवे तो ए सघळुं सत्य छे नहीं तोतमे तमारुं धार्युं करजो.

चंदे आमीन कही पगे पडी वळी नीकळी दरबारमां आवी समाचार कहा. अने पृथिराजने कह्युं के तुं ख्वाजाने जईने पगे पड.

पृथिराज ते मुजब आवी पगे पड्यो, तयारे ख्वाजाए कह्युं “आवो दिछेश.” चंदे ख्वाजानी रूबरूमां तेनी कहेली वात पृथिराजने संभळावी, तथा बीजी आडी तेडी वातो करी पृथिराज पगे पडी वळी आव्यो. घेर आव्यो के तेने दिछीथी पत्र आव्यो माटे ते तरफ स्वारी करी अजमेर पीरोने सोंपी दीधुं. रस्तामां तेणे प्रेतने मारी तेनुं गया श्राद्ध करी उद्धार करवा वचन आपी द्रव्य खुंची लीधुं अने त्यांथी दिछी गयो.

પ્રકરણ ૩ જું.

ગુજરાતના મોઝા ભીમદેવસાથે યુદ્ધ.

આ સમયે ગુજરાતમાં અણહિલપુરનો શૃંગાર રાજા મોઝો ભીમ હતો. તેનીપાસે અજીત ચતુરંગી સેના હતી. તથા ઘણાક દુર્ગપતી-ઓ એની સેવામાં હાજર હતા. અમરકોશનો કર્ત્તા અમરસિંહ સેવડો જેણે અમાવાસ્યાને રોજ ચંદ્ર ઉગાડ્યો હતો તે એની સેવામાં હતો. તે પોતાના મંત્રવડે કરીને સ્ત્રી પુરુષ અને દેવને વશ કરતો હતો. એજ વખતમાં આનુપર જેતસી પરમાર રાજ્ય કરતો હતો તેને એક સલ્લ નામે કુંવર અને ઇચ્છનકુમારી નામે કન્યા હતી. આ કન્યા અતીજ સ્વરૂપા હતી જેથી તેની કીર્તિ દેશેદેશમાં પ્રસરી હતી. ભીમદેવ એની કીર્તિ સાંભળી મોહિત થયો અને અમરસિંહને મોકલી જેતસીને કહાવ્યું કે “ તારી પુત્રી મને પરણાવ નહીં તો આનુની ધરતી છોડી દે. ” જેતસીને આ બોલો વજ્રજેવા લાગ્યા અને અમરસિંહને સાફ ના પાડી, તથા ઇથિરાજને પોતાની મદદે બોલાવ્યો, અને તેને લલ્હ્યું કે સિંહનો ભક્ષ શીયાલ લઈ જવા ધારેછે એમ થવું ન જોઈએ. આ ઉપરથી પૃથિરાજ જેતસીની મદદમાં ગયો અને ભીમ ચડી આવ્યો, જેથી મોટી કાપાકાપી થઈ જેમાં ભીમને હઠી જવું પડ્યું અને ઇથિરાજ ઇચ્છન કુમારીને પરણીને ઘેર આવ્યો. ચહુવાળ અને ચાલુ-ક્યૂને પરસ્પર અટક્યાથી નવઝા પડી ગયા જોઈ શાહાનુહીને પૃથિરાજઉપર હલ્હો કર્યો તેને પળ પરાજય પામી નાસી જવું પડ્યું.

ભીમદેવના કાકા સારંગદેવના સાત છોકરા (પ્રતાપસિંહ, અરીસિંહ, ગોકુલદાસ, ગોવિંદ, હરીસિંહ, શ્યામ, અને ભગવાન) ભીમ-દેવથી બારવટું કરી પૃથિરાજને આશ્રયે આવી રહ્યા હતા. એક વખત પૃથિરાજની સભામાં ખારથની કથા વંચાતી હતી ત્યારે પ્રતાપ-

सिंहे मूछ ऊपर हाथ नांख्यो ते जोई कन्हने कोप चज्यो अने तेणे तलवारथी प्रतापसिंहनुं माथुं उडाडी नांख्युं. आ वनाव जोई बीजा छ भाईओ ऊक्या तेओने पण कन्ह मोटा भाई साथे पोंचाडी दीधा. पृथिराजने आ वातथी कन्ह ऊपर कोप चज्यो. तेने लाग्युं के परोणाने घेर तेडावी मरावी नांख्या एवी आपणी जगतमां अपकीर्ति थशे माटे तेणे कन्हने सजा करीके तेणे हभेशां आंख आडी पट्टी बांधी राखवी जे युद्धना वखत विना क्यारे पण छोडवी नहीं.

पृथिराज अने भीम वच्चे इच्छनकुमारी वास्तेज वेर खडुं थगुं हतुं एम न हतुं. पृथिराजना पिता सोमेश साथे पण भीमने लडाईओ थई हती जेमां सोमेश भीमने हाथे मरण गयो हतो. आ विषे फारबस साहेबे रासमाळामां अच्छी रीते वर्णन कीथुं छे, तथा पृथिराजे पोताना पितानुं घेर केवी रीते वाळ्युं ते विषे पण तेओ साहेबे चंदनां लखाणनो आश्रय लई घणुं सरस वर्णन लख्युं छे जेमानुं थोडुक हुं अंही टांकवा दुरस्त धारुं छुं:—

पृथिराजनां हृदयमां भीम निरंतर सालवा लाग्यो. शत्रुनां मरण विना तेनो अग्निसरखो कोप शांत पज्यो नहीं. ते पोताना सामंतोनी वच्चे वारंवार कहा करतो के “ भीमे सोमेश्वरने मार्यो ! हरि ! हरि ! ” परमारे तेने बहु समजावीने कह्युं के, “ तमे तमारा पिताने वास्ते शोक करशो नहीं. जेनुं शरीर तरवारनी धारथी कपायछे तेनी कीर्ति प्रसरीने सुरलोकमां जायछे.— क्षत्रियनो एज खरो धर्म छे.” सिंध परमार बोल्यो: “ मारुं कह्युं सांभळो तो गुजरात उजड करो के जेथी सोमेश स्वर्गमां रह्या रह्या राजी थशे. सुलतान सरखा तमारा नामथी धुजी जायछे तो चालुक्यना शा भार छे! ” पृथिराज बोल्यो “ स्नान करीने में दीवा कर्या छे. में सोगन खा-

धा छे के मारे मारा पितानुं वैर लेवुं. हुं भीमने केद करीश तयारे एनी पासे हुं सोमेश मागीश. हुं योगिनी, वीर अने बैतालने आनंद पमाडीश. ” एम कही पृथिराज सूतो. सूर्योदय यतां योद्धाओ एकठा थया, कन्ह चोहाण दरबारमां आव्यो एटले सभा हाथ जोडी ऊभी थई, केम के तेने “ नरव्याघ्र ” नुं पद मळ्युं हतुं. ते रात्रदिवस आंखे पट्टी बांधतो ते जाणे सांकळेला वज्रशरीरना सिंहजेवो हतो. पछी जाम यादव आव्यो, बळीभद्र आव्यो, कुरंभदेव, चंदपुंडीर, भीमपांडवना जेवो बलवान आतताय चहुवाण आव्यो, लडाईनी वखते अग्नि सरखो लंगरीराय आव्यो, परमुलकनो विजय करनार गोयंदराय गेहेलोत आव्यो, अने कृपाळ दुर्गादेवी जेने प्रसन्न छे एवो वरदाई चंद पण आव्यो. ते सर्वेने पृथिराज केहेवा लाग्यो के “ मारा पितानुं वैर लेवुं छे माटे चालो आपणे सैना तैयार करो. गुजरातना राजासाथे युद्ध मचावीए अने चालुक्यनुं मूळ काढी नांखीये. सोमेश्वरने जीतीने भीमे पोताना दाहाडा पूरा भरचाछे; स्त्रीना गर्भमांथी शोधीशोधीने पण मारे चालुक्यवंशनो नाश करवो छे. गमे तेवा घाडा अरण्यमां ते भराई पेठो होय ते पण तोडी पाडवुं. जो हुं एम न करुं तो ब्राह्मणोए मारुं नाम पृथिराज खोटुं पाडवुं छे एम जाणवुं. ” पृथिराजनुं कहुं सर्वे सामंतोए मान्य कर्युं, अने मुहूर्त जोईने नीकळीए तो आपणा कामनो जय थाय एम कहीने जोशी महाराजने तेडवा मोकल्युं. महाराज आव्या-अने मुहूर्त जोईने बोल्या के “ जो आ चौवडीआमां नीकळो तो निःसंशय जय थाय. हुं सोगन खाईने कहुं हुं के आवो सारो योग छतां कार्य पूर्ण नहीं थाय तो ज्योतिषशास्त्र शीखववानुं काम मारे हवे पछी कदी करवुं नही. ” जगज्योतीनुं आवुं बोलवुं सांभळी पृथिराज बहु राजी थयो.

पृथिराजे पोतानी सेना एकठी करी अने निश्चय करेले चौघडीए

नोबत वगडावी. ते नगर बहार सेना लई चाल्यो अने ज्यां विशाळ झाड अने बळवान जग्या हती त्यां मुकाम करचो. लडाईनां गीत गवावा लाग्यां. पांच प्रकारना वाजित्रना नाद थवा लाग्या. ए रीते सेना लई पृथिराज गुजरातनो नाश करवा चडचो. भीमने काने ए वात गई के पृथिराज चौंसठ हजार योद्धा लईने चढचोछे, अने समुद्रना मोजानी पेठे एनी सेना धसती आवेछे. तेथी ते घणो क्रोधायमान थयो, तेनुं अंग शूरथी कंपवा लाग्युं, तेनी आंखो लाल चोळ थई गई, अने तेणे राजप्रधानोने बोलावीने लडाईने माटे तैयार थवानी आज्ञा आपी. परगणे परगणे आज्ञा प्होंची; घणा राजाओ चडी आव्या; बे हजार माणस तीखा घोडाउपर चडी धनुष्य बाणा-दि हथीआर सजीने आव्या; कच्छमांथी त्रण हजार अस्वार, सोरठ-मांथी पंदरसो, कदी नीशान न चुके एवा काकरजथी कोळीओ, युद्धना उत्सुक अने कदी लडाईमां पीठ न दे एवा झालावाडथी झाला, कावानो नायक मुचकंद, काठीयावाडनो काठी राजा अने पर-गणांमांथी नानी मोटी अगणित सेना एकठी थई. साम्भरना हेरके पृथिराजने कवुं के समुद्रनी पेठे गर्जना करती चालुक्यनी सेना तैयार थई छे; एक लाख लडवैया अने एक हजार हाथी छे ते हुं मारी नजरे जोईने आव्यो. ते सांभळी पृथिराज बोल्यो के “ भीम मारा सामो आवेछे तो हुं तेने चिरी नांखी तेनां आंतरडांमांथी मारा पिताने कहाडी लईश. जो एम करुं तोज मारुं नाम पृथिराज खरुं.”

सांज पडवा आवी. ज्यां तेओ उभा हता त्यांज तंबु खडा कराव्या. सर्वे जग्या अने पासे पासे सूता. कयमाण तरवार बांधी राजा पासे सूतो; आबुना सरदार जेत अने सलख, चंद पुंडीर, चामुंडराय, हाहुलीराय हमीर, सारंग कुरंभ, तुंबर पहाड, अजान-बाहु लोहाणो, लंगरीराय इ० सर्वे हाजर हता. रात्रनो दूरथी एक जानवरनो अवाज संभळायो, जे सांभळी कन्ह बोल्यो; “ सोमेश्व-

રતું મરણ થવા અગાઉ જેવાં શકુનો થતાં હતાં તેવાંજ ખીમસંવંધી થાયછે માટે જો રાજા આ શકુનનો લાભ લઈ યુદ્ધ મચાવે તો યમ દૂત પળે એના સામા થઈ શકે નહીં.” આ પ્રમાણે વાતો કરતાં સૂર્યોદય થયો. યોદ્ધાઓએ નારાયણને નમસ્કાર કર્યા, અને જેમ કમલ પ્રફુલ્લિત થાયછે તેમ સૂર્યને જોઈને તેઓનાં મન પ્રફુલ્લિત થયાં. આ વેળાએ એક બીજાં અને તરત ત્રીજાં શકુન થયાં તે ઉપરથી સામંતો કહેવા લાગ્યા કે આજે નક્કી એક પ્રહરની માંહે ખયંકર યુદ્ધ થશે. ઇથિરાજ કહે:— “ શકુન જોવાની અગત્ય નથી, શૂરવીરને લડાઈનો દિવસ એ ઉત્સવનો દિવસ છે. માણસ જીવતું હોય કે મુવેલું પળ તેનો આત્મા આપણા જોવામાં આવતો નથી. કીર્તિ પળ આવેછે ને જાય છે એવી દૈવની કૃતિ છે. જે હારશે તે દુર્યોધનનું પદ પામશે અને જીતશે તે પાંડવનું પામશે માટે શકુનનો વિચાર કરશો મા, આપણે સોયના એક અગ્ર જેટલી પળ જગ્યા છોડવાના નથી. શકુનનો કાંઈ પાર નથી, તેઓ થાયછે ને જાયછે, માટે આપણે તો આગલ ધસો.” રાજાની આજ્ઞા ઉપરથી સામંતોએ યુદ્ધના પોકાર ઉઠાવી મૂક્યા. તેમાં ભેરી, નોવતો, રણસિંગાના યુદ્ધમય અવાજો, વાદીત્ર અને બીજા નાદો થવા લાગ્યા. ઘંટ અને હાથીની ડોકની સાંકળોનો સ્વચ્છાટ થવા લાગ્યો. ઘોડા સોંસારવા લાગ્યા, અને સર્વે સેના ઉપડી. મુકામે મુકામ તેઓ પાટણ દેશનો નાશ કરતા ઇશ્વરી ઉપર ચરતા તારા પડે તેમ શત્રુ ઉપર ટૂટી પડવા ચાલ્યા, તેઓના મારથી શેપનાગ પળે અકલ્યાઈ ગયો. ઇથિરાજને ચમર થતું હતું; રાજછત્ર તેના કાકા કન્હને માથે ધરાયું હતું. કન્હને વ્યૂહરચક ઠેરાવીને સેનાને અગ્રભાગે ગાળ્યો; તેની પાછલ ઇથિરાજ પોતે, તે પાછલ નિહુરરાય અને તે પાછલ પરમાર રહ્યો. જેમ જોશી જન્મોતરી ઉઘેલતો થાયછે તેમ તેઓ મુકામે મુકામ આગલ ચાલતા ગયા, તેમ જીવતરનો ભાવ પછવા-

હે મૂકતા ગયા, એવો શૂરવીર ચહુવાળ જેના હાથ દેવના હાથ જેવા તથા જે શત્રુનો ત્રાસ તે આગલ ચાલ્યો.

ભીમદેવના દેશમાં ખય વ્યાપી ગયું, અને જંગલ તથા નાના ગામડાંમાંથી શિકારના પક્ષીઓ ટોળે મઠીને ઉડી જાય તેમ લોકો નાસી જવા લાગ્યા. ગર્દે ઉડવાથી માર્ગ છવાઈ ગયો. નદીના પૂરની પેઠે સેના આગલ ચાલી. ઘોડા ધીમે ધીમે ચાલતા સારસ જેવા અને દોડતા હરણ જેવા દેખાવા લાગા. ખાલાં તરવારો અને બરછીઓ સૂર્યથી ઝગઝગવા લાગી. વેર વાઠવાનો પ્રસંગ મઠવાથી પ્રથિરાજે ચંદ બારોટને ભીમની પાસે મોકલ્યો. ચંદ પોતાની સાથે જાઠ, નીસરણી, કોદાઢી, દીવો, અંકુશ અને ત્રિશૂલ લઈને ગુજરાતની રાજધાનીમાં જઈ પહોંચ્યો અને ખોઢા ભીમને જઈ કહ્યું કે “ સામ્બર રાજા આવી પોંતો છે. ” ત્યારે ભીમ બોલ્યો “ ઓ ખાટ, આ વસ્તુઓ શા વાસ્તે તું લાવ્યો છે તે ઝટપટ કહી દે. ” ચંદે ઉત્તર આપ્યો કે “ પ્રથિરાજ કહેછે કે જો તમે પાણીમાં પેશશો તો આ જાઠ વતે તમને ઝાલીશું, આકાશમાં જશો તો આ નીસરણીથી, પાતાઢમાં જશો તો કોદાઢીથી, અંધારામાં પેશી જશો તો આ દીવાથી શોધી કહાડી આ અંકુશવડે તમને પકડી ત્રિશૂલ વતે પૂગ કરશું. ” આવું સાંખઢી ભીમ બોલ્યો કે “ હું ભીમ જે બીવરાવે તેના મૂકા કહાડી નાશું અને યુદ્ધમાં જેનાથી સર્વ માણસ ઢરી જાય એવો મયંકર હું, માટે ચડચું ચડચું બોલ નહીં અને આગલ શું નીપજ્યું હતું તે દિવસ સંખાર. ”

ચંદ બોલ્યો : “ ઉંદર કદાપિ કોઈવાર બિલાડી ઉપર જીત મેઢવે, ગીધ પક્ષી કદાપિ પવિત્ર હંસના માથાંઉપર થનથનાટ કરે, હરણ કદાપિ લઢાઈમાં સિંહની બરાબરી કરે, સાપની સાથે લડતાં દેઢકું કદાપિ જય પામે એ સર્વે વાતો કદાપિ દૈવની યોજનાથી બને પણ એવું સદાય નીપજે છે એમ ધારવું નહીં. પર્વત ઉપર છવાઈ ગેલા અ-

रप्यने बाळीने भस्म करनार अग्निनी साथे दीवानो मुकाबलो थई शके ? ” भीम बोल्यो: “ शाटना छोकरा शब्दोवते लडे, दैत्य गाळोवते लडे, अथवा भाईओ वारसानो भाग वेहेचतां मुक्कीयोथी लडे पण सोमेश्वरवाळो आ कजीओ तो मरण साथे लडवानो छे. जा तारा साम्भर राजाने कहे के तारो बीवराव्यो बी जाऊं एवो हुं नथी.”

आवो उत्तर सांभळी चंद बारोट जरा गभराईने उठी उभो थयो अने रोषथी तेनी आंखो लाल चोळ थई गई. ते झटपट पृथिराज पासे आव्यो अने तेने पाणी चडाववाना विचारथी जे जे वन्युं हतुं ते यथास्थित कही दीधुं, अने ते बोल्यो के “ भोळो भीम कहेंछे के सूतेला सापउपर देडकुं फरीने जागतां तेनी जेवी वले थाय तेम तमे करोछो. गुजरातनो धणी तो चतुरंगी सेना लईने चडेछे. में कह्युं ते उपर तेणे कांई लक्ष आप्युं नहीं. में तेने दीवो, जाळ, कोदाळी, सहु बताव्युं. तेणे पृच्छुं के आनो भेद शो छे ! कुशळ प्रधान कयमापने तारी साथे केम लाव्यो नहीं ! चामुंडराय के कन्हने मोकलवा जोईता हता, साम्भर धणी पोते पगे पाळो चाली शा माटे आव्यो नहीं. वळी ते बोल्यो के में घणी वार लडाईओ मारीने गुजरातने माटे जय मेळव्यो छे; तें जेवा राजा जीत्या छे तेवो मने गणीश नहीं, साम्भरना राजा जेवा तो में हजारो कतल करी नाख्या छे.

पृथिराजे निडुररायने पोतानी पासे बोलाव्यो अने तेनो हाथ झाळीने कह्युं के “आ सर्वे योद्धाओमां तमे मुख्य छो, तमे असल जातना “ छो अने तमारा पूर्वजो जेवा शूरवीर हता तेवा तमे छो, तमारी “ साथे देव अथवा देवदूत लडे तो तेने पण तमे वश करी ल्यो “ एवा छो; पांडुपुत्रोना जेटलुं तमे युद्धमां बळ बतावोछो; आ “ जगतउपर तमे प्रीति राखशो नहीं; पण स्वर्गनो मात्र विचार “ राखी तमारा सामंतो साथे एकचित्त थईने लडजो.” निडुरराये

ઉત્તર આપ્યો “ આપણા સામંતો શત્રુને ઘાસની પેટે કાપી નાંચે
 “ એવા છે. ઓ ઇથિરાજ, તમારા બઠ વડેજ તમારા યોદ્ધાઓ બઠિ-
 “ યા છે. કન્હ બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પળ
 “ યુદ્ધનેવિષે આનંદ પામતો આવ્યો છે. જે સેનાની સામે તે લડેછે
 “ તેના ચૂરેચૂરા કરી નાચેછે. તે મહાપદધારી જેને જગત નરવ્યા-
 “ ઘ્ર કહેછે એવો ખીખ્મનો તે અવતાર છે. ” ઇથિરાજે નિહુરરાયનું
 આવું ચોલવું સાંભળી પોતાની કોટમાં મોતીની માઠા હતી તે નિહુર-
 રાયને તુષ્ટિદાનમાં આપી તે તેની ડોકમાં સૂર્યની પછવાડે ગંગા વીંટા-
 યલી હોય એવી દેખાવા લાગી. પછી મહા શૂરવીર નિહુરરાય
 રાઠોડે નોબત વગડાવી. નોબતના નાદથી વીર પુરુષો જેમ એકઠા
 થયા તેમ મેના પળ એકઠી થઈ. જેમ તાગમાં ધ્રુવ શોખેછે તેમ તે
 વીર પુરુષોમાં શોખી રહ્યો; કન્હને ઇથિરાજે પોતાનો પાટ ઘોડો આપી
 તેના ઉપર તેને આગ્રહથી બેસાર્યો; કન્હ બોલ્યો “ ઓ રણપતિ !
 હજી મુઘી મેં સોમેશ્વરના શત્રુને માર્યો નથી તેમજ મારા શરીરમાંથી
 હસને રમી જવાનો રસ્તો કરી આપ્યો નથી તેથી મને ધિક્કાર છે. ”
 ઇથિરાજે ઉત્તર આપ્યો “ કોઈ એક વેઢાએ સમ્રીવ પોતાના વઢથી
 પોતાની સ્ત્રીનું રક્ષણ કરી શક્યો ન હતો; કોઈ એક વેઢા દુર્યોધન
 પળ કરણનું રક્ષણ કરી શક્યો ન હતો; કોઈ એક વેઢાએ શ્રીરામે
 વનમાં સીતા સ્ત્રી; કોઈ એક વેઢા પાંડવ સરસ્વા પળ દ્રૌપદીનાં ચીર
 રચાવી શક્યા નહીં; ઓ કન્હ કાકા એવા વનાવ માટે દુઃખી થશો
 નહીં, હું તમને મારા ઇષ્ટ દેવ સરસ્વા ગણું છું, જેમ મોરની આંખો જો-
 ર્ફને સાપ ત્રાસથી નાસી જાયછે તેમ તમારી આંખનો ક્રોધાગ્નિ જોર્ફને
 શત્રુ નાસી જશે. ” ઇથિરાજ આ પ્રમાણે નિહુરરાય અને કન્હને માન
 આપતો હતો તેટલામાં તેને સમાચાર મળ્યા કે ખીમ ભારે સેના લઈ
 પાસે આવી પોતો છે. જેમ હુંડેડેલો સર્પ કોપાયમાન થાય અથવા
 સિંહને સ્ત્રીજીવને તેને ઁઘમાંથી જગાડવામાં આવે, અથવા ઁનાઢામાં

एक अग्निनी चिनगारीथी आखुं वन सळगी उठे तेम भीम कोपथी प्रज्वलित थयो. तेणे जे सांभळ्युं हतुं ते पोताना योद्धाओने एकठा करीने कही सांभळायुं. ते सांभळीने सर्वे जगत त्याग करेला योगीओना जेवा देखावा लाग्या. बन्ने सेना एक बीजानी सन्मुख आवी गई. जंजीरा लुटवा मांड्या, अग्निबाण आकाशमां ऊडी रह्यां, बन्ने बाजुएथी अस्वारोनी अडमअडा थई रही अने सामसामे तरवारो चाली. भीमे पोतानी सेनानी एवी व्यूहरचना करी हती के ते भेदीने शत्रुथी अंदर जई शकाय नहीं, तेम चौहाणनी हार पण दूटे एवी न हती. केटलाकना सांगोथी भेचा नीकळी गया; केटलाकनां तरवारोथी डगलां नीकळी गयां; मारो मारोनो अवाज चाली रह्यो. केटलाक मळनी पेठे बाथमबाथा आवी पड्या; केटलाकनां शरीरमां थईने बाण आरपार नीकळी गयां. शिव अने काळी आनंद पाय्यां. काळीने लोही पुष्कळ मळ्युं. अने शिवे रुंदनाळामां माथां परोववा मांड्यां. उच्छिष्ट मांसने बदले गीध पक्षीओ मनुष्यमांस तोडी खावा लाग्यां. जेम मोटा नगरना धोरी रस्ता खीचोखीच भराई जायछे तेम स्वर्गनो रस्तो त्यां जनाराओथी भराई गयो. योद्धाओ लूट करी देवुं आपी रणमुक्त थया; मेघमांथी जेम बीजळी झवुके तेम कन्हनी तरवार झवकी रही. एक बाजुए कन्ह अने बीजी बाजुए सारंग मकवाणो बन्ने जण खरा शूरवीर सिंहनी पेठे लज्या तेमां हाथीनी पेठे गाजी रहेला शूरवीरोनी वचमां मकवाण राजा पज्यो. पृथिराजना सुभटोए किकियारी करी तेथी शत्रु त्रासी गया. योगीओ तपस्या करीने थाकी जायछे त्यारे तेओने जे स्थान मळेछे ते स्थान एक क्षणवारमां सुभटोने मळ्युं. जेम पडछायानी दरकार राखवामां आवती नथी तेम मालमत्ताने तुच्छ गणीने तेओ लडाईमां दूटी पज्या. तेओ मुक्तीज इच्छता होता. जीवतरने मात्र स्वप्नवत् समजता होता. आज रात्रे आपणे मरवुं, काले शुं थशे तेनी कोने

खबर छे. पवनथी आग प्रसरे तेम जुस्साथी लडाई चाली. योद्धा-
ओए जाण्युं के आपणी कीर्त्ति रहेशे, तरवारनी धारथी कपाई जतुं
शरीररूपी पांजरुं हवे आत्मारूपी हंसने फरीने पूरी मूकनारुं नथी.
ज्यारे हंस ऊडी जशे त्यारे पांजरुं सा कामनुं ! लडाई अतिशय
जुस्साथी चाली.

एथिराज साबाश ! साबाश ! कही पोताना योद्धाओने हिम्मत
आपवा लाग्यो. साम्रमती नदी बे कांठे लोहीथी बहेवा लागी.
अने तेना प्रवाहमां हाथीओ, घोडाओ अने माणसो तणावा ला-
ग्यां. फरीने वळी लडाईना वाजित्र वागवा लाग्यां. अर्धा प्रह-
रमुधी तुमुल युद्ध थयुं. हवामां भमरानी पेठे बाणो हमहमाट
करवा लागां, चोहाणना घणा योद्धाओ मराया. चालुक्यनी घणी
हारो हाथीनी पेठे रणमां पडी. एथिराजे कोपीने पोतानो घोडो
मारी मुक्यो तेनी खरीनी पडवीथी पृथ्वी ध्रुजवा लागी. जेम पीप-
ळानां पानडां पवनथी ध्रुजी जाय तेम शत्रुनी हार डगमगवा लागी.
बाणोथी आकाश एवो तो छवाई गयो के पक्षीओने ऊडवाने पण
मार्ग मळतो न हतो. छेवटे चालुक्यनी सेना स्वर्गनो मार्ग छोडीने
पाछी नाठी. देव दानवो बोली ऊच्या के जे क्षत्रिय सूर्यनो मार्ग
भेदीने स्वर्गमां प्रवेश करेछे तेने धन्य छे. वामनजीए त्रण डगलां
भरचां त्यारे एक जगत जीत्या, पण योद्धाओ मात्र एकज डगलुं
आगळ भरवाथी त्रणे जगत जीत्या. वीरोनी साथे रुद्र जेम रमेछे
तेम तेओ नाचवा लागा. जेम चालुक्यनी सेनानी हार टूटवा लागी
तेम चोहाणनी बलिष्ठ थवा लागी. चोहाण बोली ऊच्या के आजे
हुं मारी इच्छा पूर्ण करीश अने गुजरातनी धरतीने रंडापो आपीश.
भीमने तेणे कहुं के “ हवे तुं बचवानो नथी. स्वर्गमां ज्यां सोम
बैठो छे त्यां हुं आजे तने मोकलीश.” कन्हे तेने पछवाडे रहीने
हिम्मत आपी. साम्भर राजाए भीमना उपर घा कर्या. ज्यां पुन-

जन्मनुं बंधन हतुं तेना उपर तरवार फरी वळी. स्वर्गमां देवताओ जयजय करी रहा. भीमदेव पळ्यो तेनो अवाज थवाथी शंभुए पो-
तानां नेत्रो उघाड्यां. अप्सराओ जोवाने आगळ धसी आवी. वि-
जयी एथिराज उपर स्वर्गमां पुष्पवृष्टि थई अने भीमदेव विमानमां
बेसीने देवलोकमां गयो.

फावस साहेब चंदनुं लखतुं कबुल राखी पछीथी मुसलमान ग्रंथ-
कारोना लखवाना आधार उपरथी लखेछे के भीमदेव आ युद्ध पछी
जिवितो हतो.

प्रकरण ४ थुं.

महोवानी लडाई.

पूर्व दिशामां समुद्रशिखर करी शेहेर छे तेमां यादवकुळनो वि-
जयपुर नामे राजा हतो. तेने पदमावती नामे पुत्री हती जे रूप
अने चतुराईमां खरेखरी पदमावतीज हती. ते एथिराजनां रूप अने
गुणो सांभळी ते उपर एवी तो मोहित थई गई के पोताने हाथे एक
कागळ लखी एक पोपट साथे एथिराज उपर मोकळ्यो, जेमां लख्युं
हतुं के जेम श्रीकृष्ण रुक्मिणीने वरचा तेम मने वरजो. तमविना
मारे आ जगतमां अवर पुरुष भाई बाप छे. जे वांची एथिराज
आठ हजार लष्करथी तेज वखत परणवा चळ्यो. गोरी शाहाबुद्दी-
नना जामुसो तो भरतखंडमां फर्याज करता हता, तेमणे जई खबर
आपी के एथिराज टुंक लष्करथी पोतानी हद्द बाहार नीकळ्यो छे.
तेने हमणां पकडवो ठीक पडशे एम धारी ते रस्तो रोक्री बेठो. ए-
थिराज पदमावतीने परणी वळ्यो के रस्तामां तेणे मुगलोने दीठा. ए
मुगलो केवा हता:—

मुगल भले खुरासानके भूरे भारे गार्त;

जिन देखी नर थरहरे दो दो दुंभी^२ खात.

एक बीजानी नजरो पडतां तीरोना वरसाद वरस्या अने भेटाभेट थया के तरवारो नीकळी, जेथी लोहीनी नदीओ चाली अने धड उपर धडना दगला थया, केटलांक धडो माथांवगरनां झुंझवा लाग्यां एम कापाकापी चाली जेमां पांच हजार मुसलमानो अने पचास हिंदुओ पड्या. गोरी पकडाई गयो अने तेनी पासेथी आठ हजार घोडा दंड लई छोडी दीधो अने पृथिराज दिछी पोंतो. पण रस्तामां ए लडाईना केटलाक पृथिराजनी पक्षना घायलो भूला पड्या. ते महोबे^३ जई चड्या. तेओ शेहेर आगळ पोंता के भारी तोफान साथे वरसाद थयो जेथी बधा गभराया, पण तरत तेओए राजानो बगीचो जोयो, जेमां जई विश्राम लेवा धारचुं, पण दरवाजामां जतां माळीए तेओने अटकाव्या अने गाळो दीधी. मोटे एक घायले ते माळीनुं डोकुं उडावी दीधुं अने बधा बागमां जई उतरचा.

माळीनी स्त्रीए त्यांना राजा परमाल चंदेलनी राणी मल्हनदे पासे पोकार कीधी एटले मल्हनदेए परमालने कही घायलो उपर फोज मूकी. तेओ वच्चे लडाई थई जेमां परमालना त्रण हजार अने घायलो-मांथी त्रीस जणे आ दुनिया मुकी. चंदेल राजाने खबर थतां तेनी आंखमां क्रोध भरियो, तेणे उदल नामना पोताना सामंतने तेडावी हुकम आप्यो के “ तमे तमारा तावाना लश्करथी चडी जाओ अने ए घायलोने पूरा करो.” उदल कहे “ घायलोने मारवा ए रजपूतनो धर्म नथी; वळी ए घायलने मारी बळीयासाथे बाथ भीडवी पडशे.”

ए दरबारमां मेहेला अने भोपती नामे उदलना बे अदावदीआ

१ गात्र=शरीर. २ दुमा घेडा.

३ चंदेलनी जमीन जेने हाल तुंदेलखंड कहेछे तेनी राज्यधानी हती.

हता तेओए लाग जोई राजाना कान भरचा के उदल तो लडवा जवाथी बीहेछे माटे एवां ब्हानां कहाडेछे. राजा काननो काचो होवाथी तेणे ए वात मानी उदलने जवा सख्त हुकम कीधो. उदले ते हुकम मानी घायलोने जई घेरचा. तेओ वचे तरवारो नीकळी तेमां घायलोमांनो मुख्य कनक चहुवाण अने उदल सामसामा अटक्या. उदलना घाथी कनकनुं शीश धडथी छूटुं थई गयुं अने कनकना घाथी उदल मूर्छा खाई गयो. उदलनां हजार माणसो अने घायल जे बाकी वीश रह्या हता ते सर्वे पूरा थई गया. उदल ए काम करी आव्यो पण ज्यां कानना काचा राजा त्यां जसने बदल जुतीयांज मळे. ए कामनो जश तो न मळ्यो पण एज मेहेला अने भोपतीनी चुगलीथी तेने तथा तेना मोटा भाई आल्हने महोबो छोडवो पडचो. तेविशे एम बन्युं के आल्हनी घोडारमां पांच वछेरा घणा सरस हता जेनी देशमां बहु तारीफ थती हती, ते दरबारनी घोडारमां बंधावा वास्ते मेहेला अने भोपतीए राजाने समजाव्यो जे उपरथी राजाए तेनी मागणी करी. आल्हनी मा देवलदेए तेने कहुं के “ **पूत वछेरा मांग न दीजे** ” जेथी आल्हे वछेरा देवा साफ ना पाडी, एटले राजाए घुस्सो कीधो माटे आल्ह अने उदल रीसाई कनोज गया ज्यां ते-ओने जयचंदनी दरबारमां सारा हुद्दानी नोकरी मळी.

परमाल चंदेले घायलोने तो मारचा पण तेओनुं पूंछुं लांनुं हतुं. तेओनो धणी मोटा दांतवाळो हतो. तेने खबर थतां एविषे पूछाव-वा पण रह्यो नहीं अने एकदम चंदेल उपर चडी आव्यो. रस्तामां गामो लूंल्यां; केटलाक लडवैया सामा थया तेओने कापी नांख्या अने चंदेलनी नवाईमां केटलुंक नुकसान करचुं, जेनी राड महोबे पोंचतां चंदेले पोताना सामंतोनी सभा करी पण आल्ह अने उदल शिवाय तेनी कोईमां नजर बुडी नहीं, पण हवे अफसोस करचे शुं थाय, एम विचारी मनमाथी उदासी कहाडी नांखी “ हवे आपणा

देशनो बचाव शी रीते करवो ” ए प्रश्न कहाड्यो. सचळा वृद्ध तथा शाणा सरदारोए सलाह आपी के एथिराजने महोबा सुधी आववा देवो अने आपणे किछो ढांकी अंदरथी लडाई करवी तथा आल्ह अने उदलने कनोजथी बोलाववा अने जयचंदने पण खरीतो लखी तेनी मदद मंगाववी. आपणे अंदरथी मार मारुं तेटलामां बाह्य-रथी आल्ह अने उदल आवी पोंता तो पाछळ तेओ पण एथिराजने नुकसान पोंचाडशे एम बन्ने बाजुएंथी हछो थतां दुश्मननी घणी खराबी थशे. पण आ वात परमाल राजाना कुंवर ब्रह्माजीतने पसंद पडी नहीं. माटे ते बोली उच्चो “ तमे लोको तो वृद्ध थवाथी तमारी इंद्रीओ नबळी थई गई छे ते साथे मगजनों जुस्सो पण नबळो थई गयो छे. शुं रजपूतो बायडीओनी पेटे घरमां भराई रही पोतानां परगणांनी खराबी थती जोशे ? शुं ए पीथल सामे जीतवा जेटलुं आपणामां बळ नथी ? शुं रजपूतोमांथी शूरातन जंतुं रह्युं ? आज काल एथिराजे शाहा-बुद्दीन तथा भोळा भीम इ० सामे लडाईओमां जय मेळव्यो छे तेथी तेनो अहंकार बधी गयो छे अने लांबो टूंको विचार राखतो नथी, पण तमे जाणो छो के अहंकार राजा रावणना पण रह्या नथी. अने बंधे ठेकाणे जीतज थाय एवं परमेश्वर कोई माणस वास्ते सरजतोज नथी. हवे ए पोतानी कीर्तीने झांख लगाडवा अने आपणी धरतीने सारुं खातर पुं पांडवा आव्यो छे तो हे सामंतो, मारी साथे चडो. मारा देशनी खराबी थती हवे हुं वधारे सांभळवा खुशी नथी.”

ब्रह्माजीतनुं आवुं जोश भरेलुं बोलवुं सांभळी सामंतोए पोतानी तरवारो म्यानमांथी खेंची खोंखारा करी सामो जवाब वाळ्यो के “ अन्नदाताजी, ए बाबतमां आपने मोवडमांज तसदी लेवा जरूर नथी. अमे हुकम देखत चडी जइए छीए; रजपूतोने वास्ते एवो मांगलिक वखत क्यांथी ? आपना पुण्यप्रतापथी फतेहज करी आवशुं, अने कदापि लडाईमां काम आव्या तो पण स्वर्गनी प्राप्ति

पामशुं, अने अप्सराओने वरी अखंड मुखनो लाभ लेशुं. एम अमने बेऊ हाथमां लाडु छे.” एम कही मलखान, अरिसिंह, वरसिंह, नरसिंह अने जेसिंह ए पांच सरदारो तथा ते साथे तेना एक हजार भाई भत्रीजा अने आठ हजार बीजुं लश्कर चड्युं. तेओनो सिरसवा नगर पासे मुकाबलो थयो. प्रथिराजनी तरफमांथी एक बाजु-ए कयमाष अने चंदेलनामांथी मलखान, बीजी बाजुए चंद पुंडीर अने नरसिंह तथा त्रीजी तरफ चामुंडराय अने जेसंग एम सामसामा अटक्या. तेमां कयमाषने हाथे मलखान पड्यो. चंद पुंडीरे नरसिंहने ठेर कीधो जे जोई वरसिंह चडी आव्यो ते पण स्वर्गमां पोतो अने चामुंडराये पण जेसंगने पूरो कीधो. हवे फक्त अरिसिंह रह्यो ते आ बाण वळी गयो जोई नाठो अने महोत्रे जई दुःखदायक समाचार कहा.

परमाल राजानी दरबारमां आ माठी खबर पोंचतां तेणे पोतानी राणीने तथा कायथ कल्याण, भाट जगनक अने प्रोहित केशव दाम इ० राज्यना माणसोने बोलावी “हवे शुं करवुं” एविषे सलाह मागी. राणी कहे “आपणे जेनी भुजाओ उपर आशा राखतां हतां ते तो काम आवी गया. हवे आल्ह अने उदल आव्या वगर कोई रीते पण बचवानी आशा राखवी फोकट छे माटे प्रथिराज पामेथी बे महीनानी मेहेतल मागी आल्ह अने उदलने बोलाववा अने कनोजपति जयचंद पासेथी पण मदद मंगाववी.” सर्वानुमते ए विचार सिद्ध थयो अने जल्हन भाटने प्रथिराज पासे मोकल्यो ते साथे पान, अत्तर, गुलाब, बंदुक, बरछी तथा बे कच्छी ब्रोडा नजराने मुक्या. प्रथिराजे ए स्वीकारी बे महीनानी मेहेतल आपी. जगनक भाटने कनोज मोकल्यो तेणे जई आल्हने पत्र आप्यो अने कहुं के “आप गया छो ते दिवसथी मल्हनदे राणीनी

आंखमांथी आंमु सूकायां नथी. हवे आप नहीं पधारो तो चंदेलने
घेर धरती रहेवानी नथी. ”

आल्हः— परमाले अमने विना चूके देशवटो आप्यो. मारो
पिता केटली केटली नोकरी बजावी आखर एनीज सेवामां काम
आव्या. वळी में दस बखत बादशाहनी फोज हठावी नुसरतखान-
ने लूंव्यो. गयाकांठा अने रेवाकांठानो मुलक में मारचो, मेवात
मारी तथा अंतर्वेध जीती केटलीक जमीन वधारी आपी जेनुं फळ
अमने राजाए आ देशवटो आप्यो.

जगनकः— ए बधी वातो हमणां संभाळवानी नथी. हमणां
तो शाम धर्म सामुं जोवानुं छे. जे बन्धुं ते चुगलखोरोधी बन्धुं छे.
राजानो एमां काई बांक नथी. हाल ए संकडासमां छे अने राणी
मल्हनदेनी एक आंखमां श्रावण अने बीजीमां भादरवो बरसेछे
ते सामुं जोवानुं छे. तमने देशवटो दीधा एमां तमारी ओर खुर्ची
जाहेर थई छे के तमविना राजाथी पोतानो देश खवाई शकायो
नथी एवी तेने तथा बधा लोकोने खात्री थई छे. आल्हनी माता
देवळदे बोलीः—

श्याम सांकरे जानके, रहे अवर घर सोय ।

सो राणी फिरतो लियो, कुल रजपूत न होय ।

मातानुं वचन भानी बेउ भाई कवच सजी तैयार थया अने ज-
यचंद पासि रजा मागवा गया. जयचंद तेमने बखतर सजेलां जोई
बोल्हो के “ रजावगर क्यां जाओ छो ? ” आल्हे महोबे जवानी
वात कही तयारे जयचंद बोल्हो के “आटला दिवस मारो पगार खाई
खाई हवे चंदेलनी मददमां मरवा जाओछो ए मने परवडशे नहीं.
हुं बधां नाव बंध करी दउंछुं अने तमने रजा आपतो नथी.” ए

સાંખળી આલ્હની આંખમાં લાલાઈ આવી ગઈ અને તે બોલ્યો, “ જો તમારે અમને કેદ રાખવા હશે તો અમે પેહેલાં કનોજ લુંટશું અને પછી મહોબે જઈ યુદ્ધ કરશું.” તેટલામાં જગનક ખાટે જયચંદનાં ચિરદ ગાઈ પરમાલે લખેલી અરજી આપી તે વાંચી જયચંદે યુશી થઈ આલ્હ અને ઉદલને સીખ આપી, તેમાં સાજ સીંચે વીશ ઘોડા, બે હાથી, મોતીની માઢા, હાથની જડાઉ પોંચીઓ અને બે જડાઉ કટારીઓ આપી તથા ક્ષત્રી ધર્મ બજાવી નામ કહાડવા હિમ્મત આપી, અને કુમક વાસ્તે લાખનસી કમધજ, રૂપસી મોરી, કેશવદા-શ ચાલુક્ય, બોયથ તુંવર, દુદ જાદવ, કુંવરપાઠ સુત્રવાર, સેંગરરાય, તાલ્હનતેજ પઠાણ અને પચાસ હજાર અસ્વાર આપ્યા. જગનક ખાટેને સીંચમાં એક હાથી, બે ઘોડા, વીસ હજારનું દ્રવ્ય અને બે ગામ અઘાટ લખી દીધાં એ રીતે આલ્હ તથા ઉદલ ત્યાંથી રવાના થયા. પરમાલ ચંદેલને સ્વર થતાં તે સામૈયું કરી રાણીસહિત સામો આવ્યો તેને આલ્હ અને ઉદલ જઈ પગે પડ્યા. રાજાએ તે-ઓને ઘણુંક આદરમાન આપ્યું અને ચાર પરગણાં અઘાટ લખી દી-ધાં, તથા બે હાથી, મોતીની માઢા, હીરાની પોંચીઓ, જડાઉ શિ-રપેચ અને તેર ઘોડા સોનાના સામાન સીંચે ખેટ આપી ફોજનો માલેક કરી રાજ્યનો સઘઢો ખાર તેને સોંપ્યો. અને બીજે દિવસ મસલત કરી ઇથિરાજને આવતી કાલે તૈયાર રેહેવા ચીઢી લખી. નગારાંના અવાજો અને સરનાઈના સ્વરો થવા લાગ્યા, તથા બધા શૂરાઓ આનંદમાં ફરતા હતા. ઇથિરાજના લશ્કરમાં પણ એજ રીતની તૈયારીઓ થતી હતી. એ રીતે ઇથ્વી ઉપર શૂરાઓ વીરર-સ જમાવી લડાઈની તૈયારી કરતા હતા તે વખતે સ્વર્ગમાં અપ્સરાઓ તેઓને વરવા વાસ્તે શૃંગાર રસ જમાવી મૃત્યુ લોકમાં આવવા તૈયાર થતી હતીઓ જેવિધે કવી ચંદ નીચે મુજબ વર્ણન કરેછે:—

॥ હુંદ ધુજંગી ॥

ઇતે સૂર ન્હાવે કરે દાન ધ્યાનં, ઉતે અપ્સરા અંગ મંજંત તાનં ।
 ઇતે ટોપ ટંકાર સીસં ઉતંગં, ઉતે અપ્સરા કંચુકી પહરી અંગં ॥
 ઇતે સૂર મોજા બનાવંત ભાયે, ઉતે અપ્સરા નૂપરં પહરી પાયે ।
 ઇતે સૂર રાગં બધે તાય તેગં, ઉતે અપ્સરા ચરનીયા પહરી જયં ॥
 ઇતે પાઘ પેચં સમારંત સૂરં, ઉતે સીસફૂલં ગુહાવેત પૂરં ।
 ઇતે સૂરમા પાઘપેં ફલમ ઢારે, ઉતે હુંડ રંભા સુ માંગં સમારે ॥
 ઇતે સૂર સરવં સ્વરે સ્વગ મંજે, ઉતે અપ્સરા અંજનં નેન અંજે ।
 ઇતે સૂર ઢાલં બલી બંધ ઢારે, ઉતે અપ્સરા શ્રવણ નાટક ધારે ।
 ઇતે સૂર દસ દાન હથ્થેસુ કીયે, ઉતે અપ્સરા હથ્થ મેંદી સુ દીયે ॥
 ઇતે સૂર કર કેહરી નસ લીને, ઉતે અપ્સરા કંકનં પાન કીને ।
 ઇતે સૂર વરછી લિયે હે અન્યારી, ઉતે અપ્સરા હાથ વરમાલ ધારી ॥
 ઇતે સૂર તુલસીનકી માલ નાઈ, ઉતે અપ્સરા માલ મોતી બનાઈ ।
 ઇતે સૂર કર વાન કવાન નાઈ, ઉતે અપ્સરા ચમકિ નેનં નચાઈ ॥
 ઇતે તેમ સાવંત ઘોરે ન લીયે, ઉતે અપ્સરા સાજ વિમાન કીયે ।
 કહી કવી ચંદં નિરખી સ સોડ, વરને સુમાને પરી સૂર દોડ ॥

ભાવાર્થ:—અહીં (પૃથ્વીપર) શૂરાઓ નાહી ધોઈ દાન ધ્યાન કરેછે
 અને ત્યાં (સ્વર્ગમાં) અપ્સરાઓ પણ અંગ સાફ કરેછે: અહીં શૂરાઓ
 ટોપ અને વસ્ત્રો પહેરેછે અને ત્યાં અપ્સરાઓ કંચુકી ધારણ કરેછે:
 શૂરાઓ મોજા અને અપ્સરાઓ નેપુર પગમાં પહેરેછે: શૂરાઓ ચોરણા
 તંગ કરી બાંધેછે અને અપ્સરાઓ ચરનીયા પહેરેછે: શૂરાઓ પાઘ-
 ઢીના પેચ સમારેછે અને અપ્સરાઓ માથાંઉપર શીશફૂલ (સોનાનું
 અથવા ફક્ત પુષ્પજ) ધારણ કરેછે: શૂરાઓ પાઘડીઉપર મોડો

बांध्या अने अप्सराना टोळांओए पोतानां माथांना वाळना सेंथा
 पूरचाः शूराओए मूछोने ता दीधा अने अप्सराओए आंखमां अंजन
 कीधांः शूराओए ढाल बांधी अने अप्सराओए कानमां अकोटा
 पेहेरचाः शूराओए हाथेथी दश जातनां दान कीधां अने अप्सराओए
 हाथोने मेंदी लगाडीः शूराओए हाथमां केहरीनख (पंजामां पेहेर-
 वानुं हथियार थायछे ते) लीधा अने अप्सराओए कंकण पेहेरचांः
 शूराओए हाथमां बरछी लीधी अने अप्सराओए हाथमां वरमाळा
 लीधीः शूराओए तुलसीदलनी माळा पेहेरी अने अप्सराओए
 मोतीनी माळाओ पेहेरीः शूराओए हाथमां बाण अने कवान लीधां
 अने अप्सराओए चमकीने नेत्रोना इमारा कीधाः अहीं शूराओए
 घोडा तैयार कीधा अने त्यां अप्सराओए विमान तैयार कीधांः
 कवी चंद कहेछे के एवी रीते परीओ अने शूराओ बेउ तैयार थयां.

ए रीते पृथ्वी उपर शूराओ अने स्वर्गमां अप्सराओ तैयार थई-
 ओ. आल्ह अने उदल घेर जई एक भाणांमां जम्या अने रात्र
 पडे पोतपोतानी स्त्रीओ बोलावी खुशीमां रात्र कहाडी. पाछली
 एक पोहोर रात्र रही त्यारे जागीने स्नान ध्यान करी दान धर्म कीधां
 अने कवचो सजी तैयार थया त्यारे तेओनी मा देवळदे बोली.—
 देवल कहे सुनो सुत दोइय, लोन हलाल करो तुम होहिय ।

खावंद आगे सीस जु दीजें, निर्भय राज सुरगको लीजे ॥

उदलनी स्त्री बोली “प्राणनाथ, आप कईं फिकर करशो नही.
 आपना शरीरने कांई आंच लागी तो हुं आपनी साथेज आवीश.”
 कह्युं छे केः—

पिया मरत त्रीया रहे, करे पुत्रकी आस ।

सो नारी फिरतो लियो, कुल रजपूत न तास ॥

पिया रणमांही मरे, नारी सती न होय ।

अगति जाय भटकत फिरे, कही गोरज्या सोय ॥

एवी रीते तेओनी मा तथा स्त्रीनी तरफथी रणमां झुंझवां पुष्टी मळी, अने तेओ दरबारमां गया त्यांथी परमाल राजा, ब्रह्माजीत कुंवर, तथा पचास हजार पोतानां अने पचाश हजार जयचंदनी मददनां माणसो लइ नगराना डंका करी एथिराज ऊपर चड्या. अंही एथिराज बीश हजार लश्करथी सामो चडी आव्यो तेना अग्रभागमां चंद पुंडीर अने कन्ह चहुवान हता. कन्हनुं तेज जोई परमाल कंपी गयो अने हाल सुधी आल्ह अने उदलना वळ उपर तेने भरोसो हतो ते उठी गयो तेथी नरम घेंस जेवो थई जई बोल्यो “ मारे एथिराज सामुं युद्ध करवुं नथी. अर्ध देश, पचास लाख द्रव्य, अने एक कन्या आपी हुं एथिराजने पगे पडी तेने पाछो वाळीश.” आल्ह अने ब्रह्माजीतने ए नपुंसकपणाना बोलो सांभळी बहुज माटुं लाग्युं माटे तेओ बोल्या: “ आ धड उपर सीस हशे त्यांसुधी समाधानीमां मुलक अपाशे नहीं, मुवा पछी गमे ते थाओ. अंहीनुं राज्य जशे तो स्वर्गनुं मळशे एमां आपणें शुं खोट छे !” तो पण परमालने ते वात गमी नहीं माटे ते मेहेला अने भोपती चुगलोने लई लश्करमांथी नासी कलंजरना किछामां भराई बेठो.

कन्ह चहुआण चंदेलना दळमां धस्यो अने खेतरमां खेडु कापणी वखते कणसलां कापी नाखे तेम सेनानो संहार वाळवा मंडचो. लोहीनी नदीओ चाली तेमां केटलांक मुडदां तणाई जवा लाग्यां. घायलोनी बूमो, तरवारना खणखणाटो, शूराओनी हाको इ० पोकारोथी पृथ्वी गाजी रही. कनोजना कुमकनो लाखनसी अने एथिराजानी तरफनो निडुरराय ए बेउ जयचंदनी भत्रीजा सामसामा अटक्या. बन्ने जण एवा पटाबाज हता के कोई कोईने गांजी शक्यो नहीं. वणीवार. थतां अंत न आव्यो एटले लाखनसीनी मददमां तालनखां पठाण, रूपसी मोरी, हुद जादव, कुंवरपाळ इ० आव्या, अने तेओने जोई निडुररायनी मददमां कन्ह, कयमाप, सलख, पजून,

पहाड इ० आव्या. अने मारो मारो एवा पोकारो करी सामसामा अटक्या. तालहनखांए कन्ह उपर तरवारनो घा कीधो जेथी कन्ह घोडासहित घुमी गयो, पण ते वखो तेणे एक गदा फेंकी जेथी तालहनखांनुं माथुं चकचुर थई जतां ते पडचो. ते साथे पांच सरदार, बार हजार बीजुं लश्कर अने त्रीस हाथी पड्या. पृथिराजनी तरफमां पजून कछवाहाने मूर्छा आवी, पांच हाथी, एकसो घोडा अने पचाम रजपूतो पड्या. पण तालहनखां पडतां कनोजनी फोजनो पग पाछो पड्यो, जे जोई लाखनसी बोल्यो “ अरे नपुंसको, रजपूतना नामने एव लगाडनाराओ तमे हवे वधारे वखा जीववानी आशा राखी स्वर्गनुं अक्षय मुख खोई बेसोछो? धिक्कार छे तमने, अरे वेशरमो, तमने काळुं मो लई कनोजमां जतां जरा पण शरम आवशे नहीं ! तमारी स्त्रीओ तमने शुं केहेशे ! कदापि तमारी स्त्रीओ पण तम जेवो निर्लज्ज हशे तो आ संसारना क्षणभंगुर मुखने वास्ते तमने जीवता पाछा आव्या जोई खुशी थशे पण तेओनी साहेलीओ तेमने मेणां देशे के तमारा भर-थारो तो रणमांथी पीठ दई आव्या छे त्यारे तेओने केवुं लागशे ! आ वाननो पलभर ख्याल करी जोशो तो तमने जीववा करतां मरवामां फायदो मालम पडशे. पण ते ख्याल एक कोरे मूकी दई जे पाछो हठशे तेने हुं मारे हाथे कापी नाखी कनोजमां जीवता जवा नहीं दउं ए नक्की जाणजो.” लाखनसीनुं आवुं बोलवुं सांभळी कनोजनी फोज सामी चढी. लाखनसीए क्रोधमां निडुरराय उपर तरवार ठोकी जेथी ते सातवार घुमी गयो. पण पछी तेणे गुणज कहाडी लाखनसीने ठोक्यो जेथी तेना माथानां हजार कटका थई गया तथा निडुररायने मूर्छा आवी गई. कन्ह भगवानसिंहना सीसमां सांग मारी जेथी ते पडचो पण कन्ह उपर बाबु कंठेरी, नाराणदाम अने नरवद ए त्रण जणे धसी आवी तेने घेरी लीधो. पण कन्ह ए त्रणे जणने पग पकडी पटकी नाख्या. बीजाओने कोईने

સંજમરાયે, કોઈને ચામુંડરાયે, અને કોઈને ચંદપુંડીરે પૂરા કીધા. એમ કનોજની પચાસે હજાર કુમક કામ આવી ગઈ અને ચંદેલની ફોજમાં પળ ઘળું નુકસાન થઈ ગયું, જે જોઈ આલ્હ અને ઉદલેં કે-સરીયાં કરી બ્રહ્માજીતને કહ્યું “ તમારી ઉમ્મર વર્ષ ૧૬ ની છે; જીવતો નર ભદ્રા પામશે; હાલ જીતવાની આશા ગઈ છે માટે તમે તમારા પિતાપાસે કલંજરના કિછામાં જાઓ અને અમે હવે મારશું કાં મરશું તે સમાચાર સાંભળી યોગ્ય ભાસે તે કરજો.” બ્રહ્માજીત કહે; એમ મરવાથી બીને નરકનો અધિકારી થવામાં હું ખુશી નથી. કહ્યું છે કે:—

રાજા ઘર જાત જુ મરે કરે સુરગકો ભોગ ।

દુનિયામેં જસ વિસ્તરે હસે ન દુરીજન લોગ ॥

જા ધરતીકુંં ચાચકેં મરે ન જાતે કોય ।

અંતકાલ નરકહી પરે જુગમેં અપજસ હોય ॥

માટે હું કદી ભાગનાર નથી અને તમે જોશો કે હું કેવા સપાટા વતાવું છું. એમ કહી તેણે ક્રોધમાં ધસારો કીધો. હાથીયે હાથી, ઘોડે ઘોડા, રથે રથ, અને પાયદળે પાયદળ અટક્યાં જેથી દશ દિગ્પાઠ ડોલવા લાગ્યા અને શેષનાગ પણ ભાર ઝાલી શક્યો નહીં એવું વિષમ યુદ્ધ થયું. એક સપાટામાં પાંચ હજાર પ્રથિરાજનાં અને વીસ હજાર ચંદેલનાં માણસો કપાઈ ગયાં. સંજમરાય અને ઉદલ સામસામા થયા તેઓએ ગર્જનાથી રણભૂમી ગજવી મૂકી. જાણે નટ નાચતા હોય તેમ એક બીજાસામે પટ્ટાના ઘા કરવા લાગ્યા, ઉદલને હાથે સંજમરાયને એક તરવાર લાગી જેથી તેને મૂર્છા આવી ગઈ. થોડી વારે તે મૂર્છા ઉતરી જતાં ઉભો થવા ગયો તેટલામાં દેવકર્ણે તેના માથામાં ગદા મારી તથા શત્રુસાલે તીર ફેંક્યું જેથી તેનું માથું આંખું ચીરાઈ જતાં તે ફરી જમીન ઉપર પડ્યો.

उदले त्यांथी आवी कन्हने एक घाथी मूर्छांमां नांख्यो, तथा बीजे घाए पूरो करवामां हतो तेटलामां तो तेनी मददमां कयमाष आवी पोंतो, तेने पण उदले मूर्छांमां नांख्यो, पण तेटलामां नन्ह पडीहार चडी आव्यो ते साथे पण उदले झपाटा लेवा मांज्या, पण एकनुं औपध बे; कन्ह अने कयमाषने मूर्छा उतरतां तेओ पण उदल उपर त्रूटा अने त्रणे मळीने तेनुं मस्तक धडथी जुदुं करी नांख्युं. मस्तक पडतां धड झूझवा मांड्युं जेणे एथिराजना एक हजार योद्धा-ओनो संहार करी नांख्यो. चंद वारोट एथिराजनी तरफनो लख-नार हतो पण तेणे आ वखते उदलनी बहु तारीफ करी लख्युं छे के,

तीनुं मिलके मारियो रण जसराज कुमार ।

मारे भर एथिराजके शिर बिन एक हजार ॥

उदल रणमां पड्यो जोई आल्हनो क्रोध समायो नहीं, माटे तेणे हनुमान वीरनो निद्राप्रयोग साधी एथिराजना लश्करमां एक बाण फें-क्युं जेथी कयमाष, कन्ह, चंदपुंडीर, पजून कछवाहो, जेत पवार, सलख पवार, तुवर पहाड, भोंहो चंदेल, पीप पडिहार, टांक चाटो, धीर पुंडीर, खेतो खेंगार एटला सामंतो निद्रावश थई गया, जेथी केटलाक योद्धाओं कपाई गया अने केटलाक नासी नासी एथिराजनी सोडमां भराया. एथिराज गभरायो अने आ अद्भुत बनावना कारणविषे चंदने पूछ्युं. चंद कहे, आल्हने गोरखनाथे निद्राप्र-योग शीखवेल छे ते एणे आ वखते साध्यो छे. एथिराज कहे, “ आल्हने गोरखनाथ केम मळ्या तथा मंत्र केम आप्यो ते कहे. ” चंद कहे “ एक वखत आल्ह शिकारउपर गयेलो त्यां रस्तो चुकी जतां एक डुंगरउपर नीकळी गयो त्यां गोरखनाथजी बेठा हता ते-मने पोंताने घेर तेडी लावी बार महिनामुधी बहु सेवा कीधी तयारे गोरखनाथे तेनी देह अमर करी तथा ए मंत्र आप्यो. आल्हे गो-

रखनाथ साथे जवा पोतानी इच्छा जणावी, पण नाथ कहे उदल जीवे त्यांसुधी तुं जगतमां रहे पछी मारुं ध्यान घरजे एटले हुं दर्शन दई तने तेडी जईश. ”

प्रथिराज कहे “ एम होय तो आपणे आल्हसाथे जीतुंज नहीं. ” चंद कहे “ ए प्रयोगसामो आपणे पण प्रयोग करवो पडशे अने सदाशिवना वरदायी आतताई शिवाय आल्हने कोई पूरो पडशे नहीं माटे आतताईने सामो करो. ” एम कही तेणे देवीनी आराधना करी जेथी काळीका चीस करती रणमां हाजर थई. ए चीसना अवा-जथी बधानी निद्रा उडी गई, अने लडाईशरू थई. सामेथी केशवदास आव्यो तेने कन्हें उठावी लीधो. एटले जगनक भाटे आवी कन्हने गदा मारी जेथी कन्ह मूर्छा खाई धरणीए ढळी पडचो. भाटने कयमाषे तरवार मारी जेथी ते घूमी गयो पण तेणे कयमाषे सांग ठोकी. फरी कयमाषे तेने बीजी तरवार मारी जेथी एनुं माथुं उडी गयुं अने धड झूझुं ते प्रथिराजनो एक हाथी तथा एक हजार माणस मारी नांखीने पड्युं. आतताई अने आल्ह सामसामा थया तेमां पर-स्पर घणाक प्रहारो करवाथी एक दावमां बेउ जण मूर्छा खाई पड्या. आल्हने मूर्छांमां पडेलो जोईने चंदे प्रथिराजने कहुं के हवे ब्रह्माजीतने जलदीथी मारो नहीं तो आल्ह मूर्छांमांथी उठ्या केडे तमथी कांई थशे नहीं. ए उपरथी प्रथिराजे आल्हउपर बाण फें-क्युं, ते बचावी ब्रह्माजीते तेनाउपर घसी आवी घणाक हाथ कीधा पण आखर एक घाथी तेनुं माथुं धडथी जुटुं थई गयुं, पण मरते मरते तेणे प्रथिराजना खभाउपर जनोई वदनो एवो घा कीधो के जेथी ते अचेत थई मुडदांओना ढगलासाथे पडचो. एटलामां आल्हने मूर्छा उत्तरी एटले फरी तेणे गोरखनाथनुं ध्यान करी निद्राप्रयोग फेलाव्यो जेथी घणाक सामंतो निद्रावश थई थया, पण चंद भाट अने रामगुरु प्रोहिते तेने घेरचो. आल्हे इंद्रनो मंत्र जपी रामगुरुउपर

તરવારનો ઘા કીધો પળ તે હાથી આડો દર્દી છૂટી ગયો. એટલે આલ્હે અગ્નિબાળ નાંચ્યું તે સામે રામગુરુએ જલ્લબાળ નાંચ્યું. એમ વળીક બાથમબાથાં થવાથી ત્રણે જણ થાક્યા એટલે ચંદ્ર ભાટે દેવીનું ધ્યાન ધર્યું એટલે દેવીએ સિંહવાહિનીના રૂપમાં દર્શન દીધાં. આલ્હે ગોરક્ષનાથનું ધ્યાન કરતાં તે પળ પ્રગટ થયા. નાર્થે આલ્હને કહ્યું કે એ બ્રાહ્મણ અને જાટ જીત્યા જશે નહીં. તેં સ્વેચ્છા ક્ષત્રીવટ રાખી, હવે મારાં વચનથી તારી દેહ અમર કરી લઈ મારી સાથે ચાલ. એ સાંભળી આલ્હ હથિયાર ફેંકી ગોરક્ષનાથસાથે ચાલી નીકળ્યો.

પૃથિરાજ પૂરે ઘાયેં મુરદાનાં ઢગલા સાથે પડ્યો હતો, તેનાં શરીર ઉપર એક ગીધળી આવી આંચ કહાડવા લાગી પળ પૃથિરાજમાં તેને ડહાડવાનું સામર્થ્ય ન હતું, પળ તેની પાસે સંજમરાય પડ્યો હતો તે એ બનાવ જોઈ પોતાનાં શરીરમાંથી માંસ કાપી ગીધળી તરફ ફેંકવા લાગ્યો; ગીધળીએ તે માંસની લાલચમાં રાજાની આંચ કહાડવી છોડી દીધી, તેટલામાં તો ચંદ્ર ભાટ, રામગુરુ ઇ. આવી પોતા જેણે રાજાને સમાલી લઈ મલમપટી બાંધી. સંજમરાયે મરતે મરતે પળ રાજાની આંચ વચાવી એ કાંઈ એનું પુન્ય થોડું ન હતું માટે એના બદલામાં તેને વાસ્તે એક વિમાન આવ્યું જે તેને સદેહે વૈકુંઠમાં લઈ ગયું.

ચામુંડરાય કલંજર ઉપર ચડી ગયો તે પરમાલને પકડી લાવ્યો તથા સાત કરોડની લુંટ લાવી રાજા આગળ હાજર કીધી. હવે ચામુંડરાય ચંદ્ર અને રામગુરુએ મઠી રણક્ષેત્રમાં કોણ કોણ મુવા અને કોણ બચ્યા તેનો હિસાબ કહાડવા માંડ્યો તો સંજમરાય તો સદેહેજ વૈકુંઠ પોતા હતા, બાકી કયમાષ, કન્હ, પંજૂન, જેત, નરસંગ, જામ નિહુરરાય, પહાડ, ચંદ્ર પુંડીર, ધીર પુંડીર, સેતો સેંગાર અને ગં-ખીર હાડો એટલા રણમાં અચેત પડ્યા હતા તેઓને રામગુરુ અને ચંદ્રે સંજીવની મંત્ર જાણી પાણી છાંટી ડાકી કીધા. પરમાલને દંડી

छोडी दीधो अने महोवामां पंजून कछवाहाने थाणे बेसारी पृथिराज बाकी बचलां लश्करसहित दिछी वळी आव्यो.

प्रकरण ५ मुं.

राजसूय यज्ञकथा.

वांचनाराओए गयां प्रकरणोमां पृथिराजनां पराक्रमो वांच्यां जेथी पलभर तेओए मनमां एम नक्की कीधुं हशे के ए समयमां भरथखंडने विषे दिछी जेवुं शेहेर अने पृथिराजनी बरोबरीनो कोई राजा हशे नहीं. पण ना. ते वखते भरतखंडमां सर्वोपरी शेहेर कनोज हतुं अने जयचंद राठोडनी बरोबरी करनार कोई राजा न हतो. टाड साहेब लखेछे के कनोजनी आसपामनो किछो त्रीसथी वधारें माईलना घेरावामां हतो, तेनी वस्ती हाल लंडननी छे तेना करतां पण अधिक हती. प्रमाणमां मात्र एटलुंज केहेवुं बस छे के त्रीस हजार तो फकत तंबोळीओनी दुकानो हती अने तेनां असंख्यात दळ उपरथी ते राजानुं नाम “ दळपांगळो ” पडचुं हतुं, जेनो अर्थ ए थायछे के एनुं दळ (लश्कर) पांगळुं हतुं एटले के तेनी मोटी संख्याने लीधे तेने चालतां चालतां अटकी रेहेवुं पडतुं हतुं. चंद भाट ए लश्कर एसी लाखनुं बतावेछे अने कहेछे के ए दरकूच मंजल करतुं एटले के पाछळनो भाग हजी चाल्यो नथी एटलांमां आगळनो भाग ठेरवेले मेलाणे जई पहींचतो हतो.

आ जयचंदे एक दिवस पोतानां बळ अने समृद्धिनो ख्याल कीधो तो पोताने युधिष्ठिर अने रामचंद्रजी जेवो बळवान जाण्यो अने ज्यारे एवडो बळवान तयारे तेओनी माफक राजसूय यज्ञ करी दुनियांमां नाम राखवानुं अभिमान तेना मगजमां भरायुं. माटे देशोदे-

शना छत्रपतिओने सामः दंड अने भयथी वश कीधा, तथा एक लाख भार सोनुं, साठ भार मोती, एक करोड भार रुपुं, बीजी धातु-ओतो हिसाब वगरनी अने धूप तथा सुगंधीओना तो दुंगरो खडा करी दीधा. ए रीते सर्व सामग्रीओ तैयार करावी यज्ञनो आरंभ कीधो. मारे आ जगोए केहेवुं जोईए के ज्यारे कोई राजा आ यज्ञ करेछे त्यारे बहुज प्रौढ क्रियाओ करवामां आवेछे, अने ते निर्विघ्ने पार उतरेछे तो ते राजा चक्रवर्तीनुं पद धारण करेछे. परंतु एको एक वखते आमांथी माठां परिणामो नीपज्यां छे. ए क्रियामां रसोडांनां वासण मांजनार सुधीनी दरेक नोकरीमां राजपुरुषो जोईए. पांडवों पछी भरथखंड उपर घणा राजाओ थई गया पण कोईए आ मान मेळववानो यत्न कीधो न हतो. विक्रम राजाए पोतानो शक चालु करचो तो पण आ राठोड राजाए जे काम उठाव्युं तेनो यत्न करवानी पण तेनी हिम्मत चाली न हती.

जयचंदे आ यज्ञ साथे पोतानी एकनी एक कन्या संयोगताना स्वयंवरनी पण तैयारीओ करी सर्वे देशोना छत्रपतिओने आमंत्रणो मोकल्यां. जयचंदना प्रधान सुमतिए तेने कहुंके आ कळीयुग ए यज्ञ करवा योग्य नथी. कीर्ति मेळववी होय तो बीजा रस्ता घणा छे. पण तेने मदांध जयचंदे तरछोडी नांखी कहुं के तुं तो लोभने वश थई एवा नबळा बोल बोलैछ, मारे तो ए काम नक्की करवुं छे. जयचंदनां फरमान मुजब भरथखंडना सर्वे राजाओ हाजर थया तेओने मोतीनो हार परोवी गळामां पेहेरे ते मुजब कनोजमां हाजर थया जोई जयचंद राठोडे तेओने इजत प्रमाणे जुदां जुदां कामो सोप्यां. पण बे मोती अणवींध्यां रही गयां जे ए हारमां परोवायां नहीं. आ मोती चहुवाण पृथिराज अने रावळ समरसी हता. ए हाजर थया नहीं माटे जयचंदे गुस्से थई तेओना उपर दूतो मोकल्या. एक दूत साथे पृथिराजने तेणे कहेवडाव्युं के तुं नोकरीमां असमर्थ

છો તો જમીન શાની खास ! તું એક ફરમાનથી હાજર થયો હતે તો તારે વાસ્તે સારી નોકરી ટેવી હતી પણ હવે દ્વારપાઠની ટેવી છે માટે જલદી ચાલ અને હાથમાં છઢી લઈ દ્વારપાઠની નોકરી ઉપર હાજર થા.

દૂત દિહી આવી પ્રથિરાજની સભામાં એજ બોલો બોલ્યો કે પ્રથિરાજની આંખો લાલચોઠ થઈ ગઈ. પણ પોતાના ગુરુજનોના દબાળથી તે કાંઈ બોલ્યો નહીં. સભા બધી સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. ગોવંદરાય ગેહેલોતે રાજાના ચેહરા ઉપરથી જાણી લીધું કે તેને રોકડો જવાબ દેવા મરજી છે માટે તેણે દૂતને જવાબ આપ્યો કે અરે આજ કઠ્ઠીયુગમાં યજ્ઞ કોળ કરેછે. સતયુગમાં બઠી રાજાએ કીધો કે જેણે કીર્તિ વાસ્તે ત્રણ લોકનું દાન દીધું; ત્રેતામાં રામચંદ્રજીએ કીધો કે જેને ઘેર કુવેરે સોનાની વૃષ્ટિ કરી હતી; દ્વાપરમાં રાજા યુધિષ્ઠિરે કીધો કે જેને અર્જુન જેવા ખાઈ અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા સલાહતા. પણ તારા રાજાને એવડું શું છે કે પોતાના દઢ અને દ્રવ્યમાં છકી જઈ દેવતા જેવા બોલો બોલેછે. તે જાણેછે કે પૃથ્વીમાં કોઈ ક્ષત્રી નથી, પણ નિર્બીજ પૃથ્વી ક્યારે પણ હોતી નથી એ નક્કી જાણજે. અમે જંગલમાં અને કાલિંદીને તટે રહેનારા છીએ તે તારા રાજાને ઓઠઘતાએ નથી, પણ તેને સ્વર નથી કે દિહીપતી ચહુવાળ કે જેણે કેટલીકવાર તો વાદશાહને બાંધી છોડી દીધો અને મોઢા ખીમ જેવાને પણ ભાંગી નાંચ્યો તેનાં ઘડ ઉપર માથું છતાં ચહુવાળ સિવાય કોળ યજ્ઞ કરી શકે એમ છે.

સિંહરૂપી સભા જોઈ દૂતતો ગામડીઆઓની સભામાંથી વિદ્વાન મંદાદરથી ચાલી નીકળે તેમ ચાલી નીકળ્યો અને ઢીલે મોઢે જયચંદને જઈ સમાચાર કહ્યા. તે સાંભળી જયચંદના ચેહરા ઉપર લોહી ઝભરાઈ આવ્યું. તે રાત્રી આંખોથી હોઠ ઢાંત વચે ઢાંચી સમાવચમાં બોલ્યો કે, અરે પ્રથિરાજ એવડો બધો શાનો મગજમાં પવન રાખેછે !

जलदी जई तेने पकडी लावो. तरत तेना भाई बालुकाराये ऊठी सलाम कीधी अने प्रथिराजने पकडी लाववा बीडचुं ऊठाव्युं. जय-चंदे तेनी साथे खुरशानखान अने बंदातमीर नामना जमादारो अने साठ हजार लश्कर आप्युं. पण यज्ञनो दिवस तो नजदीक आव्यो अने तेने पकडी लावतां मुहूर्त वही जशे माटे एक सोनानी प्रतिमा बनावी तेना हाथमां सोनानी छडी आपी तेनुं नाम प्रथिराज राख्युं अने दरवाने ठेकाणे खडो कीधो.

बालुकाराय चडी गयो ते खोखंद नगरमां प्रथिराजनो रस्तो रोकी बेठो के प्रथिराज यज्ञ बगाडवा अहींथी जशे तो तेने पकडी लेईश. सोनानी प्रतिमा करी तेने छडीदारने ठेकाणे खडो कीधो छे तथा बालुकाराय खोखंद नगरमां रस्तो रोकी बेठो छे ए वात प्रथिराजने काने पडतां तेनुं माथुं फर्युं. तेणे सामंतोनी सभा भरी जयचंदने ए कामनी शिक्षा करवा शुं इलाज लेवो ए सवाल पूछ्यो अने कह्युं के “ मारुं अभिमान अने आवरू तो तमारां शिरो उपर छै. में एवडा मोटा बोलो कहाडी बळीआसाथे बाथ भीडी छे ते फक्त तमारा भरोसा उपरज, माटे हवे तेविशे सहुसहुनी अक्कल मुजब सलाह आपो. ”

गोयंदराय गेहेलोत अने कन्ह चहुवाण बोल्या के “ चडाई करी कनोज तोडो.” जाम जादव बोल्यो के “ एकदम कनोज तोडवी सहेली वात नथी माटे एनां परगणां मारी राड बोलावो.” चंद पुंडीर बोल्यो के “ कयमाष दाहीमाने पुछो एनी सलाहथी आपणे आगळ पण मोटां मोटां कामो कीधां छे. ” प्रथिराजे कय-माषसामुं जायुं एटले ते बोल्यो के “ क्षत्रीपुत्रनां मोंमांथी वचन नाकळ्युं ते पळें नहीं तो तेने वास्ते मोटी शरमनी वात छे पण ए वचन पाळवा सारु पतंगीआनी माफक दीवामां पडी बळी मरवुं एवी सलाह मने पसंद नथी, जयचंदपासे एंशी लाखनुं लश्कर छे

एटलुंज नहीं पण एनी नोकरीमां हाल भरतखंडना तमाम राजाओ हाजर थयाछे ते उपर चडी जई आपणे मूठीभर माणसो फतेह मेळवीए एवी आशा राखवी फोकट छे. अने ज्यारे फतेह न मेळवीए तयारे मार्या जईए के पकडाई जईए. अने तेम थाय तो दुश्मननी कीर्तिमां ओर बी वधारो करवानुं कारण बनीए. माटे हुं कहुं तेम करो तो एक पंथ दो काज जेवुं काम थाय. राजमूय यज्ञ वखते ब्राह्मणो मृत्युंजय मंत्र जपेछे जेना प्रतापथी राजानी नवाईमां यज्ञनी पूर्णाहुती सुधी कोई पशु सरखुं पण मरनुं नथी. दैवयोगे कोई जीवनुं मृत्यु थयुं तो तेनुं प्रायश्चित्त राजाने करवुं पडेछे ए बात तमे सर्वे जाणोछो. वळी तमने खबर छे के एवुं काई काम आपणे जई जयचंदनी नवाईमां करी न शकीये माटे बालुकाराय खोखंद नगरमां रस्तो रोकी बेठो छे तो मारी सलाह ए छे के बालुकाराय साठ हजार लश्करथी पडेलो छे तेने आपणे पूरा पडी शकीशुं, माटे तेउपर जई तेने कापी नांखवो. आपणा पतीना मांमांथी यज्ञ करवा न देवो एवो बोल नीकळ्यो छे तो बालुकाराय सगो भाई मार्यो गयाथी यज्ञभंग थयो अने आपणुं वचन पळ्युं." आ सलाह राजाने तथा आखी सभाने पसंद पडी अने खोखंद नगर उपर चडी जवानां वाजां वाग्यां तथा सत्तर हजार लश्कर चड्युं. जोगणीओए आशिर्वाद दीधो. गीधो अने समळाओ आदि मांसाहारी पक्षीओ खुशी थयां, महादेव अने काळीकाने वधामणी पहेंची अने अप्सराओ वर वरवा तैयार थईओ. बालुकाराय बत्रीश हजार लश्करथी एथिराजने सामे आव्यो. घोडे घोडा, हाथीए हाथी, अने पायदले पायदल सामसामे अटक्यां, अने कापाकापी चाली. घणा योद्धाओ कपातां बालुकाराय तरवार खेंची कन्हउपर दोज्यो पण कन्हें तेनी सामी बरछी फेंकी जे तेने आरपार वींधी जतां ते पड्यो. लडाईमां बालुकारायना पांच हजार अने एथिराजना सा-

तसो योद्धाओ पड्या. अने पृथिराज फतेह करी दिल्ली वळी आव्यो.

बालुकारायना वधना समाचार कनोज पोंचतां जयचंदनी दिल-
गिरीनो पार रह्यो नहीं. भाई मरतां यज्ञनो तो भंग थयो पण पोतानी
दीकरीनो स्वयंवर निर्विघ्ने पार ऊतरे तो पण तेने कंईक संतोष पा-
मवा जेवुं हतुं. ए दीकरी आगळ अप्सरा हती ते एक ऋषीने
छळवा जतां तेने शाप मळ्यो हतो के “ तुं पृथ्वीनो भार उतारवा
जयचंदने घेर जन्म ले, तुं परणीश त्यारे तारा पती अने पिता बे-
उनां कुळनो नाश थरो. ” जयचंदनो विचार तेने केहर कंठीर
साथे परणाववानो हतो पण ऋषीनो शाप अफळ केम जाय ? जो
केहर कंठीरसाथे संयोगता परणे तो तो रीझ राजीपे विवाह थई
जाय माटे संयोगतानुं दिल केहर कंठीरमां लाग्युं नहीं. अने ज्यारे
पितापुत्रीनां मतमां भेद पड्यो त्यारे संयोगता कोने इच्छेछे ते जा-
णवा सह आतुर हतां, तेमां तेनी सखीओ वधारे आतुर होय ए तो
स्वाभाविकज छे माटे तेओ कुंवरीना पेटमांथी वात कहडाववा तेने
केटलेक प्रकारे विरहवेदना वधारती हतीओ. आ वखने वसंत
ऋतु हती माटे एक सखीए संयोगतापासे वसंतनुं नीचे मुजब वर्णन
कीधुं:—

॥ छंद पद्धरी ॥

मधु लही मधुपहि रितुराज मंत । परस्पर प्रेमसुं पियति कंत ॥
लुंढहंति भौर सुगंध वास । मिलि चंद कुंद फुल्यो अकास ॥
वन वग मग हलि अंव मोर । शिर ढरहि जानु मनमथ चौर ॥
चलि सीत मंद सुगंध वात । पावक मनो विहरनि निपात ॥
कुहु कुहु करंत कलयंति जोट । दल मिलहि जानु अनंग कोट ॥
तर पलव पलुह रत नील हल्लि । चल्लही जानु मनमथ पील ॥

ઉચ્છલહી કલી ચંપક સમીપ । પ્રજરહી પ્રગટ કંદર્પ દીપ ॥
 કરવત કકૂત કેતુકી સુકતિ । વિરહંત રત્તિ વિહુરંત છત્તિ ॥
 પરિરંભ અનિલ કદલીક પાન । સિર ધુનહિ સરસમુનિજાતિતાન ॥
 શંકલિ શ્મૂર અભિરામ રંમ । નન કરહિ પિયુ પરદેશ ગંમ ॥
 ફુલ્લિગ પલાસ તજિ પત્ત રત્ત । રણરંગ શિશિર જીત્યો વસંત ॥

ભાવાર્થ:— કંથ અને કામની પરસ્પર પ્રેમથી અધરપાન કરેછે તેમ ભમરાઓ પુષ્પમાં મધ ચૂસેછે તથા સુગંધ લુંટેછે. કમલ ચંદ્રને દેખી પ્રફુલ્લિત થાયછે; વન વગડામાં આંવામોર લટકેછે તે જાણે કામદેવ ઉપર ચમર ઢાળેછે; સીત મંદ અને સુગંધી પવન વાયછે તે વિરહિણીને અગ્નિસમાન બાકું બાકું કરેછે; કોકિલાદિ પક્ષીઓ ગાન કરેછે તે જાણે કામદેવનું ક્રોડેક લશ્કર ચડ્યું હોય નહીં ! વૃક્ષનાં પત્રો રાતાં અને લીલાં હાલેછે તે કામદેવની સેનાના હાથીની માફક ચાલેછે; ચંપાની કઠ્ઠીઓ સ્ત્રીલી છે તે કામદેવના દીવાઓ જાગ્યાછે; કેતકીના પત્રો કરવતવાઢાં નીકળ્યાં છે તે વિરહિણીની છાતીને વેરી નાંખવા સારુ છે; કેઠનાં પાનો ધીમે ધીમે હાલેછે તે પિયુનું પરદેશ જવું સાંભળી માથું હલાવી હલાવી કહેછે કે “ પિયુ પરદેશ ગમન કરશો મા ” અને પાનસ્વર ઋતુ જવાથી નવ પહોવો રાતા રંગનાં થયાંછે તે જાણે વસંતે રણસંગ્રામમાં શિશિર ઋતુને જીતીને રણ-રંગ બાંધ્યોછે.

આ વર્ણન સાંભળી સંયોગતાની છાતીમાં વિરહાનલ બઢતો હતો તેમાં ઘી હોમાયાથી લાજ તથા ધીરજનો નાશ થઈ ગયો અને એકદમ બોલી ગઈ કે “ મારે વાસ્તે તો આ યજ્ઞમંડપમાં સોનાનું પૂતળું સ્થાપ્યું છે તેમાં જીવ આવશે ત્યારે એ પીડા મટશે માટે ત્યાંસુધી મારી પાસે એવી બઢતામાં ઘી હોમવા જેવી વાત કરશો નહીં. ”

સંયોગતાનું ઇથિરાજ તરફ દિલ છે એ વાત સ્ત્રીઓ જાણી ગઈ-

ઓ અને કાને કાને વાત જતાં જયચંદ સુધી એ વાત પહોંચી. માટે તેણે ઘણો શોક કીધો અને પુત્રીને સમજાવવા દૂતીઓ મોકલીઓ, તેઓ તેના મનની વાત કઢાવવા યુક્તીથી બોલવા લાગીઓ.

દૂતી:— અહો રાજપુત્રી ! તારા જેવી આજ નસીબદાર કોણ છે કે જેને જયચંદ જેવો પિતા છે તથા કેહર કંઠીર જેવો પતી પ્રાપ્ત થશે.

કન્યા:— તમને એવડું બધું લાંબું ટુંકું બોલી જવા કોણે અધિકાર આપ્યો છે ! મારે કોણસાથે પરણવું એ કામ તમારા હાથમાં છે શું !

દૂતી:— કુંવરી સાહેબ, એવડાં શાંનાં તપી જાઓછો. અમારા હાથમાં નહીં પણ તમારા પિતાના હાથમાં તો છે !

કન્યા:— નહીં નહીં. પિતાજીએ એ કામ પોતાના હાથમાં રાખવું હતું તો સ્વયંવરમંડપ રચવાની શી જરૂર હતી !

દૂતી:— ત્યારે શું લોકોમાં વાત ચાલેછે કે તમારું દિલ પ્રથિરાજ તરફ છે એ વાત સ્વરી કે !

કન્યા:— ગમે તેમ હો, તે પૂછવા તમારો અધિકાર નથી.

દૂતી:— એ તો સ્વરૂં પણ અમારે તમારી હિતેચ્છુઓ દાસલ સહ્યાહ આપવી યોગ્ય છે કે કેહર કંઠીર નહીં તો સ્વયંવર મંડપમાં તમારાં રૂપ અને કુઠમાં બરોબરીઆ ઘણાક રાજકુંવરો એકઠા થયા છે તેમાંથી કોઈને પસંદ કરો, પણ પ્રથિરાજ કે જેણે તમારા પિતાનો યજ્ઞ બગાડી કાકાનો વધ કીધો તેવિધેનો વિચાર છોડી દો તો સારું.

સંયોગતા:— યજ્ઞભંગ કે કાકાના વધ સામું જોવામાં મારો સ્વાર્થ નથી. મારો સ્વાર્થ તો મારા બરાબર રૂપ અને પરાક્રમવાળો જોડી ગોતવામાં છે.

દૂતી:— બરાબર. રૂપ અને પરાક્રમમાં તો એના જેવા ઘણાક રાજા અને રાજકુંવરો બતાવીએ.

કન્યા:— તમારાં મનથી તો ઘણાએ હશે પણ મારા પિતાએ ક-

लिवर्जित यज्ञ आरंभ्यो तेमां बकरांनां धणनी माफक दोराई आव्या
त्यारथीज में तो तेओनुं पराक्रम जोई लीधुं छे.

दूती:— पण पृथिराजे तमारा पिता सामी कम्पर बांधी छे अने
तमारा पितानुं बळ तो तमे जाणोछो के ते मनपर लेशे तो पलवार-
मां तेने बांधी केद करी लावशे के वध करी नांखशे त्यारे तमारा
शा हाल थशे !

कन्या:— ए सिंह पकडाय एवो नथी अने दैवयोगे मारो पिता
तेनो वध करी शकशे तो मारुं अंतःकरण तेना तरफ निर्मळ छे माटे
मने सत चडशे अने हुं कुंवारेज सती थई जगतमां जस कमाई जई
स्वर्गनी प्राप्ति पामीश. बीजी बधी बाबतमां हुं मारा मोटेरांओने
मान आपुंहुं पण आ बाबतमां तो एम छे के:—

श्लोक.

नमो राजन संवादे नमो गुरुजन आगरं ।

वरमेकं स्वयं देहि सर्वथा पृथिराजयो ॥

आ छेला बोलो सांभळी दूतीओ पोतानुं कई चालशे नहीं एम
मानी चाली नीकळीओ अने जयचंदने जई कह्युं के ए तलमां तेल
नथी माटे बंदोबस्त नहीं राखतो आबरु जती रेहेशे. जयचंदे
लमणे हाथ दई केटलोक वखत विचार करी “ दुहिता भली न
एक ” ए वचन जोडनार उपर आफरीन कीधी अने संयोगताने
गंगाकिनारे एक मेहेल हतो तेमां केद राखी.

प्रकरण ६ ठुं.

“ ऊगे ते आथमे अने जन्मे ए मरे ” आ ईश्वरी नियम प्रमाणे भरतखंडमां हिंदु राजाओनो सूर्य पूर्ण कळाथी प्रकाशमान हतो तेने लटकवानां अने संपूर्ण युवावस्थानां शरीरमां वृद्धावस्था प्रवेश करे तेनी निशानी दाखल एक बे धोळा वाळ देखाय एवां कांई कांईक चिह्नो आपणे गयां प्रकरणमां जयचंद अने एथिराज वचे ऊठेला अणवनावथी जोयां तेमां वधारा दाखल आ प्रकरणमां मारे चामुंडरायनी केद अने कयमापनां मरणनी हकीकत दर्शाववी छे. चामुंडरायनां पराक्रमो वांचनारथी छानां नथी अने कयमाष केवो हतो.

॥ छप्पय ॥

जिहि कयमाष सुमंत, खोदी खटुव धन कढथो ।

जिहि कयमाष सुमंत, राज चहुवानह चढथो ॥

जिहि कयमाष सुमंत, पारि परिहार मुरस्थल ।

जिहि कयमाष सुमंत, म्लेच्छ बध्यो बळ सबल ॥

चहु ओर जोर चहुवान नृप, तुरक हिंदु डरपत डरह ।

वाराह वाघ वाराह विच, सुवश सुवास जंगल धरह ॥

भावार्थ:—जे कयमापनी सलाहथी खटुपुरनुं धन काढ्युं, चहुवाणनां राज्यनी चडती कळा थई, मुरस्थलना पडिहारने भांग्यो, म्लेच्छ (गोरी) ने बांध्यो, चारे तरफ हाक बजावी, हिंदु तुरक बेऊने डराव्या, अने वाघनी माफक जंगल वश करी, चारे तरफ सुगंधी फेलावी.

चामुंडराय विषे चंद पुंडीर नामनो सामंत अदेखाई करी एथिराजना कान भरतो के चामुंडराय रेणशी कुंवर (एथिराजनो चामुंड-

રાયની બેન દાહીમી રાણીને પેટે થઇલ કુંવર) સાથે ઇટલી થી મી-
ઠાસ રાખેછે તે તમ સાથે છઠ્ઠ કરી રેણશી કુમારને રાજ્ય આપવા
ચાહેછે, ઇથિરાજ તે વાત ગણકારતો નહીં પણ રોજની સ્વર્ણચોદ
કોઈક દિવસ પણ અસર કરે. બનાવ એવો બન્યો કે એક રોજ
ચામુંડરાય પોતાના ભાણેજ રેણશી કુમારને જંગલમાં બાળવિદ્યા શિ-
સ્વવા તેડી ગયો હતો ત્યાંથી વઢતાં શેહેરમાં બેઝુજળ આવ્યા કે
તેઓને રાજાનો પાટહાથી નામે “શૃંગારહાર” મદાંધ થઇલો સામે
મળ્યો. એ હાથી કેટલોક વચ્ચે થયા મસ્ત થઈ શાઠામાંથી સાંક-
ઠો તોડાવી નાઠો હતો તથા શેહેરમાં કેટલીક હવેલીઓ તોડી નાંચી
હતી અને માણસોનું પણ નુકસાન કર્યું હતું. અને સૂનમાં ધરપૂર
થયેલો મુંઢ ડુંગ્રી કરી ચામુંડરાય અને રેણશી કુમાર ઉપર ધસી
આવ્યો. હાથીથી ઢરી જઈ ઘોડા પાછા વાઢી જાવા એ વાત રજ-
પૂતપણાને એવ લગાડનારી ચામુંડરાયને જણાઈ, તેમ પાટહાથી જાણી
વઢી નીકળતાં પણ રેણશી કુમારનો જીવ જોશ્વમમાં જોયો માટે તેણે
પોતાના ઘોડાને ઇડી મારી કે ઘોડો કૂચો અને પોતાના બે પગ હા-
થીના દંતુસઠ ઉપર જઈ સ્થા. ચામુંડરાયે જમણેહાથે તરવાર મારી
કે હાથીની મુંઢ દંતુસઠ મુંઢાં કપાઈ ગઈ અને ઢાબે હાથે કુંભસ્થઠ-
માં ગદા મારી તેથી કાનુડો ગોળીઓની મટકી ફોડી નાંચતો તેમાંથી
દૂધ દહીં વેરાઈ જતાં તેમ લોહીનો પ્રવાહ ચાલ્યો જેથી ગઢીમાં લો-
હીની નદી ચાલી અને હાથી તંમર સ્વાઈ પડ્યો, જેથી આસી ગઢી
બંધ થઈ ગઈ.

હાથી મરાયો જોઈ શેહેરના લોકોનો ગમરાટ બેસી ગયો પણ ચા-
મુંડરાયના સામાવાઢાઓને સ્વર્ણચોદમાં એક પુટી મળી. તેઓ
રાજાને સમજાવ્યો કે પાટ હાથી ઉપર ઘા કરતાં જેટલી વાર લાગી
તેટલી તમ ઉપર કરતાં પણ લાગશે માટે હજુ પણ ચેતો તો સારું.
આ વાત ઇથિરાજને અસર કરી ગઈ, તેણે રામગુરુ પ્રોહિતને તેડી તે

સાથે બેડીઓ આપી કહ્યું કે આ બેડીઓ જઈ ચામુંડરાયને પેહેરાવી આવો. વળા જણે રાજાને એ કામ ન કરવા વિનંતી કરી પણ તેના ક્રોધાયમાન ચેહેરા સામે વધારે કોઈથી કહી શકાયું નહીં. રામગુરુ પ્રોહિતે બેડીઓ લઈ જઈ ચામુંડરાયને રાજાનો હુકમ સંભળાવ્યો. ચામુંડરાય સામે થયો હતો તો અલગત રાજાને પણ વિચાર પોંચાડતો પણ તેણે શામ ધર્મ સંભારી એ હુકમ કબુલ કીધો, પણ મારા હાથમાં રાજા લોહું નાંચે છે તો હવેથી કામ પડે હું હાથમાં લોહું પકડીશ નહીં એવું રાજાને કહાવી મોકલ્યું. ઇથિરાજે ક્રોધના આવેશમાં તે કબુલ કીધું અને ચામુંડરાયને બેડીઓ ઘાલી. તેથી લોકોને વિચાર થયો કે કયમાષ રાજાને વિરુદ્ધ થશે જેથી કાંઈક પણ સ્વરાશી થશે પણ સૌ સામંતો શામ ધર્મમાં તત્પર હતા માટે એવી કાંઈ વાત બની નહીં.

ઇથિરાજે એ કામ કરતાં કીધું પણ તેથી તેના સામંતોનાં મન કંઈક ઝંચક દીઠાં; વઢી જયચંદ જેવો શત્રુ ઉપર ગાજતો હતો, માટે તેણે જાણ્યું કે દિલ્હીમાં રહીશ તો કોઈ વસ્તુ ઘેરાઈ જઈશ. વાસ્તે અરણ્યમાં શિકાર રમવામાં પોતાનો વસ્તુ કહાડતો હતો અને દરબારમાં કામનો ભાર કયમાષને સોંપ્યો હતો. પોતે તો કોઈક વસ્તુ એકલે ઘોડે શેહરમાં આવી ચરચા જોઈ જતો બાકી સઘળો ભાર કયમાષને સોંપ્યો હતો.

કયમાષ પણ શામ ધર્મમાં પૂરો હતો તેથી ઇથિરાજને કોઈ રીતની રાજ્યની ચિંતા રહે એવું ન હતું. પણ ખાવી પ્રવળ છે; જર, જોરુ અને જમીન એ ત્રણ चीजો વાસ્તે લાચો જીવોનો સંહાર થયો છે, તેમાં પણ સ્ત્રી એવી चीज છે કે જેને વાસ્તે મોટાં મોટાં રાજ્યો પાયમાલ થઈ ગયાં છે તથા મોટા મોટા મુનિવરોની તપશ્ચર્યાઓ ભંગ થઈ ગઈ છે અને ઇંદ્ર વ્રહ્મા અને સદાશિવ જેવા પણ ચૂકી ગયા છે તો વિચારો કયમાષ કોણ ગણતીમાં !

આષાઢ મહિનો છે; વાદલાં વેરાઈ આવી વમવોર થઈ રહ્યું છે; બીજાઠી ઝબકારા મારે છે; મેઘરાજા ગર્જના કરે છે; દાદુર અને પપૈયા ટિહુ ટિહુ કરી રહ્યા છે; મોર ટહુકા કરે છે; આકાશમાં ઇંદ્રધનુષ્ય શોભી રહ્યું છે; અને જે વચ્ચે વિરહી દંપતીનું કાઠજું કરવતીથી વેરી નાંચવા કામદેવ તૈયાર થાય છે તે વચ્ચે કચમાષ કાંઈ રાજ-દરબારી કામ વાસ્તે દરબારમાં ગણ તેને કર્ણાટકીએ જોયો કે કામદેવે તેની છાતી બાળોથી વીંધી નાંચી. એ સ્ત્રી ગોસ્વમાં પોતાના નેત્રોમાંથી બાળો વરસાવતી કચમાષ સામી ઊભી. કચમાષની તેની સામે નજર ગઈ કે બાળો નેત્રદ્વારા તેની છાતીમાં પ્રવેશ કરી વીંધી નાંચી, જેથી થોડીવાર તે બેશુદ્ધ થઈ ગયો પણ જરા વારે સાવચેત થઈ ઘરતરફ ગયો. ત્યાં બિહાના ઉપર પડ્યો પણ તેને નિદ્રા આવી નહીં. તેની પાસે સુતેલી પોતાની સ્ત્રી તેને રાંચળી જેવી લાગી, અને પલંગપર આમથી તેમ આલોટતો પડ્યો હતો, તેટલામાં તો તેને એક સ્ત્રીએ હાક મારી હાથમાં ચીઠી આપી. આ સ્ત્રી કર્ણાટકીની દાસી હતી અને ચીઠી કર્ણાટકીના હાથની લલેલી હતી જેમાં તેને પોતાને મેહેલ બોલાવ્યો હતો. કચમાષ તો એજ દરદથી પીઢાતો હતો એટલામાં દવા આવી મઠી. વઠી કામાંધ થયેલો એટલે બાર કોશમાં અંધારું દેખી દાસી સાથે કર્ણાટકીના મેહેલમાં ગયો. વિદ્વાનોએ કહ્યું છે કે “ કામાતુરાણાં ન ભયં ન લજ્જા ” એ વાત કાંઈ ટોચી નથી. કચમાષને રામ ધર્મ કે ઇથિરાજનો ભય બેમાંથી કોઈએ પણ રોક્યો નહીં. કર્ણાટકીએ આમિષોદિ અનેક પ્રકારનાં ભોજનો અને આસવો તૈયાર રાખ્યાં હતાં, મેહેલ સળગારી રોશની કરી હતી, ગુલાબજળનો છંટકાવ કરી તથા અગરબતીઓ સળગાવી મેહેલને સુગંધમય કરી મેલ્યો હતો, જે

૧ પૃથિરાજની પાસવાન હતી. ૨ માસ. ૩ દારુઓ.

नी वास तेनी पासेना मेहेलवाली राणी इच्छनकुमारीना नाकमां गई. तेणे पोतानी दासी मोकली खबर कढावी के शं राजा कर्णाटकीने मोहोले आज आवेल छे ? दासी खबर लावी के ए तो राजा नहीं पण कयमाष छे.

ईश्वरने करवुं छे अने भावी प्रबळ छे माटे पृथिराज पण आवखते अरण्यमां मेलण करी पज्यो हतो तेने कामदेवे सताव्यो. तेथी एकले घोडे मेलणमांथी नीकळी शेहेरमां आव्यो. घोडो अंतःपुरनी दोढीना एक स्तंभे बांधी राणी इच्छनकुमारीना मेहेलमां दाखल थयो. राणीए पोताना पलंग उपर आव्या अगाऊ कर्णाटकीना मेहेलनी चर्चा जोई आववा राजाने अरज करी, ते मुजब तेणे एक बारीमांथी जोयुं तो उपर बनेलो बनाव जोई तेनुं मगज फरी गयुं. पण कर्णाटकी पासवान हती. ए कांई ऊंचा कुळनी न हती, माटे हाल दरगुजर करी सवारे कांई बंदोबस्त करवानो विचार करी वळी निकळ्यो. पण इच्छनकुमारीपासे जतां तेणे कहुं के “ कयमाष तमारां राज्यनो स्तंभ छे एने राणी सोंपी दई राजी राखशो तोज तमारुं राज्य सारी रीतथी चालशे अने जगतमां पण कीर्ति वधशे. वारु आज कर्णाटकीने सोंपी दीधी अने काल अमारामांथी कोई उपर नजर राखशे तो पण आपरो खरा के ” ? आ बोलो राजाने वज्र जेवा लाग्या. माटे ते एकदम कमान खेंची चाल्यो. कयमाष अने कर्णाटकी रतिविलास करी सामसामां पलंगपर खुशीमां बेठां एक बीजाने प्यालीओ भरी देतां अने लेतां हतां, तेदलामां कयमाषनी छातीमां बाण वाग्युं ते तेने तथा दिवालने वींधी आरपार नीकळी गयुं. बाण वागतांज कयमाष समजी गयो के ए पृथिराजना हाथनुं छे. ते “ राम ” एवो शब्द बोली पलंगपर आडो पड्यो. कर्णाटकीए जाण्युं तेने एकदम छातीमां शूळ उपडी आव्युं के शं माटे तेने खमां खमां करी पवन नांखवा बेठी. पण जरा

वारमां तो लोही धक धक बहेवा मांडचुं अने कयमाषने मूर्छा आवी. कर्णाटकी भेद समजी जतां बीजे बारणेथी नासी जई एथिराजना तापथी जयजंद शिवाय बीजो कोई मने संधरी शकरो नहीं एम समजी कनोज गई, ज्यां तेणे संयोगतानी मेहेरबानी मेळवी अने तेनी मुख्य दासी थीं रहीं. कयमाषे थोडीवार पछी देह छोडी एटले राजाए पोताने हाथे एज मेहेलमां खाड खोदी दफनावी दीधो.

मध्यरात्रे चंद कवीने हरसिद्धि माताए दर्शन दई सदरहु बनावनी हकीकत कही. अने कयमाषनी स्त्रीने पण तेज वखते सत चडचुं. सवार थये एथिराजे दरीखानुं कीधुं, जेमां तमाम सामंतो अने चंद कवि हाजर थया. चंद कवि पोताने घेरथी दरबारमां जतो हतो त्यारे कयमाषनी स्त्रीए तेने बोलावी वचन माग्युं के तुं खरो वरदाई हो अने सतीनुं सत्य पळावनारो हो, तो मने एक वचन आप. चंदने आगळथीज खबर हती तो पण ते स्त्रीनुं सत जोवा कह्युं, “कबुल छुं; पण शुं वचन!” त्यारे बाई कहे “मारा पतीनुं माथुं आणी आप के ते खोळामां लई हुं सती थाऊं.” चंद वचन आपी दरबारमां आव्यो पण एथिराजना चेहेरानो ताप तेनाथी झाली शकायो नहीं अने जेम तेम मिसल ऊपर जई बेठो. थोडी वारे राजाए सर्वे सामंतो सामुं जोई सवाल कीधो के “दाहीमो क्यां?” कोईने खबर नहीं तेथी कोण कही शके! सर्वे एक बीजा सामुं जोया लाग्या. अंते राजाए चंदने पूछ्युं के “तुं वरदाई छो, माटे कांतो देवीनो वर छोडी दे, ने कांतो दाहीमो क्यां छे ते बताव!” चंद कहे, “पण एक वचन मागुंछुं.” राजा कहे, “तेम सामुं मने पण एक वचन आपवुं पडरो.” एम परस्पर वचनो लई चंदे जगदंबाना प्रतापथी रात्रीनी हकीकत कही दई कयमाषनुं माथुं माग्युं. राजाए ते कहाडी आप्युं अने चंदे ते कयमाषनी स्त्रीने आप्युं

जे खोळामां राखी ते सती थई गई. राजाए पोताना वचनमां चंद-पासे कनोज देखाडवानुं माग्युं.

कयमाष शिक्षाने पात्र तो हतो पण एवो तो शामधर्मी हतो के राजाने तेनां मरणथी घणुं सालवा लाग्युं, अने रात्रदिवस उदास रहेवा लाग्यो. बीजा सामंतो पण आ बनावथी थोडा घणा ना-राज थया, पण राजानी दिलगीरी जोई तेओने कयमाषनुं खून विसरी गयुं, अने हरहीले राजा खुशी रहे एवा ईलाजो लेवा लाग्या, अने तेटला वास्ते मृगया रमवानो राजाने चरस वधार्यो. अरण्यमां भमते भमते एक वखत पाणीपत ऊपर जई मेलाण कीधुं. त्यां जियाफत करी सर्वे सामंतो सहित एथिराज आनंदमां बिराजेछे ते-टलामां दुर्गाकेदार नामना एक भाटे आवी तेने आशीश दीधी अने चंदसाथे विद्यावाद माग्यो. चंद तैयार थई सभामां बैठो ते वारे केदारे सो घडा मगावी मंत्रना बळे तेमां अग्निनी ज्वाळाओ प्रगट करी; चंदे देवीनी प्रार्थना करी के सोए घडाओ उपर जळधाराओ पडी जेथी अग्नि बूझाई गयो. केदार कहे एक दिवसनां बाळकने बोलावी आपो. चंद कहे, एवहुं बाळकतो आ वखते क्यांथी मळे, पण तेणे घोडानी पूजा करी चंदन पुष्प चडाव्यां के घोडे नीचे मु-जब एथिराजने आशीर्वचन आप्युं.

गाथा.

जिहि सारथ सजि पंथो, जिहि रख्यो सु गर्भ उत्तरया ।

जिहि रख्यो प्रह्लादे, सो कर रखि राज पृथिराज ॥

भावार्थ:—जेणे अर्जुनना सारथीनुं काम कीधुं, जेणे उत्तरा कु-मारीनो गर्भ बचाव्यो, तथा जेणे प्रह्लादने राख्यो, ते एथिराजनुं रक्षण करो. केदारे त्यारे वर्षाऋतु खडी कीधी. मेघपर बादळां छाई आव्यां; बिजळीना झबकारा थवा लाग्या; गर्जना संभळाई; अने

ઠમઠમ વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ત્યારે ચંદે વસંતઋતુનું આવાહન કીધું, ઇટલે વાદળાં વીંચેરાઈ ગયાં; વીંજળી અને ગર્જના બંધ થઈ ગઈ; અને ઝાઝ ઉપર નવ પછવો ફૂટી નીકળ્યાં. કોકિલા શબ્દ કરવા લાગી. આંવાને મોર આવ્યા અને જંગલ રઠીઆમણું થઈ ગયું. ચંદે કેદારને એક પથ્થર બતાવી કહ્યું કે એને પીગઢાવ. કેદારે ઘણી મેહેનત કીધી પણ પીગળ્યો નહીં. પછી ચંદે દેવીની સ્તુતિ ગાઈ ઇટલે પથ્થર પાણીના પરપોટા જેવો થઈ ગયો, તેમાં ચંદે પોતાની વીંટી નાંચી જે પથ્થરના મધ્યભાગમાં જઈ પડી. ફરી કેદારને ચંદે તે વીંટી કાઢી લેવા કહ્યું પણ તેથી નીકળી નહીં ઇટલે ચંદે કહાડી લીધી.

દુર્ગાકેદાર કવિને રાજાએ હાથી ઘોડા આપી તથા ક્રોડ પસાવ કરીને વિદાય કીધો, ઇટલે તે કવિ ગિમ્મની જવા નીકળ્યો. રસ્તે ચાલતાં સોનપૂર ગામ પાસે આવ્યો ત્યાં તેણે શાહાબુદ્દીનની છાવણી પહેલી જોઈ. તેમાં જઈ મીર મોહોચતસ્વાને ડેરે ઉતારો કીધો. સવાર થઈ બાદશાહેને આશીશ દઈ સભામાં બેઠો તેટલામાં તો એક દૂત ત્યાં આવ્યો. તેના અંગ ઉપર વિભૂતી ચોપહેલી; લાંબી જટા, કઠીમેચઢા, તથા મૃગચર્મ ધારણ કરેલાં હતાં, તેણે આવી સમાચાર કહ્યા કે ચામુંડરાયને બેઢી પડી છે; કયમાષને તો રાજાએ પોતાને હાથે મારી નાંચેલો છે; હાલ તે શિકાર સેલવા નિકળેલો છે અને પાણીપત ઉપર મેલાળ કીધું છે. કેદાર કવિના પેટમાં હજી ઇથિરાજનું જીણ હતું માટે તેનાથી રહેવાયું નહીં અને ડેરે આવી પોતાનો એક ઝંટી સ્વાર મોકલી ઇથિરાજને કહાવી મોકલ્યું કે ગાફલ રહીશ માં. ઇથિરાજ સમાચાર સાંભળી તૈયાર થઈ રહ્યો, ઇટલામાં તો ગોરીનું લશ્કર દૂરથી દેખાયું, ઇટલે તીરોના વરસાદ વરસ્યા. થોડીવારમાં મેટામેટ થઈ ગયા અને તલવારો નીકળી કાપાકાપી ચાલી જેમાં ઇથિરાજના છસો અને ગોરીના સાત હજાર યોદ્ધાઓ કામ આ-

व्या. तुंवर पहाडे शाहाबुद्दीनने पकडी लीधो अने म्लेच्छोनुं लश्कर विखेराई गयुं. वळी सल्लाह थई जेमां आठ हजार घोडा दंडना दई शाह छूटी गयो.

प्रकरण ७ मुं.

कनोज प्रसंग.

दुःखनुं ओसड दहाडा ते वीत्याथी कयमाषनी वात एधिराजने विसारे पडी. वळी शाहाबुद्दीन सामी जीत मेळवतां तेनो पोरस वध्यो, माटे संयोगताए एने वरवानुं बिरद लीधुं छे ए सांभळतां तेणे कनोज ऊपर चडाई करवानुं मन कीधुं, पण चडाई करी जतां मर-वानीज आशा राखवी. एक एक जण सो सो माणस मारीने पडे एवा पोताना योद्धाओ होय तोपण जयचंदनां लश्कर सामे तेनाथी जीताय नहीं, पण संयोगताना बिरदनी वात तेने वास्ते सापे छुछुंद-री गळवा जेवी थई पडी, वास्ते तेणे सामंतोनी सभा भरी ए वातनो सवाल कहाज्यो; सर्वे मते एम ठैर्युं के चडाई करी जीताशे तो नहीं-ज. आपणे जयचंदनो यज्ञ तो बगाडी चुक्या छैए, हवे कन्या हरण करवुं छे एवा काममां तो श्रीकृष्ण जेवा ए पण कपट कीधां छे तो आपणने तेम करवामां खोट नथी माटे एवा कोई इलाजो लेवा. छेछे एम ठैर्युं के यज्ञसमये घणाक आबरुदार चारणो अने ब्राह्मणो भेळा थायछे तो चंदे एधिराजनी वधारेली आबरू प्रमाणे लश्कर माथे लई कनोज जवुं; ए लश्करमां एधिराजे तथा सामंतोए चंदनी तेनातनां माणसो दाखल जई कनोजमां डेरा देवा पछी समयोचित जे थाय ते खरूं. ए रीते गोठवण करी चंदनी सरदारी तळे अ-ग्यार हजार माणस दीछीथी नीकळ्यां. जमनां नदी ऊतरी पेले

पार गयां के तेमने एक स्त्री सामी मळी, तेतुं मोढुं हसतुं अने आंख क्रोधवाळी हती; डाबां अंगउपर सोनानां आभरण तथा जमणा हाथमां लोढुं पकडेलुं; अर्धा केश ओळेला अने अर्धा छूट; एक आंखमां अंजन अने बीजी लाल; अर्धा वस्त्र पीलां अने अर्धा रातां. आ तथा बीजां पण शृंगार अने वीर बेऊ रस मिश्रित शुकनो थयां, पण पृथिराजे तो “ अर्थ साधयामि वा देहं पातयामि ” एवो दृढ निश्चय कीधो हतो माटे ते शुकनो तरफ काई दरकार न करतां एकदम कूच करी कनोज आवी पहुँच्या.

लश्करने शेहेर बहार राखी संकेत मुजब चंद राजा जयचंदना दरबारमां गयो अने साथे पृथिराजने पोतानो पाणीनो चंबु आपी सेवक दाखल लई दरवाजा पासे गयो. त्यां हेजम कछवाहो चौकी करतो हतो तेने कहुं, “ अंदर जई राजाने जाहेर कर के पृथिराजनो दसोंदी चंद भाट यज्ञ ऊपर आवेलो छे ते तमने आशीश देवा आपवा मागे छे.” हेजमे अंदर जई जाहेर कर्तु के तरत राजाए पोताना दसोंदीने सामो मूक्यो. दसोंदीए बहार आवी चंदसाथे केटलीएक चर्चा करी छेछे कहुं के दृष्ट वात तो सहु वर्णन करी शके पण अदृष्ट वर्णन कर, तयारे तुं वरदाई खरो. अने जो एटली तारामां पोंच होयतो जयचंद हाल क्यां बेठो छे तथा शुं करेछे तेनुं वर्णन कर. चंदे देवीनी स्तुति करी जयचंद ते वखते कचेरीमां बिराजेलो ते केवा पोशाकमां कई दिशाए कचेरीमां बेठेलो, जमणी बाजुए क्या क्या सरदारो तथा डावी बाजुए कोण कोण बेठेला, नकीबो केवी रीते उभेला, मुत्सुदीओ कई मिसल उपर बिराजेला, इत्यादि नख शिख वर्णन कर्तु. जे सांभळी दसोंदी दंग थई रह्यो. अने तेनी जयचंद पासे जई घणीज प्रशंसा कीधी. चंद पोताना सेवकसहित दरबारमां दाखल थयो अने जयचंदने पृथिराज तरफथी कुशळ पूछी आशीश दीधी अने नीचे मुजब जश बोलवा लाग्यो:—

છંદ શુજંગી.

જહાં આસનં સૂર ઠઠે સનાહં, જિને સત્રિ વંશં કિણ્ણેક રાહં;
 જિને ધર્મિ દિવપાલ ધર્ધર વિશ્વંદં, ધરે નૃપ છત્રં દુતી કનક દંડં.
 જિને હેમ પર્વતસે સબ ઠાંહે, જિને એક દિન અઢ્ઢ સુલતાન સાહે;
 બરં જંપિયો સચ્ચ જો ચંદ ચંદં, સુતે થપ્પિયો જાય તિર્હૂત પંડં.
 જિનં દક્ષિનં દેશ અપ્યો વિચારે, તઠે ઋતયોં તુર્ત બંધં પહારે;
 જહાં કરનડા હાલ દુબાન બેધ્યો, જિને સંધિ ચાલૂકકે ચાર સ્વેદો.
 જહાં ત્રીન દિન જુદ્ધ ધિરિ ભૂમિ ડંડં, તહાં તોરિ તિલંગ ગોવાલ કુંડં;
 જિને છંદીઓ બંધિ ઇક ગુંડ જીરા, ગ્રહે લીધ વૈરાગરે શ્રવ હીરા.
 જહાં ગજ્જને સૂર સાહાબ સાહી, તિને મોકલ્યો સેવ નિશુરત ખાઈ;
 જહાં છોડી વિભીષણે જો મરોરે, તહાં રોસકે સોસ દરિઆ હિલારે.
 જિને બંધિ સુરસાન કિય મીર બંદા, સુ તો રાવ રાઠોર વિજેપાલનંદા;
 રૂતે વંશ છત્રીશ આવે હકારે, તહાં રૂક ચહુવાન પૃથિરાજ ટારે.

અર્થ—જેનાં આસનને શૂરાઓ વાંટી બેઠા છે, જેણે ક્ષત્રિય વંશ
 આશ્વો એક રસ્તે ચલાવ્યો છે, જેણે ધરણી અને દિગ્પાલને વિશ્વેરી
 નાંખ્યા છે, મોટા મોટા છત્રધારી જેને સોનાના દંડ આપેછે, હેમ પર્વત
 જેણે પોતાને હસ્તક કીધા, જેણે એક દિવસમાં આઠ સુલતાનને પક-
 ળ્યા, તિર્હૂત સુધી જેણે પોતાનાં થાણાં બેસાર્યાં, પર્વત (વિંધ્યાચલ)
 ઊતરી જેણે દક્ષિણ દેશ પોતાનો કીધો, ચાલુક્યને શાસન કીધું,
 કાનડા પ્રાંત લીધો, ત્રણ દિવસ સુધી યુદ્ધ કરી જેણે તૈલંગ અને
 ગોવલ્લકોંડ તોડ્યાં અને હીરાની સ્થાણોનું પરગણું લીધું, ગજનીપતિ શા-
 હાબુદ્દીન જેણે પોતાની સેવામાં નિશુરતસ્થાન ખાઈને મોકલ્યો છે, તેને

पकड्यो; दरीआ हीलोळेछे एवी जे लंका तेना विभीषणनी मरोड जेणे छोडावी; जेणे मीर सुरसानने पकडी केद कीधो, एवो जे तुं विजयपाळनो पुत्र जयचंद ते तारा हंकार्या छत्रीशे वंश अहीं आव्या पण एक चहुवाण पृथिराज वगर.

त्रेवीश चरण सांभळ्यां त्यां सुधीतो जयचंदनुं दिल पोरसानुं गयुं अने मनमां चाह्युं के चंदनुं दारिद्र चूर्णकरी नाखीश, पण छेछे चरणे तेनो मनोरथ प्रांगी उलटो तेने क्रोधायमान कीधो. ते रातो आंखो करी क्रोधमां बोल्यो के विधाताए मागण जातने दारिद्रज आपेलुं छे ते कोईथी दूर केम थई शके? वळी बोल्यो:-

दोहा.

रतन बुंद वरसे नृपति, हय गय हेम सु हह;
लगे न बुंद मंगीत तन, शिरसो छत्र दरिद्र. १
मोही दरिद्र अरु तुच्छ तन, जंगल राज सु हह;
वन उजार पशु अन चरन, कयुं दूबरो बरह. २

छापय.

हंस न्याय दूबरो, मुत्ति लभे न चुगन कहुं;
सिंह न्याय दूबरो, करीय चंपे न कुंभ कहुं;
मृग न्याय दूबरो, नाद बंधियो सुबंधन;
छेल छळ दूबरो, त्रिया दूबरी मित्त बिन;
आषाढ गाढ बंधन धुरा, कंध न कहुं हर दिया;
कमधज्ज राय ईम उच्चरे, तुं किम दूबरो बरदीया. १

भावार्थ—बोडा हाथी अने सुवर्ण आदि रतननी बुंदथी राजा वरसे पण मागण जात के जेनां शिर उपर दारिद्रनुं छत्र छे तेना

शरीरने एक बुंद पण लागे नहीं. जंगलराज (दिछि परगणुं) जेमां पशुने चारा वास्ते घणुं वन उजड पडेलुं छे तेमां रहेतां छतां मोहुं दरिद्री अने शरीरमां सूकेलो एवो हे बरदी, तुं दूबळो केम छो?

हंसने मोती न जडे तो, सिंहने हाथीनां कुंभस्थळ न जडे तो, मृग मादमां बंधायो होय तो, छेल स्त्री वगर अने स्त्री पती वगर दूबळी होय ए न्याय छे; पण कमधजराय (जयचंद) कहेछे के आषाढ महीना-मां धरती खेडवा सारू कांधे कोईए हळ दीधुं नथी ते छतां हे बरदीआ, तुं दूबळो केम छो ?

चंद—

छप्पय.

चढि तुरंग चहुवान, आन फेरीत पर धर;
जासु युद्ध मंडयो, तास मानयो सरवर;
कोय दंत गृही पत्र, कोय गृहि डाल मूल तरु;
कोय दंत तुच्छ त्रन, गए दश दिशि भाजनि डर;
भुव लोक दिखत अचरज भयो, मानस वर भर मरदीया;
पृथिराज खलनी खधो सु खर, ईम दूबरो बरदीया. १

भावार्थ—चहुवाणे घोडे चडी पारकी धरतीमां आण फेरवी जे साथे युद्ध मांड्यो तेने बंधु कबुल कराव्युं, तेथी कोईक झाडनां पां-दडां दांतमां लई, कोई डाळीओ ने मूळ लई, ने कोई तो तरणां लई दिशो दिशे भागी गया जे देखी पृथ्वीमां अचरज थयुं, मोटा मोटा भडने मरदी नांख्या एवो जे पृथिराज तेना दुश्मनो घास खाई गया, जेथी हुं बरदीओ दूबळो छुं.

१ “बरदीआ” आ शब्दमां बे अर्थ रहेला छे; एकतो बळदीयो गोवो-बीजो विरद बोलनार=भाट. चंदनी ए ओडक हती.

जयचंद—

छप्पय.

पुरे न लग्गी आर, भार लद्धो न पीठ पर;
गरजी धार गिमार, गृही गढी न नथ्थ कर;
भ्रमिन कूप भ्राह्मरी, कबुक सम शेन न रत्तो;
पूँछ धार ललकार, रथ सथान न जुत्तो;
आषाढ मास बरषा समय, कंध न कहुं हर दिया;
जंगल उजार पशु व्रन चरन, वयुं दूबरो बरदीया.

भावार्थ—पुरे आर लागी नथी, पीठ ऊपर भार लाद्यो नथी, गमार हांकनार मळ्यो नथी, नाकमां मजवृत नाथ नाखी नथी, कु-
वामां जोडी रेंटमां भमाव्यो नथी, लडाईनां गाडांमां कोई वखन
जोड्यो नथी, रथमां जोडी पूँछडी मरडी कोईए ललकार्यो नथी, अने
आषाढ मासनी बरषा वखते काथे कोईए हळ नांर्युं नथी छतां
उजड जंगलमां पुष्कळ व्रण चरतां चरतां हे बरदीआ, तुं दूबळो केम छो!

चंद—

छप्पय.

तब जंपे कबि चंद, सुनहु जयचंद राज वर;
पुरे आर किम सहे, सहे किम भार पीठ पर;
नथ्थ हथ्थ किम सहे, कूप भ्रामरि किम मंडो;
हय गय शूर धरनी, स्वामि सथ भारथ तडो;
बरषा समान चहुवान गुन, केई अरी उर हर दीआ;
पृथिराज खलनी खथो सु खर, ईम दूबरो बरदीआ. १
प्रथम नयर नागौर, बंधि शाहिब चरिग व्रन;

ગુજ્જરવે भर भीम, सीम शोधित सकल वन;
 मेवाती मुगल, श्रव भजी पत्र जु खद्धा;
 ठटा कर ठीलये, सही स न मूल न लद्धा;
 सामंत नाथ इत्थां सु कही, लरी कई मान बरदीया;
 पृथिराज खलनी खधो सु खर, ईम दूबरो बरदीया. २

भावार्थ—ત્યારે ચંદ કવિ બોલ્યો કે, હે જયચંદ, સાંખલ. પુરે આર, પીઠ ઉપર ખાર, અને નાથ કેમ સહું ? કુવાના રૅટમાં પણ કેમ ફરું ? હાથી અને ઘોડાઓની સ્વારીથી સ્વામી સાથે જઈ કેટલાં એક ભારત જીત્યો હું, ચહુવાળનો ગુણતો બરસાદ સમાન છે તેના પ્રતાપથી કઈક દુશ્મનની છાતી ઉપર હઠ સેઝ્યાં છે પણ પૃથિરાજના દુશ્મનો ઘાસ खाई गया તેથી બરદીયો દૂબલો છે.

પ્રથમ નાગોરમાં શાહાબુદ્દીનને બાંધ્યો, તે તરણાં ચરી ગયો; ગુજરાતનો બહાદુર भीम આસી સીમ શોધી खाई गयो; મેવાતી મુગલ બધાં પાંદડાં खाई गयो; બીજાઓને મૂઠીઆં પણ હાથ આવ્યાં નહીં; સામંત નાથ (પૃથિરાજ)ને પ્રતાપે લડાઈમાં કઈકનાં માન ખંગ કરી નાખ્યાં છે, પણ પૃથિરાજના દુશ્મનો ઘાસ खाई गया જેથી બરદીઓ દૂબલો છે.”

પોતાના દસોંદીએ ચંદના વરદાઈપણાની વાત કહેલી તથા હાલ પોતાના મોં ઉપર હાજર જવાબ આપ્યા તે સાંખલી જયચંદ મનમાં તો નારાજ પણ મોઢે સુશસુશ થઈ ગયો. તેણે ચંદને આદરમાન સારી રીતે આપ્યું તથા પરસ્પર વાતો કરવા લાગ્યા:—

जयचंद—बारू चंद? तारा जेवा वरदाई धर्मशील અને दीर्घदृष्टी-વાળા સલાહકારો પૃથિરાજ પાસે છે તે છતાં તેણે વિનાકારણ મારી સાથે શા વાસ્તે વેર સહું કીધું ? એના નાના અને મારા પિતા વચ્ચે દિનપર દિન પ્રેમ વધતો જતો હતો અને જેમ જેમ અનંગવાલ મારા

पितानी सेवा बजावतो तेम तेम अमे तेनी कदर जाणता हता; सो-
मेश्वर दिछीमां परणवा आव्यो त्यारे अनंगपाळनें अमे केटलीक पै-
सानी मदद कीधी हती; वळी अनंगपाळे अमने पूछ्या वगर पोतानी
मरजीधी एथिराजने दत्तक लीधो त्यारे अमे हरकत लीधी होत तो
लई शकत, पण तेनी नोकरीनी कदर जाणी अमे दर गुजर कीधुं
हतुं; आ बधी वातनो रुयाल एक कोरे मूकी दई आज मारा हुक-
ममां हिंदु मुसलमान बधा हाजर छे ए बळनो पण रुयाल न करी
तेणे विना कारणे मारो यज्ञ भंग करी मारा भाईनो वध कीधो, तो
पण में जाण्युं के हिंदुवाण पातळी पडशे माटे हिंदु जाणी में एने
छोडी दीधो. पण एणे अधर्मी थई मारो यज्ञ केम बगाड्यो ते कहे !

चंद—एने अधर्मी समजवामां आपनी भूल छे; आपना मिता
अने अनंगपाळ वच्चे प्रीति हती तेम एथिराजे पण आपनी परपूठे घणी
सेवा बजावी छे. आप दक्षिण उपर चडी गया हता त्यारे गोरी
कनोज उपर चडी आव्यो हतो ते वखते एथिराजे आडा हाथ दीधा
न होत तो तमे दक्षिणमांज रहेत अने कनोजनो घणी शाहाबुद्दीन
थई बेसत, ए नोकरी बजावी तमने पाड पण जणाव्यो छे ? पण
आ कलियुगवर्जित यज्ञ तमे करवा मांज्यो ए वात एथिराजने गमी
नहीं. कह्युं छे के—

श्लोक.

अश्वमेधो गवालंबं संन्यासः पललं पितुः ।

देवरेण सुतोत्पत्तिः कलौ पंच विवर्जयेत् ॥

अर्थ—अश्वमेध यज्ञ, गवालंब (वर कन्याने परणती वखत
गायना चामडां उपर असल बेसारता ते), संन्यास, पित्रोने म्रंसना
पिंड आपवा ते तथा घणी मरीगया केडे विधवा पोताना देर साथे

चाली पुत्र उत्पन्न करती अर्थात् देरवटुं, ए पांच बाबतो कळी गुगमां वर्जित छे.

आ वचन उपर पग दर्ई तमे यज्ञनो आरंभ कीधो ए वात पृथिराजने अधर्मनी लागवाथी तेने ए हरकत करवी पडी.

जयचंद— तमे कह्युं के हुं दक्षिणमां दिग्विजय करवा गयो हतो तयारे शाहाबुद्दीन कनोज उपर चडी आव्यो हतो अने पृथिराजे तेने वाळ्यो हतो, पण ए वातनी मने खबर नथी माटे ते शी रीते बन्युं ते कहो.

चंद— आप जाणोछो के गोरीनी केटलीक मुदत थया हिंदुस्तान उपर आंख छे, तेने वास्ते केटलीक वखत पृथिराज सामे चडी आव्यो हतो पण बधी वार शिकस्त खाई वळी गयो हतो. हजी पण तेना छुपा जासुसो आपणा नगरमां फरेछे. आप दक्षिण उपर चडचा ए खबर जासुसनी मारफते तेने पहुँचतां कनोज रेढी देखी तेणे चढाई कीधी; रस्तामां कुंदनपुरना वाघेला रायसंगे झपाझपी कीधी, जेमां त्रणसो हिंदुओ अने पांचसो मुसलमानो पडचा. पण ए त्रणसो हिंदुओ साथे रायसंग काम आवी जतां तुर्कोनी फतेह थई अने तेओए नयर पुर लुंटाचुं. आ वखत पृथिराज नागोरमां अने कयमाष खटुवपुरमां हतो. पृथिराजने खबर थतां तेणे जाण्युं के जयचंद घेर नथी अने कनोज गोरीने कबज थई गई तो हींदुवाण पातळी पडी जशे माटे तेणे कयमाषने बोलावी रस्तामां गोरी साथे मुकाबलो कर्यो जेमां आठ हजार पठाणो पडचा. मुसलमानोनो पग लूट्यो अने शाह पाणी वगरना माछलांनी पेटे एकलो पडी रह्यो. तेने चंद पुंडीरे पकडी तेनी छावणी लुंटी अने आठ हजार घोडा दंड लई तेने छोडी मूक्यो.

जयचंद— पृथिराजनी तें एटली बधी तारीफ करी तेथी हुं खुशी थयो छुं, पण तुं कहे के ते केवो छे अने मारी कचेरीमां आ-

ટલા મુગટબંધ રાજાઓ બેઠા છે તેમાંના કોઈના અણસારને તે મઢતો આવેછે ?

ચંદ—(ભાટની બિરદ બોલવાની રીતે પોતાના સેવકના વેષમાં આવે-
લો પ્રથિરાજ પીઠમાં ઊભો હતો તે તરફ હાથ ઊંચા નીચા કરીને).—

છુપ્પય.

બત્તીશ લચ્છન સહિત, બરસ છત્તીશ માસ છહ;

ઈમ દુરજન સંગ્રહે, રાહ જિમ મૂર ચંદ ગૃહ;

ઈક છુટહિ મહિદાન, ઈક છુટહી ભરિ દંડહિ;

ઈક ગ્રહહિ ગિરિ કંદ, ઈક અનુસરહિ ચરન ગ્રહિ;

ચહુવાન ચતુર સબ વિધ ઇહે, હિંદુવાન સબ હથ્થ જિહિ;

ઈમ જંપે ચંદ વરદાય વર, પૃથિરાજ ઝનિહાર ઇહી.

ભાવાર્થ—બત્તીશ લક્ષણસહિત, છત્તીશ વર્ષ અને છ માસની અવસ્થામાં છે, સૂર્ય અને ચંદ્રને રાહુ ગ્રહે એમ દુર્જનને ગ્રહી લેછે; કોઈ જમીન આપીને છૂટી જાયછે, કોઈ દંડ દઈને, કોઈ પર્વત અને ગુફાઓમાં નાસી જઈને છૂટેછે, અને કોઈ ચરણ પકડી શરણ આવેછે, એમ બધી રીતે ચતુર ચહુવાળ જેને હાથ આંધી હિંદુવાળ છે તે પ્રથિરાજ એવે અણસારે છે (એમ કહી ઝારીબરદાર તરફ હાથ કીધો).

વઠી “ ઇસો ” આ શબ્દ બોલતી વચ્ચે વારંવાર પાછળ હાથ કરી બોલવા લાગ્યો કે:—

“ ઇસો ” રાજ પૃથિરાજ, જિસો ગોકુલમેં કાનહ;

“ ઇસો ” રાજ પૃથિરાજ, જિસો હથ્થહી મીમકહ;

“ ઇસો ” રાજ પૃથિરાજ, જિસો અહંકારી રાવન;

“ ઇસો ” રાજ પૃથિરાજ, રામ રાવન સંતાવન;

वरस तीस छह अंगरो, लछन बत्तीस संजुत भन;
इम जंप्पे चंद वरदाय वर, पृथिराज उनिहार इन;

भावार्थ सुगम छे.

चंदे तो जयचंदने ठगवा एवा अणसारा कीधा, पण जयचंद चालाक राजा हतो तेने चंबुवाळामां वेहेम आवी गयो. बळी तेणे तेना सामुं जोयुं तो तेनी आंखनुं तेज पोताथी झलायुं नहीं अने एक ठेकाणे बे सिंह भेळा थया होय एवो वीर रस सभामां छाई रह्यो. जयचंदे मनमां धारचुं के किरतारे पृथिराजने बांधीने मने आप्यो होय एवी रीते हाल आवेलो छे माटे हुकम करूं के तेने पकडी ले, पण बळी तेने अंदेशो उत्पन्न थयो के ए सरूस पृथिराज न होय तो जगतमां मारी हांसी थाय के पृथिराजने तो पकडी शकातो नथी, बाकी तेनां नामथी चंबुवाळाने पकडी संतोष पांमेछे. तेटलांमां तेने वधारे खात्री करी लेवा एक बाबत सूझी आवी के कर्णाटकी पृथिराजना मेहेलमांथी नासी आवीछे ते एने ओळखेछे. बळी ते एवुं गुमान राखेछे के जगतमां मरदतो पृथिराजज छे, बीजा-ओने तो हुं स्त्रीओ देखुंछुं, अने ए गुमानमां ते माथां उपर कोई पुरुषने जोई साडी ओढती नथी. जो आ चंबुवाळाने जोई ते माथे ओ-दशे तो मारे तेने जरूर पकडी लेवो एम धारी तेणे कर्णाटकीने सभामां बोलावी. कर्णाटकीए दूरथकीज पृथिराजने दीठो माटे तेणे माथे ओढचुं. चंदे जाण्युं के घर गयुं माटे तेणे कर्णाटकीने आंखना ईसारांमां समजावी के हाल माथे ओढवाजेवुं नथी; कयमाष जेवा प्रधानने मरावी नाखी अंही पण वेर लेवा आवी छो गुं ? कर्णाटकी चालाक स्त्री हती ते भेद तरत समजी गई अने माथेथी उतारी नाख्युं. पण तेणे ओढीने उतारी नाख्युं तेथी वात शकमां पडी गई. जयचंदे ते नक्की करवा कर्णाटकीने पूछचुं के “ तुं हंमेश माथुं खुल्लुं

राखेछे अने कहेछे के एथिराज शिवाय कोईने हूं पुरुष जोती नथी, तो हाल तें माथुं शा वास्ते ढांक्युं, शुं तें एथिराजने जोयो? ” कर्णाटकीए आ ठेकाणे स्त्रीचरित्र खेली जवाब आप्यो के, “ हा, ए वात खरी छे. एथिराज शिवाय कोईने जोई हूं माथे ओढती नथी, पण आ चंद अने एथिराजनुं मन एक छे माटे एने जोई में एटलो विवेक कीषो. जो एथिराजने जोयो हते तो तो ओढीज राखते, पण आ चंद छे माटे ओढीने उतारी नांख्युं. ”

आ वखते, सभामां नवे रस जामी रह्या हता:—

भय अद्रुत कमधज्ज, हास्य चहुवान उपन्नो;

करुना दिसी संभरीय, चंद वर रुद्र निपन्नो;

बीभत्स कायर मनह, वीर भट सुभट विराजे;

गोख बाल तहां जंखि, द्रिग शृंगार सु साजे;

उपजि भयानक दिखि अरि, लोह लहर बज्जन दुसर;

मंगाइ पान पहु पंगने, दीन चंद मन शांति कर;

भावार्थ—एथिराजने जोई कमधज (जयचंद) ने अद्रुत रस उपनो; कर्णाटकीनी चतुराई जोई एथिराजने हास्य; केटलाकने करुणा आवी के आवो वीर कांई हाथ बताव्या वगर पकड़ाई जशे; चंदने रुद्र, कायरोने बीभत्स, शूराओने वीर, गोखमां बेठेली कन्या(संयोगता)ने शृंगार, केटलाकने भयानक अने जयचंदे पान मंगावी चंदने चंबुवाळा सहित रजा आपी तयारे बधान शांति थई.

जयचंदनो शक साबीत थयो होत तो तो एथिराजनी मनकी मनमां रही जात, पण कर्णाटकीनां स्त्रीचरित्रथी तेना उपर आवेलुं वादळ उतरी गयुं. हवे तो अणीनुं चूक्युं सो वर्ष जीवे. आगळ शुं थयुं ते वांचनार हवे जोशे.

चंदने विदाय करी सोजतनो राजा रावण के जेने जयचंदे कोट-
वाली सोंपी हती तेने हुकम कीधो के शेहेरनी पश्चिम दिशाए मख-
मलना तंबुओ खोडेला छे त्यां चंदने तेना रसालासहित उतारो
आपवो तथा सायर खर्च पूरुं पाडवुं. ते मुजब रावणे बधो बंदोबस्त
कीधो. चंदे पोताना डेरानी आसपास पोतानो पेहेरो खडो करी
दीधो अने हुकम वगर अजाण्या माणसने आववा न देवा सख्त
मनाई कीधी, तथा अंदर गोठवण करी के अजाण्यो माणस आवे
त्यारे चंदे ढोरणी ऊपर बेसवुं अने एथिराजे बीजा सामंतोनी पेटे
मिसलमां बेसवुं. अने खानगीमां एथिराजे ढोरणी उपर अने चंदे
पोतानी मिसल उपर बेसवुं.

जयचंदे सुमति प्रधान अने प्रोहित श्रीकंठ साथे चंद वास्ते
मेमानी मोकली. तेओ उतारामां दाखल थया के एथिराजे ढोरणी
छोडी चंदने आपी. चंदे उभा थई तेओ साथे हाथ मेळवी खबर
अंतर पूछी मेमानीनी चीजो रखावी थाळोमां बेबे मोहोर राखी पाछा
आप्या, अने प्रधान तथा प्रोहितने पान बीडां आपी विदाय
कीधा. तेटलांमां तो स्त्रीओनुं एक टोळुं जाणे साक्षात् कामदेवनुं
लश्कर होय नहीं एवं पोताना उतारामां आवतुं जोगुं. ते कुल स्त्री-
ओ सोळ सोळ वर्षनी उम्मरनी एकसरखां कदनी, पोशाकमां
सर्वेने पीरोजा रंगनां मलमलना मोटी घरोवाळा जरीनी फीतो ल-
गावेल लेंगा, राती कीनखापनी चोळीओ, अने गुलाबी रंगनी
फीतोवाळी ओढणीओ, घरेणांमां कपाळमां सोनानी आडो, कान-
मां कर्णफूली, नाकमां नकवेसर, कोटमां मोतीनी माळाओ, हाथमां
जडाउ कंकण अने बाजुबंधो, तथा पगमां रूपांनां जेवर सांकळां
अने कडीओ, ए रीते ते स्त्रीओए एक सरखो पोशाक अने घरेणां
पेहेरचां हतां. तेओना हाथमां सोनाना थाळो हता, ते उपर कीन-
खापना सोनाना झुमखावाळा रुमालो ढांकेला हता. ए थाळो मेवा

अने मीठाईओथी भरेला हता तथा केटलाकमां सोनामोहोरो, मोतीनी माळाओ, कीनखापनां थानो इ० पोशाकी सामान हतो. आ स्त्रीओनुं टोळुं जोई चंदनो रसालो तो दिग्मूढ थई गयो. केटलाको तो तेओने अप्सराओ समजी मूर्छा खाई पडी गया. पण एक हिम्मतवान सरुसे तेओमांनी मुख्यने पूछ्युं के “ तमे कोण छो अने श्या वास्ते अंही आवीओछो ? ” तेने जवाब मळ्यो के अमे जयचंदनां अंतःपुरनी अने राणी जुन्हाईनी^१ दासीओ छईए तथा राणी साहेबनी तरफथी चंद वरदाईने मेमानी आपवा आवीओ छईए, त्यारे तेओने धीरज आवी. अने चंदने पूछी तेओने अंदर जवा हुकम दीधो. मुख्य दासीए राणी साहेब तरफथी चंदने आशीस फरमावी मेमानी नजर करी, एटले माणसोए थाळो ठलवी लई पांच पांच मोहोरो मांहे नांखी पाछा आप्या अने चंदे राणी-साहेबना विवेकनी केटलीक तारीफ करी दासी साथे आशीर्वाद कहावी मूक्यो.

जयचंदे चंदनी सरभरामां माणसो सोप्यां हतां तेओने कही राख्युं हतुं के आ साथमां पृथिराज छे एवो मने शक छे माटे तेनी तजवीज राखजो. आ लोकोए घणुं गुप्त राख्युं हतुं पण जयचंदनो एक सेवक पृथिराजने दोरणी उपर अने चंदने नीचे बेठेलो जोई गयो हतो तेणे वात करतां जयचंदने नक्की थयुं अने पृथिराजने पकडवानो तेणे दृढ निश्चय कीधो. तो पण एक वखत पोते जई नक्की करी आववा चंदने उतारे गयो. चंद तेने उंचे आसने बेसारी पोते नीचे बेठो. जयचंदना विवेकनी तथा बीजी आडी अवळी केटलीक वातो चलावी चंदे पृथिराजने कह्युं के राजाधिराजने पान आपो. पृथिराने पांच आंगळांमां पकडी दान आपवानी रीते जयचंदने

बीडुं आपवा मांडयुं. राजाने बीडुं आपवानी रीत ए छे के हथे-
ळीमां राखी आगळ धरवुं, पण पृथिराज महा अभिमानी ते ए रीते
आपी पोतानुं हलकुं केम केहेवरावे ! तेम जयचंद पण एवी रीते
ले नहीं, तेथी तकरार थई पडी. एटलांमां चंद बोल्यो के:

तुलसीयं विप्रहस्तेषु विभूती वरयोगिनां ।

तंबोलं चंदहस्तेषु त्रयो दान सु आदरं ॥

जेम विप्रना हाथनी तुळसी अने योगीना हाथनी विभूतीने मान
अपायछे तेम चंदनां तंबोळने आदर आपवो जोईए.

तंबोळ आपनार तो सेवक छे पण तंबोळ भाटना घरनुं छे माटे
ते लेवामां अडचण नथी एम धारी जयचंदे हाथ धरचो पण ते सेवके
एटला जोरथी तेनी हथेळीमां पान मुक्युं के जयचंदनुं कांडुं खडी
जवामां थोडीकज वार रही अने वज्जनो वा लाग्यो होय एवुं दुखवा
मांडयुं. जयचंदने हवे नकी थयुं के एज पृथिराज छे, माटे घेर
जई तेओ उपर घेरो मोकली पकडी लेवानो निश्चय करी त्यांथी
वळी नीकळ्यो. पाछळथी तंबुमां नीचे मुजब वातो चाली.—

पृथिराज—मे जयचंदनी सभा जोई तथा बीजी वार तेना सा-
मंतो सहित तेने अहीं जोयो पण जेटलो दमाम आपणा धारवामां
हतो एटलुं तो में काई दीडुं नहीं.

चंद—खाली फुलाओ छे शुं. हजी तो तेनी सभामां मारो
चंबु पकडीने जई शक्या हता ?

पृथिराज—त्यारे तारे एम जोवुं होय तो हुं काल प्रगट थई
राजानो वेष धारण करूळुं. पछी जोई लेजे सपाटा. तारीज छाती
धक धक ध्रुजवा लागरो.

कन्ह—अरे राजाधिराज, अने चंद ! आ शुं वातो मांडी छे. (चं-

दने) तूं तो भाट भाई छो आशीस दई छुटी जईश पण शूराओनां शीशो पडोपड तूटशे.

एवी वातो चालेछे तेटलामांतो नगरांना अवाजो, घोडाओना खांखारा, शूराओनी हाको, अने पकडो पकडो ए शब्दो काने पड्या, अने जेयछे तो छावणीनी आसपास घेरो लागी गयो.

महोवानी लडाईमां संजमराय सदेहे स्वर्गे गयो हतो त्यारे केट-लाकोए बूम उडाडी हती के संजमरायतो लडाईमांथी नासी गयो हतो वास्ते तेना दीकरा लंगरीराये एथिराज पासे वचन माग्युं हगुं के हवे लडाईनुं काम पडे पेहेलो मने हुकम करजो: हुं जो नासीश तो मारो पिता पण नासी गया हता. आज काम पडचुं माटे लंगरीराये आवी सलाम करी अने युद्धमां जवा रजा मांगी. एथिराजे तेने हुकम आप्यो अने छावणीमां पण नगरांना अवाजो थया अने लंगरीराय बे हजार घोडांथी चड्यो. सामे रावण कोटवाल त्रण लाख ल-शकरथी आव्यो हतो तेओ वचे कापाकापी चाली. पहोर दिवस चडे युद्ध शरु थयुं अने त्रीजो पोहोर थयो तेटलामांतो जयचंदनां बे लाख माणसो रणमां पड्यां. लंगरीरायनां पण घणां खरां खूटी गयां पण जयचंदनां माणसोनो बहु घाण वळी गयो, अने लंगरी-राय उपर तीरोना वरसादे काई असर करी नहीं माटे किछा उपर-नी किलकिला तोप छोडी. तोप देवीनुं रूप छे अने लंगरीराय देवीनो उपासक हतो माटे ते उपर ते छूटी नहीं. त्रण वखत कान चाटी गई त्यारे काईक कारण छे एम समजी जयचंदे तेने एक पा-डो भक्ष आप्यो, पण काई थयुं नहीं एटले बीजो अने एम एक पछी एक छ पाडा चडाव्या, त्यारे ते छूटी जेथी लंगरीराय पड्यो. पण एटला वखतमां तो जयचंदनां एक लाख बीजां पण माणसो खपी गयां अने एथिराज तो पकडायो नहीं माटे जयचंदे पंडे चड-वानो ठेराव कीधो, अने बीस लाख घोडाओ उपर पाखर पड्यां,

જેથી દશ દિગ્પાઠ ડોલવા લાગ્યા; શેષનાગથી પળ ખાર ફલાયો નહીં; ત્રાહે ત્રાહે થઈ રહી અને જગતનો પ્રલય આવ્યો એમ સર્વેને જણાયું. સ્વર્ગમાંથી અપ્સરાઓ ટોલેટોલાં મઠી વિમાનમાં બેસી તથા હાથમાં વરમાલાઓ લઈ મૃત્યુલોક તરફ આવીઓ. ગોરો અને કાઠો ખૈરવ તથા જોગણીઓ તો વેહેલાંજ હાજર થયાં હતાં. ગીધો અને કાગડાઓને તો ઉજાણી મઠી હતી, પણ હજી તૃપ્ત થયાં ન હતાં. કાઠિકા માતા હજી રુધિરપાનથી ધરાયાં ન હતાં; તેઓને હજી ઘણું લોહી મઠવાનું છે માટે સહુ આનંદમાં ફરતાં હતાં. કનોજમાં નગારાના અવાજો અને સિંધુડા રાગ આડે કાન પડ્યું સંખ્યાતું ન હતું. એમ ચારે દિશાએ વીર રસ છાઈ રહ્યો હતો, પણ શેહેરની દક્ષિણ તરફ શૃંગાર રસનો એક દેખાવ જોવા લાયક હતો.

એક આરસના મેહેલના ગોખમાં એક પંદર વર્ષની અવસ્થાની મહારૂપવતી જેને પરમેશ્વરે નવરે વસતે ઘડેલી તથા અપ્સરાઓને પણ લજવી નાંખે એવી એક સ્ત્રી ઝમી હતી. તેના અંગમાં યૌવનમદ અને પ્રેમમદ પરિપૂર્ણ વ્યાપી છલકાઈ જતો હતો. તેનાં સર્વોંગે સૌંદર્ય અને માધુર્ય રમી રહેલાં હતાં. તેનાં અંગ ઉપર રાતી ચીનાઈનો મોટી ઘેરવાળો જરીની ફીતો લગાવેલો લેંગો, આસ્માની રંગની અતલસનું ફીતોવાળું કડીયું, અને ફુલ ગુલાબી રંગની મલમલી ઓઢણી હતી. રંગારાણે ઓઢણી રંગવામાં ઘણીક કાબેલીયત વાપરી હતી પણ તે સ્ત્રીના ગુલાબી ગાલ અને પરવાલાં જેવા હોઠોના કુદરતી રંગ આ મનુષ્યકૃત રંગને હસી કહાડતા હતા. તેનાં ગળામાં મોતીની માલા, હાથમાં લીલમનાં કંકણ અને પગમાં જડાવ જેવર સિવાય કાંઈ ઘરેણું ન હતું. ચેહેરા ઉપર આંખમાં અંજન અને હડપચી ઉપર એક કાઠું ત્રાજવું એ બે ઘરેણાં ઇટલે દરજ્જે બસ હતાં કે તે ઉપરાંત નાક કે કાનનું ઘરેણું ચેહેરાને દીપાવવાને બદલે ગુલાબી ચામડીને ઢાંકી દઈ કાંતીમાં ઘટારો બતાવ્યા શિવાય કોઈ

रीतनी शोभा आपत नहीं. एवी ते स्त्री एक बाबत उपर एवी तो लीन थई गई हती के आंखनुं पलक पण मारती न हती. आ अवस्थामां ए स्त्रीने जोई कोइक एम ख्याल लावे के मयदानवे जळने ठेकाणे थळ अने थळने ठेकाणे जळ मालम पडे एवो पांडवो वास्ते मेहेल बनाव्यो हतो जे जोई दुर्योधन ठगाई गयो हतो, तेम आ पण कांई कामशास्त्रमां कुशळ कारीगरे माणसोने ठगवाने वास्ते ज्ञात-यौवना मुग्धा नायकानुं काष्ठ के पाषाणनुं पूतळुं खडुं करी राख्युं हशे एवी ते मालम पडती हती. पण खरुं जोतां तेम न हतुं, एतो खरेखर पंचतत्त्वनी सजीवन पूतळी हती. गंगानदीना किनारा ऊपर एक स्वार घोडाने पाणी पातो हतो ते ऊपर तेनी नजर लागी हती. ए घोडेस्वारनां अंग ऊपर मलमलनुं चोबगलुं अंगरखुं, माथे गुलाबी रंगनी हिंदुस्थानी पाघडी, पगमां उरेबदार इजार, गळामां एक रुद्राक्षनी तथा बीजी मोतीनी माळा, अने हाथमां एक हीरानी बींटी सिवाय कांई घरेणुं न हतुं. जमणे खभे कमान तथा डाबे पडखे तरवार लटकावेली हती तथा पीठपर ढाल अने तीरोनुं भाथुं ए बाधेलां हतां. एम दरेक वाते ते सादा पोशाकमां हतो, पण मलमलनां अंगरखांमांथी जे तेनी गुलाबी रंगनी काया दीपी नीकळती तेनी तथा चेहेरानी कांती जोतां ते साक्षात् कामदेवनोज अवतार होय एवो दीसतो हतो. पेली स्त्री तेना तरफ जोतां जोतां एटली तो लीन थई गई हती के आंखनुं पलक पण मारवुं भूली गई हती. तेनां रुंवे रुवां खडां थई गयां हतां, तेनी छाती धडकवा लागी हती, स्वर भंग थई गयो हतो, अने आखां अंगनी रगोमां काममिश्रित लोही वेहेतुं हतुं. ते बिचारीनां मनमां हतुं के घोडो पाणी पी लेशे के मारुं आ दर्शनसुख जतुं रहेरो, पण तेटलांमां घोडानी केशवाळीमांथी एक मोती तुटीने पाणीमां पडचुं जेथी माछलांओ कांई भक्ष जाणी उछळी उंचां आव्यां, जे जोई स्वारने

गमत थई माटे ते पोताने हाथे तोडी तोडीने मोतीओ फेंकवा लाग्यो अने माछलाओ गमत करवा लाग्यां. तेमां घडी एक नीकळी गई पण केशवाळीनां मोती खूल्यां; ए खूटतां ते गळांनी माळा तोडी तेमांनां मोती फेंकवा लाग्यो. आस्त्री तथा घोडेस्वार कोण हतां ते विशेष वांचनारे अटकल तो बांधी हशे, तो पण मारे जणाववा जरूर छे के ए स्त्री संयोगता अने स्वार पृथिराज हतो. संयोगता ए वखते वीरनादो सांभळी लडाईनो. तमासो जोवा अगासीउपर चडती हती, पण स्वारने जोई गोखमांज उभी रही हती, अने पृथिराज लंगरीराये युद्ध मांडचुं अने दक्षिण तरफनो घेरो तोडचो त्यारे पोताना सामंतोने शेहेर जोवायुं नहीं माटे ते जोई आवुं एम कही दक्षिणतरफथी नीकळी जई आखुं शेहेर फरी वळ्यो हतो, अने घोडाने पाणी पाई मेलाणमां जवा विचार राखतो हतो, पण हाल ते मीन चरित्रमां एटलो तो लपटाई गयो हतो के तेना उपर चडी आवेलुं वादळ ते बीसरी गयो हतो.

कर्णाटकी जे आ वखते संयोगतानी हजूरमां उभी हती तेणे संयोगताने कामदेवनां बाणोथी घायल थई गयेली जोई पुछचुं: “ बाई साहेब ! आपणे युद्ध जोवा सारु उपर चडतां हतां अने तमे अधवचमां अंही केम उभी रहां ? ”

संयोगता—अरे कर्णाटकी, पेलो पुरुष तो जो जाणे साक्षात् इंद्र के कामदेवज छे.

कर्णाटकी—हशे, गमे ते हो, तमारे परपुरुष सामुं एवी रीते जोवुं योग्य नथी.

संयोगता—पण ए पुरुषने जोई मारा शरीरमां जे हाव उत्पन्न थायछे तेथी हुं खचित कहंछुं के ए पृथिराज छे.

कर्णाटकी—(हसीने) अरे, पृथिराजतो एंसी लाख लश्करथी घेराई गयो छे ते अहीं क्यांथी ?

संयोगता—गमे तेम हो पण ए पुरुषतो नकी एज छे. तुं एन ओळखेछे तो मने खरेखर कही दे. नहीं तो एनो घोडो नदी उपरथी फर्यो के मारा प्राण नीकळी गया जाणजे.

कर्णाटकी—हा खरेखर एज छे अने एने बोलावी लीधा जेबो बीजो लाग हवे तमने मळनार नथी.

तेटलामां तो एधिराजनी माळानां मोती खुट्यां एटले तेणे घोडानां पुंछडांमांना मोती ऊपर हाथ नांख्यो. संयोगताए बे दासी-ओने सोनाना थाळो मोतीथी भरेला आपी एधिराजपासे मोकली-ओ तथा तेने मेहेलमां बोलावी लाववा कह्युं. एधिराजनी नजर तो मीन चरित्रमांज लागी हती अने पाछळ हाथ करी पुंछडांमांथी मोतीओ कहाडतो हतो, ते पण खूटवा आव्यां एटलामां तो दासी-ओ जई पहोंचीओ अने एक थाळ घोडानां पुंछडां आगळ धरचो तेमांथी लई लई फेंकवा लाग्यो. एक खूटचो एटले बीजी दासीए बीजो धरचो ते पण थई रह्यो अने छेछे ठाला थाळमां तेनो हाथ लाग्यो तयारे तेणे पाछळ जेयुं तो अप्सराओ जेवी बे स्त्रीओ दी-ठी. तेओने जोई बोल्यो, “ अरे स्त्रीओ, तमे कोण छो ! शुं कनेजनी जोगणीओ छो के जयचंदना रक्षण वास्ते मने कांई छळ करवा आवीओ छो, के अप्सराओ छो ! जे मारे माथे आवेलां आ वादळमां हुं शूरो थई पडीरा वास्ते मने वरवानुं अगाऊथी वचन लेवा आवीओ छो ! के छो कोण ! ”

दासीओ—अमे जोगणीओ के अप्सराओ कोई नथी, अमें तो संयोगतानी दासीओ छईए.

पृथिराज—ओहो ! शुं संयोगतानो वैभव के जेनी पासे तमारा जेवी तो दासीओ छे. पण वारु मने एकवार संयोगतानां दर्शन करावशो के वखते आ लडाईमां मारुं मरण थाय तो जीव असह-तीए जाय नहीं.

दासीओ—अमें तमने बोलाववा वास्तेज आवीओ छईए: संयो-
गताने जोवी होय तो पेला गोख तरफ जुओ.

आ बोलो सांभळी जाणे आंधळाने आंख अने कृपणने धन
मळ्युं होय एवो एधिराज खुश खुश थई गयो. तेणे उंचुं जोयुं के
आगळ श्रुतानुरागरूपी आगतो एनी छातीमां बळती हती तेमां
दृष्टानुरागरूपी घी होमायुं, जेथी मळवाने एटलो तो अधीरो थई
गयो के पोताना साथीओनुं शुं थशे तथा पारका ने वळी शत्रुना
घरमां पेठाथी पोते पण कांई विपत्तिमां आवी पडशे ए विशेषो किंचित्
पण ख्याल कीधो नहीं. परंतु एमां एनो वांक नथी, मोटा मोटा
विद्वानो कही गयाछे के “**कामांधो नैव पश्यति**” तेम एधिराज
पण कामांध थई गयो हतो तेणे धारचुं के घोडा उपरथी उडीने
गोखमां पडुं, पण ते कांई पक्षी न हतो ए तो काळां माथांनुं मानवी
हतो माटे ए वात केम बनी शके? तेणे दासीओ साथे रस्तो पक-
ड्यो अने गंगाकिनारे एक पडशाळ हती तेमां घोडाने बांधी एक
बारीने रस्ते मेहेलमां दाखल थयो. संयोगता तेने जोई तरत उभी
थई अने संयोगताने जोई एधिराजनो पण पग थंभी रह्यो. तेओए
एक बीजां सामुं जराक वार टगमग टगमग जोयुं पण संयोगताथी
एधिराज सामुं वधारे जोवायुं नहीं माटे ते तेना पगना अंगुठा तरफ
नजर करी उभी रही. तेनी छाती वधारे थडकवा लागी; अंगमां
पसीनो भर्राई आव्यो; रुवेरुवां उभां थई गयां, अने स्वरभंग
थई गयो. एम बे घडी बीती गई पण कोईथी स्थिरता मूकाई
नहीं तेम बोलायुं पण नहीं. परंतु जो के स्त्रीने विद्वानोए आठ गणो
काम कही गया छे, तेम तेनाथी ते जीरवी शकातो पण नथी, ते छतां
पण नवोडा स्त्रीमां लज्जानुं प्रबळ एटलुं होय छे के काम उभराई
जतां छतां पण तेनाथी बोली शकातुं नथी माटे आखर एधिराज बोल्यो.

पृथिराज— मारी प्यारी, मारी आंखनी कीकी, मारां हैयाना

हार, तारे वास्ते हूं आटलुं बधुं संकट उठावी अहीं आव्यो हूं तेने वास्ते तने काई लागतुं नथी ? बे घडीवार सुधी तो हूं तारां नेत्रो-मांथी वरसतां कामदेवनां बाणनी झपट झाली शक्यो पण हवे मने मूर्छा आवी जशे ए बिरो तने काई पण लागतुं नथी ?

संयोगता—प्राणनाथ ! आ तन मन सहु आपनेज अर्पण करे-लुं छे ते तो आप जाणोजछो, अने गुरुजनोनी मरजी विरुद्ध आप-ना रूप गुण अने पराक्रमो उपर मोहित थईने आपसाथे प्रीति बांधी ते केवळ आ भवसंसाररूपी दरीओ सुखेथी पार उतरवा माटे, पण मने हाथ अडकाडो तेनी अगाउ विवाहनां कांईक चि-द्व धारण करी गांधर्वविवाहनी क्रिया करो एटले हूं तमारी हंमेशानी दासी हूं.

कर्णाटकी पासे उभी हती ते आ संभाषण सांभळी कंकु अने मोतीनी अडाळी तथा कंकण लावी, अने एथिराजने तिलक करी मोती चोडी कंकण हाथें बांधी दूर जती रही. एथिराजे ते रात आ-खी संयोगताना मेहेलमां खुशीमां कहाडी, पण ज्यारे कुकडाना शब्दो, देवळना घंटो, राजद्वारनां वानंत्रो, गंगाकिनारे स्नान करवा जतां लोकानां भजनो अने घंटीना नादो इ० अवाजो तेने काने पड्या त्यारे तेनी उंघ उडी गई. उंघनी साथे चार पहोर अगाउ जे ते धारतो हतो के संयोगताथी तो शरीरमां प्राण होय त्यांसुधी एक डगलुं पण दूर थवुं नहीं ए विचारो पण स्वप्नमां थया होय ते प्रमाणे हवामां उडी गया, अने हवे तेनुं दिल तेना सामंतोमां लाग्युं. पोते रोहेरनी शोभा जोवा नीकळेलो त्यारे लंगरीराय लडतो हतो पण तेनुं परि-णाम तेना जाणवामां न हतुं. लंगरीराय उपर किलकिला तोप छूटेली तेना अवाजो तथा हजारो वीरहाको अने मरतांनी कीकी-यारीओ सांभळी हती जेथी तेणे जाण्युं हतुं के कांईक मोटी खराबी तो थयेली; पण ते केटली अने शी रीतनी ते जाणवा ते अधीरो

થયો, માટે તેણે સંયોગતાને નિદ્રામાંથી ઉઠાડી તેને છેલ્લું ઝુંબન કરી જવાની રજા માગી. “ જવું ” આ શબ્દ સાંખઠતાંજ સંયોગતાની છાતી ભરાઈ આવી અને તેની આંખમાંથી દડદડ આંસુ પડ્યાં. પળ પ્રથિરાજે તેને ધીરજ આપી કેટલીક રીતે સમજાવી અને આજની રાત્રે ફરી ગમે તેમ કરી પણ તેને મઠવાનું વચન આપી તે બાહાર નીકળ્યો. તે બાહાર આવ્યો તેવોજ તેને એકસો પઠાળની એક ટોલીએ ડીઠો. તે કોણ છે અને શા કારણથી જનાનખાનાંમાંથી આ વચ્ચે નીકળ્યો તે તો તેઓએ જાણ્યું નહીં, પણ તે પરદેશી છે અને આ વચ્ચે નીકળ્યો તેમાં કાંઈક ખેદ ધરો એમ સમજી તેઓ પ્રથિરાજ ઉપર ધસી આવ્યા. પોતા સામે દુશ્મનનાં માળસો આવેછે એમ સમજી પ્રથિરાજે તેઓ સામે એક બાળ ફેંક્યું જેથી તેઓનો મુખ્ય પીરોજખાં પડ્યો. બીજે વાળે જલાલખાં અને ત્રીજે વાળે આલમખાં એ રીતે ત્રણ સરદારો તો પડ્યા, પણ તેટલાંમાં તો બીજાઓએ તેને ઘેરી લીધો. દુશ્મનો બહુ નજદીક આવી જવાથી તેની કબાજ નકામી થઈ પડી એટલે તેણે તરવાર કઢાડી, અને એવી સફાઈથી પટાના હાથ કીધા કે સોમાંનો એક પણ જયચંદને સમાચાર પોંચાડવા સારુ રહ્યો નહીં. અને તેઓનાં મુઠ્ઠાંનો ઢગલો થયો તે પણ ગઈ કાલની લડાઈની ગણત્રીમાં ગણાઈ ગયો. અને પ્રથિરાજ પોતાના કાકા કન્હને જઈ પળે પડ્યો.

કન્હ—અહો રાજાધિરાજ, હાથમાં કંકળ અને કપાઠમાં તિલક એ માંગલિક ચિન્હો લઈ આવ્યા પણ એ હકીકત કેમ બની તે કહો, તથા બ્રાહ્મણ વાણીયાનાં લગ્નની પેઠે કન્યાને પીયર મુકીને વઢી આવ્યા એ શું કીધું ?

પ્રથિરાજ—(સર્વે હકીકત વિદિત કરીને) કાકાજી, આપ પૂછો છો, એ ઠીક પણ નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

યજ્ઞકાલેષુ ધર્મેષુ કામકાલેષુ શોભિતા ।

સર્વત્ર વલ્લભા બાલા યુદ્ધકાલે ન શોભિતા ॥

યજ્ઞવચ્ચતે, ધર્મવચ્ચતે અને કામભોગવચ્ચતે એ વચ્ચે ઠેકાણે સ્ત્રી શોભેછે પણ યુદ્ધવચ્ચતે શોભા આપતી નથી.

કન્હ—પણ એ તો ઘેરથી લડવા નીકળીએ તે વચ્ચત સાથે ન લેવા વાસ્તે કહ્યું છે, પણ આપણે તો એ કન્યા રાક્ષસી વિવાહથી પરણવાને ઈરાદે આવ્યા છઈએ તો આવો રૂડો પ્રસંગ મઘ્યે ખૂલે મયા એ તો ઠીક કીધું નહીં.

પૃથિરાજ—આપ કહોછો એ ઠીકજ છે, પણ લડાઈ તો જ-રૂર થશે અને તે સ્ત્રી સાથે હશે તો કેટલીક રીતની અડચણ થઈ પડશે માટે હાલ તો જાપરું કરી જેમ તેમ દિછી પોંચીયે; પછી બીને વડે ધી થઈ રહેશે. હવે એ કન્યા કાંઈ બીજાને વરવાની નથી.

કન્હ—મહારાજ, આપ કોઈ વાતની ચિંતા ન કરો. અમારાં ઘડ ઉપર માથાં હશે ત્યાંમુઘી તો તમને દિછીમાં પોંચાડી દેશું અને કમઢ ખમરાને વીંટાઈ રહેછે તે પ્રમાણે વીંટાઈ જઈ આપનું રક્ષણ કરીશું.

ચંદ્રપુંડીર—સ્વેચ્છા એમજ સમજજો પણ કન્યાને મૂકીને જવું એ વાત આપણી કીર્તિને ગ્રાસ લગાડનારી છે.

સર્વાનુમતે એમ ઠેરવું કે સંયોગતાનું હરણ તો કરી જવું. માટે પૃથિરાજ રાત્રે ગયો ત્યારે પોતાના થોડાક સામંતોને પણ સાથે તેડી ગયો.

ચૈત્ર સુદ ૧૫ ની રાત્રીના બાર વાગ્યાનો વચ્ચત હતો. ચોરનો રિપુ ચંદ્રમા મધ્ય આકાશમાં આવી પૂર્ણ કઢાથી પ્રકાશતો હતાં. આસપાસ સઘઢું શાંત હતું; ડંડો ડંડો ગંગાનદીના પ્રવાહનો લુલ-વાટ દૂરથી સંભઢાતો હતો; ચકવાચકવી શિવાય તમામ જીવજં-તુઓ વૃક્ષોઉપર સ્થિર પઢ્યાં હતાં; આકાશ સાફ હતો અને ચંદ્ર-માનાં તેજથી આશું વન રૂપેરી રંગનું દીસતું હતું. આ વચ્ચતે આરસ-ના મેહેલને લગતા એક બગીચાની દેવાલ ઉપરના આરસના કઢોડામાં એક સ્ત્રી ધોઢાં રેશમના ગાદી તકીયા ઉપર લમણે હાથ દઈ બેઠી

હતી. તેના અંગ ઉપર ઓઢળી કાંચઢી અને લેંગો હતાં તે તમામ ઢોલરના ફુલનાં ગુથેલાં હતાં. ગઢામાં મોતીની માઢા, હાથમાં હીરાનાં કંકણ અને પગમાં સ્ફાટિકનાં સાંકઢાં હતાં. એ રીતે તમામ શુઢ્ધામિસારિકાના વેષમાં તે સ્ત્રી પોતાના પતીએ ગઈ કાલે મઢવાનું વચન આપ્યું હતું તેની રાહ જોતી બેઠી હતી. વાટ જોતે જોતે બહુ અધીરી થઈ ગઈ અને અર્ધી રાત ગઈ ત્યાંહાંમુઢી ઢીરજ રાસ્ટ્રી બેઠી ત્યારે પગરસાંનો અવાજ સાંજીઢી તે સુશી થઈ. પળ જ્યારે તેણે એકને બઢલે આઠ પુરુષો ઢીઠા ત્યારે તે ગભરાઈ. તો પળ તેણે ઢીરજ રાસ્ટ્રી જોયું તો બીજા સાત તો અળજાળ્યા હતા પળ તેમાં પોતાના પ્રાળ ઘથિરાજને જોયો ત્યારે તેને શાંતિ થઈ.

સંયોગતા—(ઘથિરાજને) આપેં એકલા આવવાનું વચન આપ્યું હતું અને આટલા બઢા સામંતોને સાથે લાવ્યા તેનું કારણ શું? પળ હશે. એઓની સરખરાનું કામ મારી ઢાસીને સાંપું છું અને આપ અંઢર પઢારો.

ઘથિરાજ—પ્યારી, અમારો વિચાર બીજો છે. આજની રાત અહીં નહીં પળ મારાં મેલાળમાં જઈ કહાઢવી છે.

સંયોગતા—મારા હૈયાંના હાર હું ત્યાં આવવા તૈયાર છું, પળ સવાર થયે આપ મારા મેહેલમાંથી નીકઢી જાઓ તેના કરતાં મારે તમારાં મેલાળમાંથી પાછું આવવું ઘણું વિકટ છે.

ઘથિરાજ—મારી વ્હાલી, પાછું આવવાની જરૂર પળ નથી. હવે આ મેહેલને અને કનોજને છેછું નમન કરી લે અને ઢિછી તરફ તારું મન લગાઢ.

સંયોગતા—પ્રાળાઢાર એ વાસ્ટે હું તૈયાર છું પળ આપેં મારા પિતાનાં બઢનો કાંઈ સુયાલ કીઢો છે? તે ચઢેઢે ત્યારે ગંગા જેવી નઢીનાં વેન પળ ચૂકી જાયઢે. લશ્કરની હરોલમાં માળસોને અને જનાવરોને તો પાળી મઢેઢે પળ મઢ્યખાગનાંને કાઢવ અને

छेछा भागनाने ते पण मळतो नथी एटलुं जबरुं अने जबरदस्त लश्कर छे ते सामे आपथी आपनुं रक्षण केम थशे ?

कन्ह—हे एथिराज—वामांगी !! ए वातनी जरा फिकर करो नहीं, अमारां धड उपर शीश हशे अने शरीरमां लोही वेहेतुं हशे त्यांमुधी तो आपने अने राजाने जरा आंच लागवा देशुं नहीं.

संयोगता—आप आपना बळना अभिमानमां ए वचनो बोलो-छो पण मारो पिता चडेछे त्यारे दशे दिग्पाळ कंपायमान थई जाय-छे. शेषनाग पण पृथ्वीनो भार झाली शकतो नथी. खेह उडेछे नेथी सूर्य ढंकाई जतां रात्रदिवसनी खबर पडती नथी अने लश्कर-ना पगना घसाराथी मोटा मोटा पर्वतो घसाई जायछे.

गोयंदराय गेहेलोत—हे पंगांनी !! आपना पितानुं एटलुं लश्कर छे ए अमने खबर छे, पण शुं एंसी लांख मृगलां देखीने एक मिह गभराई जशे ? एवा अमे सी सिंह एथिराजनी हाजरीमां छ-ईएः—अमे अमारां माथां आडां दर्ईने पण तमने दिछी पों-चाडी देशुं.

सलख परमार—हे जयचंद पुत्री, आप निश्चित रहो. श्रीकृष्ण रुक्मिणीनुं हरण करी नाठा त्यारे रुक्मीयाने बळदेवजीए रोकी राख्यो हतो तेम जयचंदने अमे रोकी राखी तमने दिछी पों-चाडी देशुं.

संयोगता—श्रीकृष्णनो प्रताप जुदी तरेहनो हतो. वळी रुक्मीया पासे मारा पिताना जेटलुं लश्कर न हतुं.

हाडुलीराय हमीर—

दोहो.

हाडुली राय हमीर कहे, सुण पंगानी बत्त ।

इक लडे असी लखसों, इसा सो भड किम भाजत ॥

અલ્હન પડિહાર—મામીજી, આપેં કુવાનાં દેઢકાંની માફક જયચંદનીજ સાહેબી દીઠી છે પળ ઇથિરાજનાં પરાક્રમો સાંખઘ્યાં નથી ! જેણે સાત વચત ગોરી રાહાવુદ્દીનને પકડી છોડી દીધો, તો તમારો પિતા કઈ ગણત્રીમાં !

ચંદ પુંઢીર—હે કમધજ કુમારી, ઇથિરાજની સેવામાં અમ જેવા મો શૂરવીરો હાજર છે. તેમાંનો એક એક જળ આપ એક એક કોશ ચાલશો ત્યાં સુધી જયચંદને રોકીશું તો પળ દિહી અંહીથી ૯૯ કોશ થાયછે ત્યાં આપ મુર્ખે પોંચી જશો.

જામ જાદવ—હે દિહીશ પ્રિયા, અમે લોકો જે પ્રમાણે બોલીએ છીએ તે પ્રમાણેજ કામ કરી બતાવીએ એવા છડીએ, માટે આપ કશી રીતનો થડકો ન રાખતાં ઘોડેસ્વાર થઈ જાઓ.

નિહુરરાય—(સંયોગતા કાકાની દીકરી બેન થાયછે માટે તેને કંઈ ન કેહેતાં ઇથિરાજને) અન્નદાતા, હવે જેટલી ઢીલ થાયછે એટલું દિહીને ને આપને છેટું પડેછે, માટે વિલંબ થવો ન જોઈએ.

ઇથિરાજે આ સાંખઘતાંજ સંયોગતાને બાં પકડી પોતાના ઘોડા ઉપર પીઠ પાછઠ બેસારી લીધી, અને રાતોરાત મેલાળમાં નીકળી ગયા. સવાર થયે ઇથિરાજે ચંદ કવીને કહ્યું કે “ જા, તું જઈ જયચંદને ચેતવ કે ઇથિરાજે તારો યજ્ઞ તો બગાડ્યો પળ કન્યાએ હરણ કરી જાયછે ”. ચંદે તેમ કરવા મના કરી કહ્યું કે “મહા-ભારથના યુદ્ધમાં કર્ણ જો કે લડવામાં અતીરથીઓ કરતાં પળ વધારે હતો તો પળ તે પોતાના વઢ ઉપર અભિમાન રાખનાર અને યુદ્ધ વચતે દયા આળનાર હતો માટે મીષ્મ પિતા તેને અર્ધરથી કેહે-તા હતા; માટે હું કહુંછું કે હાલ અભિમાન કરવાજેવું નથી. હાલ તો આપણથી નાસી શકાય એટલું નાસવામાં લાખ છે. વૂઠા મ્હે તો વાઠાડુએ કહેશે.” તો પળ ઇથિરાજે માન્યું નહીં અને ચંદને મોક-

ल्यो. चंदे जई जयचंदने जाहेर कीधुं के तेनी छातीमां आग लागी हती तेमां घी होमायुं. तेनी सेना तो तैयारज हती माटे तेणे नगरां उपर डंको नांख्यो अने एकदम बधां लश्करथी धसारो कीधो.

एधिराजनी तरफनाओए पोताना बचाव वास्ते एवो ठेराव कीधो हतो के एक एक सामंते पोताथी जेटलो वखत जयचंदनां लश्करने रोकरी शकाय तेटलुं रोकवुं अने तेटलामां एधिराजे तथा बीजाओए दिछी तरफ नासवुं. जयचंदनुं लश्कर आवी पौंचतां प्रथम गोयंदराय गेहेलोत सामो थयो तेणे जयचंदनां हजारो माणसोनो संहार कीधो, अने एधिराज चार कोश सुधी नाठो त्यांसुधी लड्यो. पण लाखोनां दळ आगळ मुठी भर माणसोथी केटलुंक टकाय ! आखर गोयंदराय पड्यो अने जयचंदनां लश्करनो पग उपज्यो. आगळ जतां चंद पुंडीरे तेने अटकाव्यो. तेणे पण जयचंदनां लश्करनी खराबी करवामां बाकी कांई राखी नहीं, पण अंते ते पण पज्यो. एटले अताताई चज्यो. अताताई सामे केहर कंठीर एक हजार शंखधरथी सामे आज्यो. तेओनां माथां उपर मोरपीछ, अंगे खुल्ला तथा शंखनो नाद करता तेओ सामे आव्या, अने घणुं विषम युद्ध कीधुं. अने अताताईनां लश्करने तथा एधिराजने बीटेला सामंतोने बीधी आरपार नीकळी आव्या, तथा एधिराज अने संयोगता एक घोडापर स्वार हतां तेओने आवी केहर कंठीरे कबान भरावी, अने चाद्युं के बन्नेने घोडा सुद्धांत खेंची जई जयचंद पासे खडां करुं. एधिराजनां गळामां कबान भरातां ते गभरायो, पण संयोगताने ओसाण आव्युं तेथी तेणे पोताना दांत बते कबाननी दोरी करडीने तोडी नांखी अने बेउ छूटां थई गयां. पोतानी युक्तीमां निष्फळ थतां केहर कंठीर पाछो वळ्यो, अने जयचंदने जई कस्युं के तारी दीकरी तो खुशीथी एधिराज भेळी जायछे. एटलुं कहीने फरी लडवा मंज्यो तेमां अताताईने हाथे तरवारनो

झाटको लागवाथी तेनुं माथुं उडी गयुं. अने तेना हाथना झाटका-
थी अताताईनुं शीश धडथी जुदुं थयुं. माथां उडी जतां बने कबंधो
लडवा लाग्यां अने बेउ तरफनां माणसोनो घाण वाळी नांख्यो.

आ बेउ शूरवीरो घणी आश्चर्यकारक रीते लज्या, तेमां केहर
कंठीर त्यागीना वेपमां जयचंदनी सेवामां केम आव्यो हतो ते विशेष
चंद कवीने पृछतां तेणे उत्तर आप्यो के केहर कंठीर परमार रा-
जामां मुख्य हतो. आ पृथ्वीना घणी परमार छे. ब्राह्मणोने तो
बधा दान आपेछे पण तेणे क्षत्रीओने दान आप्यां छे. तेमणे
पृथ्वी चकवे करी नीचे मुजब दानमां आपी दीधी:-

दियो दिल्ली तुंवरां, दई पटन चाउरां;

दिय संभरि चहुआन, दई कनवज राठोरां;

परिहारां मुर देश, समा भट्टी सिंधु तट;

दइ सोरठ जादवां, दइ दाक्षिणसु भाग पट;

चारनां कच्छ दीनीधरा, भट्टां पूरव भावही;

बनी गयो नृपति वंटी धरा, गिरिजापती माला गृही.

तुंवरने दिछी, चावडाने पाटण, चहुवाणने संभर (अजमेर),
राठोडने कनोज, परिहारने मारवाड, समा अने भट्टीने सिंधु कांठो,
जादवो (चूडासमा) ने सोरठ, दाक्षिण छ भागमां, चारणोने कच्छ
अने भाटोने पूर्व ए रीते धरती वेंचीने राजाए सदाशिवना नामनी
माळा हाथमां लीधी, अने हजार भाईओ ऋषीना वेपमां जंगलमां
रही अजपा जाप जपी तप करवा मंज्या. एक वखत तेओनी
एक गाय, एक राक्षस आवी भक्ष करी गयो. ते विषे तेओने
एम लाग्युं के अमे क्षत्री बेठे गोवध थयो तो तेनुं पाप अमने लाग्युं.
एम मानी तेनां प्रायश्चित्तमां पीपळानां लाकडांमां बळी मरवानी
तैयारी कीधी. ते वखते नारद मुनीए तेमने दर्शन दई कह्युं के,

“ए प्रायश्चित्त ब्राह्मणो वास्ते छे. क्षत्रीओ वास्ते तो धाराती-
रर्थ छे, माटे तमे ए वात छोडी दर्ई जयचंदना यज्ञमां जाओ.
त्यां तमने एवो प्रसंग मळशे, अने गंगा नदीना किनारा उपर तमारे
अताताई चहुवान साथे युद्ध थशे तेमां काम आवी मुक्ती पामशो.”
ए उपरथी तेओ अंही आव्या हता. तेओए केटलोक वखत तप-
स्यामां कहाज्यो हतो एटले हवे अमने क्रोध केम चडशे ए सवा-
लना जवाबमां नारदजीए एमने कहुं हतुं के जयचंद पोतानी पुत्री
तमने आपवानुं जाहेर करशे, ते वच्चेथी चहुवाण लईने नासशे
एटले तमने क्रोध व्यापशे. सामो अताताई पण सदाशिवनो वर-
दाई हतो तेनो जन्म थयो तयारे ते दीकरी हती पण तेना पिता
चौरंगी चहुवाणे भूलथी दीकरानी वधामणी बाहार फेलावी. पण
घणी मुदते खरी वात बहार पाज्या वगर छूटको नहीं माटे तेने
पस्तावो थया. ते वास्ते ते दीकरीने लई सदाशिवना मंदिरमां जई
बेटो, अने पेहेली दीकरीने मारी नांखी पछी पोते कमळपूजा क-
रवानुं धारचुं. तेवामां सदाशिवे प्रसन्न थई तेने दीकरीनो दीकरो
बनावी आप्यो, अने ते युद्धमां मोटां मोटां पराक्रमो बतावशे एवो
तेने आशिर्वाद आप्यो हतो.

अताताई पडतां वळी जयचंदनुं लश्कर आगळ धस्युं. तेमांथी
काशीराजा आगळ आव्यो अने आमथी हमीर हाडो सामो थयो.
तेओनी लडाईमां रात्री पडी जवाथी बेऊ दळे वीसामो लीधो. एम
त्रण दिवस सुधी युद्ध चाल्युं तेमां जयचंदनां लाखो माणसो काम
आवी गयां, एथिराजनां माणसोमांथी पण केटलांक खपी गयां अने
ओगणपचास मोटा होद्देदारो खपी गया. पछी हरीसिंह, कनक-
वड गुज्जर, अने निदुरराय इ० एक पछी एक मोटी बहादुरीथी

लडी लडी पड्या. पछी कन्ह नरनाह ऊढ्यो. ते बख्तर पेहेरी तैयार थायछे तेटलामां तो जयचंदनुं लश्कर भेटाभेट धई गयुं एटले तेनो वोडावाळो छगन आगळ थस्यो. छगने केर वाढ्यो अने एक घडी सुधी जयचंदनां लश्करने रोकी आखर पड्यो, पड्या केडे एनुं धड लडवा लाग्युं, तेटलामां कन्ह पण आवी पोंतो. कन्ह एक हजार मीर तथा बीजुं एक लाख लश्कर कापी आखर पड्यो. पड्या केडे तेनुं धड लडवा लाग्युं तथा तेनो घोडो पण शूरो थयो. बन्ने-ए बहु राड बोलावी, पण आखर एकनुं ओसड बे. जयचंदना प-चीसेक लाख तो स्वपी गयां हतां पण हजी घणां हतां तेथी तेओए वळी आगळ पग उपाड्यो.

कन्ह पडतां अल्हन कुमार परिहार ऊढ्यो. आ युद्धो एथि-राजनो भाणेज थाय, ते एक वखन हजामत करावी ऊढ्यो त्यारे एथिराजे तेनां माथांमां ठोले मारच्यो, त्यारे तेणे एथिराज सामी तरवार खेंची. एथिराजे तेने धीमो पाडवा कह्युं के, “ एमां घुस्से शुं थायछ ? शूराओनां माथांतो राजानां छे, धड एओनां छे. जो अमे रीझीयें छीयें तो माथां उपर पाघडी बंधावीए छीए अने वखन पडे एज माथां तमे पण अमने काममां आपोछो.” ए वातथी ते व-खते तो अल्हन धीमो पडी गयो पण हमणां तेणे पाताना मामाने कह्युं के, “ मामा, माथां तमारां छे एम समजरो मां, धड पण त-मारांज छे.” एम कही पोताने हाथे पोतानुं माथुं कापो एथिराजना हाथमां मूक्युं, अने कह्युं के दिछीमां पोंचवा अगाऊ ए माथुं जमीन ऊपर मूकशो नहीं, तो हुंज तमने दिछी पोंचांडी दर्ईश. पण सं-योगता शापित स्त्री हती. जो एम थाय तो तेना विवाहमां तेना पति अने पितानां कुळमां थोडांक माणसो रही जाय तथा एध्वीनो भार पण पूरो उतरे नहीं. माटे आगळ जतां तेने तृषा लागी एटले एथिराजे तेने एक कृवामांथी पाणी कहाडी आप्युं, पण तेना हाथमां

मुडदांनुं माथुं छे एटले ए पाणी हुं पीरा नहीं एम कह्युं. पृथिराज कहे, “ ए मुडदुं नथी, एनुं घडतो हजी लडेछे.” पण स्त्रीया हठने कोण पोंचे ? पृथिराजे माथुं हेठुं मुक्युं के त्यां अल्हन पड्यो. अल्हन पडतां फोज आगळ धसी अने तेओ भेटाभेट थतां अचछेस भाटी अने विंजराज चालुक आगळ थया. तेओ पछी लाखनसी बाघेलो अने तुंवर पहाड इ० जयचंदनां लश्करने रोकता रोकता पड्या, पण पृथिराज दुःखे पापे दिछी पोहोंच्यो. तेनी साथे हा-हुरीराय हमीर चंदभाट अने रामगुरु प्रोहित ए त्रण जण बच्या. बाकी जण बच्यो खपी गयो. जयचंद दिछीनी नजदीक आवी पोहोंच्यो त्यारे तेणे पृथिराजनी पीठ ऊपर बेठेली संयोगताने जोई. ते जोईने ते बोल्यो, “ अररर !!! में यज्ञ कीधो तेमां घीने बदले लोहीनी आहुतीओ अपाई अने फळफुलने बदले मारुं सुख कीर्ति अने लाज होमाई गयां. हजी पण दिछीने घेरो घाली पृथिराजने पकडी शकुंछुं पण हवे दीकरीनां सुख सामुं जोई पृथिराजने तेनी आबरु यौवन अने दिछी शेहेर हुं दायजामां आपी वळी नीकळुंछुं.” एम कही वळी नीकळ्यो अने पाछळथी श्रीकंठ प्रोहितने मोकलीने कन्यादाननी क्रिया करी दिछीमां पृथिराज अने संयोगताने परणाव्यां.

प्रकरण ८ सुं.

अग्यार अग्यार हजार माणसो कपाई गयां तेनी खबरो दिछी पोंचवाथी कोई पलभर एम ख्याल करशे के त्यां रडारोळ थई रही हशे. पण ना; ए वखतमां लोको एवां तो शामधर्मी हतां के एटलां बधां माणसो खपावीने पण पोतानो राजा कीर्ति जाळवी आव्यो अने हाडकां चामडांनी एक संजीवन पूतळी लाव्यो माटे घेरे घेर

उत्सव थई रह्यो हतो. जे जे योद्धाओंनां मस्तको तेमनी प्यारी-ओना हाथमां आव्यां तेओए पोताना पतीओ साथे सहगमन कीधां, अने केटलीकोए रुद्राक्षनी माळा तथा श्वेत वस्त्र धारण करी ईश्वर-भक्तीमां पोतानां दिल लगाव्यां.

दुःखनुं ओसड दहाडा वीत्या केडे संयोगताना विवाहना उत्सव दाखल जियाफतो थवा मांडी. आज चार कोश ऊपर देवीनुं मंदिर छे तो त्यां, अने काल छ कोश उपर बगीचो छे त्यां, एम केटला-क दिवस गोठो अने ते साथे जंगलमां शिकारनी गमतो शरू थई. एक दिवस शिकार शोधनाराओए एक गुफामां सिंह जेवुं कांडक जोई राजाने चेतव्युं, ते उपरथी राजा तेनो शिकार करवा चव्यो; अने तेने बहार कहाडवा केटलांक प्रयत्न कीधां. तेमां निष्फळ जवाथी अर्धसळग्यां लाकडांओ अंदर नांखी धुवाडो कीधो, के तेथी गुंगळाईने सिंह बहार आवे. पण ए काई सिंह न हतो; ए तो दु-र्वासा ऋषिनो शिष्य चक्षुःश्रवा हतो, ते सिंहनुं आखुं चर्म ओढी तपस्या करतो हतो, जेथी कानने ठेकाणे कान, आंखने ठेकाणे आंख इ० देखातुं हतुं, जेथी शिकार शोधनाराओए भूल खाधी हती. पण भावीने कोई पोंचतुं नथी. धुवाडाथी गुंगळाई आंखो चोळतो चो-ळतो ऋषि बहार आव्यो, अने सिंह चर्म दूर करी राजा प्रत्ये बोल्यो के, “ अरे अधम, तें मारी तपस्यामां भंग करच्यो. हुं अनाथ त-पस्वी कोईने दुःख न देतां एकांत गुफामां बेसी तपस्या करतो हतो जेनुं दशांश फळ तो तने घेर बेठे पोंचतुं हतुं, पण तें पेट चोळी शूळ उपजाव्युं तो जा तने शाप आपुंछुं के तारा दुश्मनो तारी आंखोमां काच फेरवी तने आंधळो करशे.” राजा घोडेथी उतरी ऋषीने पगे पड्यो अने माफी मागी के ए काम माराथी अजाणतां थई गयुं छे माटे शाप निवारण थवो जोईए. ऋषि कहे, शाप तो निवारण थशे नहीं, परंतु तें अजाणतां कीधुं छे तो तने चेतवुं

छुं के “ ए शाप बार महीना केडे अमलमां आवशे त्यांमुधी तारे जे सार्थक करवुं होय ते करी ले.”

परीक्षितने सात दिवसनी मेहेतल मळी हती तेमां तेणे श्रीमद्भागवत सांभळी देहनुं सार्थक कर्तुं हतुं, पण प्रथिराजनी इंद्रिओ हजी शांत पडी न हती. तेणे पोतानी जिंदगीमां शृंगार अने वीर रसज चाख्या हता. धर्म अने वैराग्य शुं चीज छे तेनो तेणे स्वप्नमां पण ख्याल कर्तुं न हतो. रतिमुख एज आ जन्मनुं सार्थक समजतो हतो, माटे तेणे बंधुं राजकाज तथा शिकारनी गमत छोडी दई ए सुखमां पोतानो काळ निर्गमन करवानो ठेराव कीधो. तेना मेहेलमां संयोगता आवतां तेनी बीजी राणीओनां चंद्रमा उगतां ताराओनां तेज झांखां पडी जाय तेमझांखां पडी गयां हतां. वळी मुश्केलीथी मळेली चीज हंमेशां वाहाली लागेछे, माटे प्रथिराजे संयोगताना मेहेलमां रेहेवुं पसंद कीधुं. आखी रात गंमतमां कहाडी सवार थये स्नान करी वस्त्रालंकार सजी कचेरी करी सामंतो अने कार्यभारीओनी सलाम लई जरूरी काम विशे हुकम आपी फरी जनानखानांमां दाखल थई जतो, ने बीजे दिवस सवारे नीकळतो हतो. पण एटलो वखत ते पोताथी दूर जतो ए वात संयोगताने गमी नहीं. चंद्रकळा स्थान, अष्टविधि आलिंगन, सप्तविधचुंबन, पंचभाव, अष्टादश हाव, पङ्कतु विहार इ० कोकशास्त्रना भेदोमां ते प्रवीण हती. नृत्य भेद तथा संगीत शास्त्रमां एक्की हती, अने नायिकाभेद तो ए मानां पेटमांथी शीखीने जन्मी हती; एवा एवा गुणोथी तेणे प्रथिराजने एवो तो लपटाव्यो के थोडा दिवस केडे कचेरी थवी पण बंध थई अने पाळेला पोपटनी माफक संयोगताथी तेना पडछाया जेटलो पण दूर खसतो नहीं.

संयोगताए पोताना पीयरथी आवेली सातसो दासीयोना सात विभाग करी सो सो दासीनी सात चौकी बेसारी दीधी. सामंतो

अने कार्यभारीओने राजानां दर्शन बंध थवाथी तेओ दोडीए जई दासीसाथे दंडवत् प्रणाम कहावी मूकता ते पेहेली चौकीवाळी बीजीने अने बीजीवाळी त्रिजीने एम सातमीवाळी आवी जाहेर करती. प्रणामसाथे कोई वखत जरूरी कामनी अरज पण पों-चाडता जेथी राजानो थोडोक वखत जवाब देवामां जतो. ए वात पण संयोगताने पसंद पडी नहीं माटे तेणे पेहेली चौकीवाळी दासी-ओने परबारो जवाब दई देवा आज्ञा आपी.

जातजातना आसवोनां पांन, जातजातनां आमिषोनें प्रक्ष, मृगमदादि तेजाना तथा सुगंधी ई० कामोद्दीपक पदार्थोनां सेवनोमां प्रधिराज एटलो तो लंपट थई गयो के तेने अस्तोदयनी पण कल पडती नहीं. पण धणी विना ढोर सुनां. छ महीना सुधी तो राजाना डरथी कार्यभारीओ अने तेओना डरथी रैयत पोतानी माजामां चाली, पण हवे अटक त्रुटी कार्यभारीओ जेना हाथमां तेना मौमां एम राज्यनी उपज गरक करवा लाग्या, तथा रैयत उपर जुलम करवा लाग्या. चोर अने लुच्चा लफंगाओ निर्भय थई पोतानां कामो करवा लाग्या. लश्करनां माणसोने नियमसर पगार न मळवाथी एक पछी एक नीकळी जई बीजां राज्यस्थानोनी सेवामां रह्यां. एम चारे कोर अंधाधुंध थई रह्युं. वळी शाहाबुद्दीन जेवो शत्रु तो उपर गाजतोज हतो. पण हजी रैयतमां शाम धर्म हतो. तेमांना थोडाक आबरुदार गृहस्थोए सभा भरी पोता तरफथी राजाने कांईक अरज करवा ठेराव कीधो. पण ते अरज पोंचाडे कोण ? ए काम राज्यनां जुनां माणसो सिवाय बनरो नहीं माटे तेओए तेवाभांथी चार जण (चामुंडराय, हाहुलीराय हमीर, चंद प्राट अने रामगुरु प्रोहित) बच्या हता, तेमां चामुंडराय तो केद

हतो, बाकी चंद अने हाहुलीरायने विनती करी. चंदे कह्युं, “ आपणी अर्जथी कांई वळवानुं नथी, ” तो पण रैयतना अति आग्रहथी तेओने ए काम उपाडवुं पडचुं. पण दासी परबारो जवाब आपेछे ए तेमने नक्की हतुं माटे चंदे एक चिठ्ठीमां लख्युं के “ तुं पर गोरी रक्षियं, अरु ता घर गोरी तक्षियं ” [तुं तो गोरी (स्त्री) साथे रतिमुखमां पज्योछे पण तारी धरतीने गोरी (शाहाबुद्दीन) ताके छे]. आ चीठी तेओए पेहेली चोकीनी मुख्य दासीने आपी राजाने पोंचाडवा कह्युं. ए दासीओ संयोगतानी हतीओ, कांई एधिराजनी न हती, माटे एक पछो एक एम सातमी दोढीवाळी पासे जतां तेणे राजानी नजर चूकावी संयोगताने वंचावी. संयोगता वांचतावेंतज क्रोधायमान थईने बोली के अमो आवां रतिमुख मांणीये छीये तेमां वळी कामदेवनी शत्रु चिंता पेदाकरनार चीठी लखवा-वाळो कोण छे ! जाओ एने छडीओना प्रहारथी मार मारी कहाडी मूको. हुकम थतांज दासीओ सोनानी छडीओ लई दोडीओ. तेओने आवती जोई हाहुलीराय अने चंद भेद समजी गया, अने नासवा मांडचुं, पण तेटलामां तो दासीओए एक एक बे बे प्रहार करी लीधा. हाहुलीराय अने चंद सामा थया होत तो तो ते साते सोने परलोकमां पोंचाडत, पण तेओए रजपूत धर्म संभारी अबळा सामो हाथ उपाज्यो नहीं. दरवाजा पासे पोंच्या त्यारे हाहुली राये दरवाजानां कमाडो खेंची कहाडी पीठ उपर धरी लीधां अने चंदने पोतानी हरोळमां लई लीधो. बेउ जणा नासेछे, पीठ उपर कमाड, ते उपर छडीओना प्रहार थायछे, तेओनां पाबडां बांखाई गयां छे, जामा पगनीचे आववाथी तेमां लीरा ऊतर्या छे इ० देखाव जोवा लायक हतो. पोतानी दासीओ हुकम अमलमां लावेछे के नहीं ते जोवा संयोगता एक गोखमां जई ऊभी के एधिराज पण तेनी पासे जई ऊभो. तेओना जोवामां ए तमासो आवयो जे जोई

संयोगता अने तेने जोई राजा पण हस्यो. ए देखाव हाहुलीरा-
यनां जोवामां आव्यो जेथी तेनुं मगज फरी गयुं. दरबारनी देवडी
मुधी तेओने वळावी दासीओ वळी नीकळीओ एटले हाहुलीरायें
कमाड फेंकी दीधां अने बोल्यो, “ राजानी विनाशकाळे विपरीत
बुद्धि थई चूकी. मारी मायें जो मारो बाप एकज दीठो हशे तो
हुं हवे राजाने संयोगता साथे वधारे मुख भोगववा नहीं दउं. हवे-
थी दिछी अने संयोगतानो चूडलो भांग्यो जाणजो. अरे चंद ! तारे
मारी साथे चालवानो विचार होय तो चाल अने दिछीनुं पाणी
अग्राह्य कर. ”

चंद—ठाकोर साहेब, आपना मोमांथी ए वचन नीकळवां न
जोईए. गमे तेवो तो पण आपणो राजा छे. आज विषयलंपट
थई जवाथी आपणी आबरु लीधी पण काल पाछो ठेकाणे
आवी जरो.

हाहुलीराय—हवे ठेकाणे आवी रह्या. ए संयोगता संयो-
गता नहीं, पण भरथखंडमांथी हिंदुराज्यनी वियोगता छे माटे हवे
सारुं थवानी आशा राखवीज नहीं.

चंद—पण आगळ आपणने लाड लडावेलां ते तरफ अने शा-
मधर्म तरफ तो जुओ. भावी हशे ते तो थशे पण ए कामनी ब-
दनामी तमारे लीधा जेवुं नथी.

हाहुलीराय—आगळ लाड लडावेलां तो आपणे पण लाखो
दुश्मनोनी भीडमां माथां हाथमां लई लड्या छईए, अने हजी पण
ए काम में माथे उठाव्युं न होत, पण राजा आपणा बेहाल जोई
हस्यो ! भिक्कार छे आपणां जीवतरने के जे राजा आपणां भुज-
उपर पोतानुं राज्य अने कीर्ति समजतो हतो ते हवे आपणने टुकरा-
खाउ समजे !!

चंद—गमे तेम हो पण ए काममां हुं सम्मती आपतो नथी.

हाहुलीराय—तुंतो भाटभाई छे. तम लोकोनी जीभमां शूरा-
तन छे, अंगमां नथी. माटे टुकरा खाओ अने पड्या रहो. माराथी
तो आ वात संखाती नथी. संयोगतानो चूडलो भांगे नहीं त्यां मुधी
मारे तो दिछीनुं पाणी अग्राह्य छे. (एम कही घोडो छोडी ग-
जनी तरफ नासी गयो.)

दिछी तो वेहेलीज डामडोल थई रही हती अने तेमां हाहुलीराय
उपर मुजब प्रतिज्ञा करी नासी गयो तेथी लोकोए तो पृथिराजनां राज्य-
विशेनी बल के तेनी जिंदगी विशेनी पण आशा छोडी. पण कोनी मायें
शेर सूंठ खाधी होय के हाहुलीरायनी प्रतिज्ञानी वात जई राजाने कहे!
राज्यनां कामलायक माणसो तो संयोगताना भोगमां जयचंद साथनी
लडाईमां काम आवी गयां हतां, बाकी कोई गणगण्या हता ते दि-
छीनी दुर्दशा नजरे न जोवाय तो सारुं एम धारी वानप्रस्थाश्रम धा-
रण करी वनमां चाली नीकळ्या. पैसावाळाओ पोतानी मिलकत
जमीनमां दाटवा लाग्या. जेनां घरमां खुबसुरत स्त्रीओ हतीओ
तेओ आबरुना बचावने वास्ते स्त्रीओने निर्भय जगाए मूकवा बहार
नीकळी गया. केटलाको देवदेवीओनी उपासनाओ करी तेओ
पासे म्लेच्छोनो रस्तामांज नाश थई जाय एम मागवा लाग्या,
इ० देश उपर संकट आवतुं जोई जे जे इलाजो लेवा जोइए ते ते
लेवा लाग्या.

हाहुलीराय गजनी जई पहोंच्यो अने शाहाबुद्दीननी सलाम
करी अरज करी के हवे पधारो तो तमने दिछी अपावुं. पण
शाहाबुद्दीनने तो घा वलिया हता ते एकदम शत्रुना माणसनी अरज
केम माने ? हाहुलीराय शाहाबुद्दीनने विचारमां पडेलो जोई बोल्यो,
“ जहां पनाह, ए बाबतमां विचार करवा जेवुं कईं नथी. आपने
सात वखत बांधी छोडी दीधा छे एटैले आप एनां नामथी देहेशत
खाओछो पण हवे ए वात रही नथी. आप जाणोछो के कय-

माघने तो एणे पोताने हाथे मारी नांख्यो छे, चामुंडरायने बेडी घाली छे जेथी तेणे हाथमां लोढुं न उपाडवानी प्रतिज्ञा लीधी छे, संजमराय महोबानी लडाईमां अने कन्ह, लंगरीराय, चंद पुंडीर, जाम जादव, गोयंदराय, अताताई इ० कनोजनी लडाईमां काम आवी गया छे. बाकी हुं, चंद भाट, अने रामगुरु प्रोहित रह्या तेमां हुं अहीं आव्यो छुं, बाकी भाट अने ब्राह्मणभाईथी शुं थवानुं छे ? माटे जलदी करो, दिछी सुधी पोंचवा जेटलीज वार छे. " एटली वातथी पण शाहाबुद्दीनने विश्वास आव्यो नहीं माटे तेणे पोताना लुप्पा जासुदो मोकली खात्री करी अने पछी त्रीस हजार लश्करथी चड्यो.

प्रथिराज विषयलंपट थई जवाथी तेने रात्रदिवसनुं भान नथी. हाहुलीरायना बेहाल थया तथा ते वास्ते ते प्रतिज्ञा लई गजनी गयोछे, दिछीमां तीरकामहुं के तरवार उपाडे एवुं एक पण माणस नथी, अने शाहाबुद्दीन चडी आवेछे ए वातनी प्रथिराजना बनेवी समरसिंह रावळने चिन्नोडमां खबर थतां ते तेर हजार माणसथी प्रथिराजनी मदद वास्ते वगर बोलावे दिछीमां आव्यो. पण अहीं तो शेठ आव्या तो के नांखो वखारे. कोनां धड उपर बे माथां होय के प्रथिराजने ए वात चेतवी तेने संयोगताथी एक बे घडी जूदो पाडे ! माटे समरसिंह तो गामबहार पोताना तंबु नांखी पड्यो.

“महायुद्ध” ए नामना अध्यायमां चंद समरसिंहनी चालचलगतनुं नीचे मुजब बयान आपेछे. लश्करमां ते गुलिसिस*

* होमरकृत “इलियड” नामनुं काव्य जेनी वात रामायण साथे षणी मळती आवेछे तेमां कहेवा प्रमाणे आ पुरुष द्रायनां युद्ध वखत ग्रीस देशनो एक नामाकित वीर हतो. एज कविनां रचेली “आडिसी” नामना काव्यमां आ पुरुषनां आश्चर्यकारक पराक्रमोनुं आबेहूब वर्णन आपेलुं छे.

જેવો હતો એવું ભાટનું વર્ણન છે. યુદ્ધમાં બહાદુર, થંડા મિજાજનો તથા ચતુર; મંત્રમાં દીર્ઘદર્શી, ડાહ્યો તથા વક્તા; સપઠે વચ્ચે શુદ્ધ મનનો અને સમ્યક ચાલનો; પોતાના સરદારોનો વહાલો અને ચોહા-ળના સામંતો તરફથી માન પામતો એવો તે હતો. લશ્કર કૂચ કરતું ત્યારે શકુન અપશકુનનો ખુલાસો કરવામાં કોઈ પણ શકુનદર્શી અથવા ભાટ એનાથી ચડતો નહિ. રણક્ષેત્રમાં લશ્કરની ટુકડી-ઓને યુદ્ધના પોશાક પેહેરાવી તૈયાર કરવામાં એનાથી કોઈ સરસ ન હતો. એના ઘોડાને કોઈ એનાથી સરસ રીતે ચલાવી શકતો નહિ, તેમ એનું તીરકામઠું એનાથી સરસ રીતે કોઈ વાપરી શકતો નહિ. યુદ્ધની વચ્ચે વચ્ચે જ્યારે વચ્ચે વચ્ચે ત્યારે સરદારો મુખ્ય કરીને તેના તંત્રમાં ખરાતા અને તેનાં વક્તૃત્વથી આનંદ પામતા તથા તેની વિદ્યાથી તેમને જ્ઞાન મળતું. ભાટ કબૂલ કરેછે કે રાજનીતિવિષે આપેલા તેના ઘણા સ્વરા વિચારો સ્વેચ્છા (સમરસિંહ)નાં મુખમાંથી જ નીકળેલા છે. નીતિ બાબત તથા એલચીઓની વર્તણુકના નિયમો બાબત, પ્રધાનો કેવા પસંદ કરવા તે બાબત તથા દૈવિક અને લૌકિક (તેમાં વિશેષ કરીને રજપૂતના રાજા તરફના) ધર્મ બાબત તેણે જે સરસમાં સરસ દલીલો આપી છે તે સર્વનું સાધારણ મૂલ આ ચીતોડના ચતુર રાજાનાં મુખમાંથી જ છે.

આવો સમરસિંહ કેટલાક દિવસ એમ બાહાર બેસી રહ્યો, પણ ચેત-બવાની કોઈની હિંમત ચાલી નહીં. આસર સમરસિંહે એક ચીઠી લખી તે ઉપર મીણ વિંટાળી પોતાના શીખવેલા પોપટની ચાંચમાં આપી તેને જનાનખાનામાં જઈ રાજાના સ્થાનમાં નાંખવા કહ્યું. પોપટ ચીઠી લઈ ઊડ્યો અને જનાનખાનામાં જોય છે તો એક ગુલાબ-જલના ભરેલા હોજમાં રાજા રાણી જલક્રીડા કરેછે. ક્રીડા કરી રહ્યા પછી સંયોગતા હોજમાંથી પ્રથમ નીકળી કપડાં પેહેરવા લાગી અને રાજા હજી માંહેજ હતો તેટલામાં પોપટે તેનાં મો આગળ ચીઠી

नांखी. राजाए ते ऊपाडी लई मीण उखेडी जेयुंतो मांहे चीठी दीठी. संयोगता आ बनाव जोई गभराई अने धार्युं के वळी को-ईए फितुर उठाव्युं छे, राजा चीठी वांचशे तेमां जो राज्यनां अंवेर विशे लख्युं हशे तो तेनुं मन फरी जशे अने ते माराथी दूर जशे, माटे ते केहेवा लागी, “खमां खमां प्राणनाथ ! कांई जादु टुनो हशे, ए वांचवाथी कांई खराबी थशे माटे बाळी नांखो. ” पण ते-टलांमां तो पृथिराजे ते वांची लीधी, अने अफसोस करचो के मारो बनेवी समरसिंह मारा गाममां आज आठ आठ दिवस थया आवी पडे-लो छे पण मने खबर नथी. धिक्कार छे मने ने आ विषयने. सं-योगता तेनी मुखमुद्रा उपरथी समजी गई के हवे आहुं अवळुं सम-जावी शकाय एवुं लागतुं नथी माटे जे तरफ एनुं मन वळ्युं होय ते तरफ आपणो मत आपवो एम धारी पूछ्युं, “मारा प्राणाधार ! आवहुं बधुं म्हो ऊतरी जवानुं कारण शुं ? चीठीमां कांई खराब खबर तो नथी ?”

पृथिराज—ना प्यारी, एवुं तो कांई नथी, पण मारो बनेवी समरसिंह आठ रोज थया शेहेरने पादर आवी पडेलो छे तेनी मने कोईए खबर पण करी नहीं !

संयोगता—अहो हो !!! शी खुश खबर !!! समरसिंहजी, आपणा दरबारमां मिजमान !!! आजतो दूधना मे वरस्या. आप जलदी एमनो सत्कार करो अने हुं पण एमनी सरभरानी तैयारी करुं छुं. अने जे दासीने खबर थया छतां आपणने चेतव्युं नहीं तेनी तपास करी हुं तेने शिक्षा करीश.

पृथिराजे तरत बहार आवी नगरां उपर डंका नांख्या अने स्वारी तैयार करावी सामैयुं कीधुं. एक तो समरसिंहनुं दिछीमां आववुं एज एक महोत्सव हतो पण तेमना आववाथी बार बार महीना थया लोकोने पोताना धणीनां दर्शन थयां न हतां ते थयां,

अने पृथिराज तथा समरसिंहने कचेरीमां साथे बेठेला जोई लोको-
ना हर्षनो पार रह्यो नहीं. ए हर्षना उभरांमां वाजंत्री उपर एट-
लातो जोरथी घा पड्या के ते शोरथी दरबारना चौकनी एक जमीन
फाटी मोटी शिला उथली पडी, अने तेमांथी सदाशिवनो गण
वीरभद्र के जेणे दक्षप्रजापतीनो यज्ञ बगाडी ते नोकरीना बदला-
मां सदाशिव पासे उंघ मागी हती ते नीकळी आव्यो. सदाशिवे
तेने उंघ बक्षी हती पण तेने जे ए उंघमांथी जगाडशे तेनुं राज्य
जशे एम कह्युं हतुं माटे वीरभद्रनो पृथिराजने शाप लागो. कवि
चंदे ए वखतनुं केटलुंक भविष्य कहेलुं कहेवायछे माटे ते बोलमां
ए कविता हुं अहीं दाखल करुं लुं.

रंग राग वागन थट्यं, घन घोर सोर प्रगट्यं ।

सुनि अलख वीर स जगगं, सिर पलट ऊंघिय पगगं॥

लंबी असी गज सज्जं, पचास चौडिय गज्जं ।

दस गज सु दल परमानं, तिहि गुफा खुल्ली अमानं॥

रुद्राक्ष मुद्रा धारं, मुख शंभु शंभु उचारं ।

कर खडग खप्पर राखं, मुख शंभु शंभू भाखं ॥

पृथिराज कीन प्रणामं, बोल्यो न वीर स तामं ।

तहां देख रावल समरसी, छंड्यो न आसन रघुवंसी ॥

पूछंत चंद सु बत्तियं, कहो होनहार स कथियं ।

यह होनहार स होय हे, दिल्ली न थिरता सोय हे ॥

पुन म्लेच्छ दल बल जोर हे, अर शहर दिल्लीय तोर हे ।

पृथिराज जुद्ध न जीतहे, रण समय रावल बीतहे ॥

चामंडराय गुरु रामही, कट परही भारथ कामही ।

पृथिराज बंधही पावही, खट मास विपत विहावही ॥

नृप शाह चंद रु तीनयं, रहे एक ठोर सु लीनयं ।
 गोरी सु दिल्ली आनयं, पुनि वरत हिंदुसथानयं ॥
 तिहि दुर्ग देवल भाजयं, अति आनरथ्य स साजयं ।
 वरते स वरसां दोयसें, ता पीछ चकता आवसे ॥
 हिंदवान दंड भरावही, नृप घर घरही धिय व्यावही ।
 दखनाद सुं दल आवही, तिहि तखत दिल्ली न पावही ॥
 ता पीछ टोपी आवही, बहु इलम कलम चलावही ।
 नारी सु राजा बज्जसी, हिंदू तुरक सब भज्जसी ॥
 इह तखत दिल्लीय आवही, नृप घर घरही सुख पावही ।
 वह धर्मराज जमावही, प्रतिपाल न्याय कहावही ॥
 जब न्याय बंधन छूटशी, तब आव पेटा फूटशी ।
 मिलि बलक काबुल थट्यं, तीजो स भूपत भट्टियं ॥
 बिद्धंश दिल्ली पाटयं, रही वरस खट परनाटयं ।
 सीसोद दिल्ली आवही, शिर राण छत्र धरावही ॥
 पेंतीस वरष प्रमानही, भोगवे हिंदुसथानही ।
 अजमेर पीर स जगगही, पुनि तखत दिल्लिय मंगही ॥
 तुंवर स दिल्लिय घेरही, पुनि आण दिल्लिय फेरही ।
 राठोड दिल्ली आवही, फिर धर्मनीत चलावही ॥

भावार्थ—रंग रागना मोटा घोर अवाजो थया जे सांभळी
 अलखवीर जागी उळ्ळो अने एक शिला उथली पडी; ते एंसी गज
 लांबी, पचास गज पोहोळी अने दस गजना दळनी हती. ए गुफा
 खुल्ली तेमांथी एक वीर नीकळ्यो. तेणे रुद्राक्षनी माळाओ पेहेरेली,
 हाथमां खडग अने खपर धारेलां तथा मोढेथी शंभु शंभु उच्चार

करतो हतो. एधिराजे तेने प्रणाम कीधो पण ते कांई बोल्यो नहीं. समरसिंह सदाशिवनो अवतार हतो तेने जई ते पगे पड्यो. चंद तेने पूछवा लाग्यो के हवे शुं थनार छे, त्यारे तेणे कह्युं के होण-हार छे ते थायछे अने दिछी स्थिर रेहेशे नहीं. म्लेच्छनां दळनुं जोर थशे ते दिछी शेहेर तोडशे; एधिराज युद्धमां जी-तशे नहीं; अने रावळ समरसिंह काम आवशे. चामुंडराय अने रामगुरु भारथमां कपाई जशे. एधिराज बंधीवान पकडाई जई छ महीना दुःख भोगवशे. पछी ते, शाहाबुद्दीन अने चंद एकज ठे-काणे ठेर रेहेशे. गोरीओ जमाव करी हिंदुस्थानमां फेलाशे, तेओ किछाओ अने देवळो भांगी नांखी मोटो अनर्थ करशे. एम बसो वर्ष चाल्या पछी चकता (मुगल) आवशे. तेओ हिंदुओने दंडशे अने घेर घेरथी राजाओनी दिकरीओ परणशे. ते पछी दक्षिणथी दळ आवशे पण तेने तखत मळशे नहीं. ते पछी टोपी आवशे ते घणाक ईलम अने कलम चलावशे. स्त्री राजा केहेवाशे अने हिंदु तुरक बधा भागी जशे. ते पण दिछीनां तखत उपर बेसशे अने राजाओ घेर घेर सुख पामशे. तेओ धर्मराज जमावशे अने न्या-यना प्रतिपाळ केहेवाशे. ज्यारे न्यायनुं बंधन छूटशे त्यारे टोपी-ओमां पण मांहोमांहे फूट पडशे. बल्क अने कानुलवाळो तथा एक भट्टी राजा मळीने दिछीने तोडशे, ते छ वर्ष रेहेशे. पछी सीसो-दीया (उदपुरवाळा) आवशे अने राणोजी छत्र धरावशे. ते पां-त्रीस वर्ष भोगवशे. पछी अजमेरना पीर जागशे ते पछी तुंबर अने तुंबर पछी राठोड थशे ते फरीने धर्म नीत चलावशे.

दोहा.

वीरभद्रके वचन सुण, लग्यो सोच चहुआन ।

महा वीर दृढ ग्यानको, बोल्यो तब बलवान ॥

छंद त्रोटक.

नृप शोच न कीजिये काहुनको, भुगते जन भव्य सुखं दुखको ।
 वसुधा किनके घर नांहि रही, पुनि केतिक वार उथल्ल गई ॥
 नृप वेननकी ज भई धरनी, कर वास विशंभरही करनी ।
 सुरराज जेसे न हुई उनकी, घर नांह रही हरनांकुसकी ॥
 बलकी न हुई जिन जग्य किये, तिन वामन बांध पताल दिये ।
 धरनी धरनी भई माननकी, थिर वास करे न रही उनकी ॥
 त्रिपुराज विसंभ जालंधरसे, उनके घरहुंसे गई निकसे ।
 पृथुराज वतार भई हरके, थिर नांहि रही उनही घरके ॥
 दुजराम बडे न हुई उनकी, फिरमात चलाइय वामनकी ।
 हठराम फरस्स इकीस करी, वसुधा न रही सु उथल्ल परी ॥
 पत मोर बंध्यो शिर रावनको, जिन ध्यान कियो हे सदाशिवको ।
 तिनसुं तजि प्रीत खरी विसही, रघुनाथ लही अपनी सु कही ॥
 प्रभु तीनहि लोक उपावनके, रघुराम तिसे न हुई उनके ।
 दुरजोधन जोध बडे जबरं, तिनसें अरजुन संग्राम भरे ॥
 कल भारथ क्षोन अठार कटे, उनके घरहुंसे गई विछुटे ।
 रन खेत मरंत लरंत अती, तिनको बल भक्ष करे धरती ।
 रन खेत विचार लरे जबही, रजवटको नीर रहे तबही ॥

दोहा.

वीरभद्र कहि ए कथा, बैठ गयो इहि ठान ।
 फेर सिला शिरपर धरी, लगो हेत शिव ध्यान ॥

ભાવાર્થ—એવાં વીરભદ્રના વચન સાંભળી ઇથિરાજને શોચ થયો તે જોઈ મહાવીર બોલ્યો કે હે રાજા, કોઈ વાતનો શોચ કરવો નહીં. ધરતી કોઈને ઘેર રહી નથી અને કેટલીક વાર ઉથલી ગઈ છે. તે રાજા વેનની થઈ નહીં, વિશ્વંભરના હાથમાં રહી નહીં, સુરરાજ જેવાની પણ ન થઈ, હિરણ્યાક્ષને ઘેર પણ ન રહી, બઢીરાજા જેણે યજ્ઞ કીધા તેની પણ થઈ નહીં, ડલડો વામનજીએ બાંધીને તેને પાતાઢમાં મુક્યો. માંધાતાને ઘેર પણ સ્થિર રહી નહીં, જાઢંધરને ઘેરથી પણ નીકઢી ગઈ. શિવનો અવતાર ઇથુરાજા થયા તેને ઘેરથી પણ ઢાલી ગઈ. ફરમુરામ જેણે બ્રાહ્મણોનો હુકમ ઢલાવ્યો અને ંકવીસવાર નક્ષત્રી ઇથ્વી કીધી તેના હાથમાંથી પણ ઉથલી ગઈ, સડાશિવનું ધ્યાન કરી રાવણે માથે મોઢ બાંધ્યો તેની સાથે પણ પ્રીત તોઢી ગઈ, ંટલે રઘુનાથજીએ લઈને પોતાની કહી. ં રઘુનાથ, ત્રણ લોકના પેડા કરનાર ંવાની પણ તે થઈ નહીં; ઢુરજોધન મોટો યોધો થયો તેની સાથે ંર્જુને સંગ્રામ કરી અઢાર અશોહિણી સેના કાપી તેને ઘેરથી પણ વઢુટી ગઈ. રણસેત્રમાં તેને વાસ્તે જે લઢીને મરે છે તેનો ંજ ધરતી ભક્ષ કરે છે, અને રણસેત્રમાં વિઢારીને લઢે છે તેનાં રજપુતપણાંનું પાણી રહી જાય છે. બાકી સર્વે મિથ્યા છે. ંમ કહી પાછો ંજ ઢેકાળે બેસી ગયો અને માથાં ઉપર શિલા ંઢી લીધી.

શાહાબુઢ્દીનની ઢઢાઈ પેહેલાં ઇથિરાજને તેવિષેનું સ્વપ્ન ંવ્યું હતું ંમ ઢંડ ખાટ કહે છે. ઢોહાણ રાજા ં પ્રમાણે તે સ્વપ્ન સંયોગતા પાસે વર્ણવી ઢેસાઢે છે:—

“ ંજ રાતે હું નિઢ્રાવશ હતો તે વખતે ંક ગોરી અને સુવમુરત રંખાએ ંકઢમ ંવી મારો હાથ પકઢ્યો. પછી તે તારા ઉપર ંવી અને તું તેનાથી છટકવાને ઢાંઢાં મારતી હતી ંટલામાં ંક

જવરો મદોન્મત્ત અને રાક્ષસજેવો ખયંકર એવો હાથી મારા ઉપર પડ્યો. ઝંઘ ઝડી ગઈ: રંભા ને રાક્ષસ ક્યાંય ઝડી ગયાં: પળ મારી છાતી હાંફવા મંડી અને મારા ધ્રુજતા હોઠમાંથી “ હર હર ” એ શબ્દો નીકળી પડ્યા. આમાંથી શું નીપજશે તે તો દેવતાઓ જાણે. ”

‘ સંયોગતા બોલી, “ મારા ખરથારનો જય થાઓ. તેને યશ મળે. અહો ચોહાણકુલખાણ, કીર્તિ અને સુખનો સ્વાદ આપે જેટલો ચાહ્યો છે એટલો વીજા કોણે ચાહ્યો છે ? મરવું એ તો માણસ એકલાનાં નહિ પણ દેવતાઓના નસીબમાં પણ લખ્યું છે. જીર્ણ વસ્ત્રને ફેંકી દેવાનું સૌને મન થાય છે પણ આચરુથી મરવું એતો અમરપણું પામવા જેવું છે. આપ આપ વિષેનો સઘલો વિચાર છોડી દો અને અમરપણાં તરફ ચિત્ત લગાડો. આપની તલવારથી શત્રુને કાપી નાંચો અને હું પરલોકમાં પણ તમારું અર્ધાંગ થઈ રહીશ. ”

‘ રાજાએ ખાટની પૂછા કરી તેણે આવી તે સ્વપ્નની મતલબ કહી સમજાવી, અને ગુરુએ એક મંત્ર લખી આપ્યો તે રાજાએ પોતાની પાઘડીમાં રાખ્યો. તાજાં દુધના એક હજાર પીતલના ઘડાથી સૂર્ય અને ચંદ્રને તૃપ્ત કર્યા. દશ દિક્પાલને દશ પાડાનું બલિદાન આપ્યું અને સર્વેને નૈવેદ્ય કર્યા. પરંતુ લોહિનાં બલિદાન અને દૂધનાં નૈવેદ્યથી કાંઈ ભવિષ્યમાં લખ્યું હોય તે ટલે ? એવી રીતે લખી વાત માણસથી ફેરવી શકાતી હોય તો નહ અને પાંડવોને એટલું બધું દુઃખ સ્વમવું પડત ? ’

ગિર્રનીના મુલતાનની સામે થવાની સરસમાં સરસ ગોઠવણ વાસ્તે મંત્ર કરવા યોદ્ધાઓ ખેળા થયા તેવેળા ઇથિરાજ તેઓને વિચાર કરતા મૂકીને સંયોગતા પાસે પોતાનો વિચાર જણાવવા ગયો. તેણે જવાબ દીધો તે વિચિત્ર છે:—

“स्त्रीनी सछाह ते कोण पूछेछे ? दुनिया एम समजेछे के तेओनामां बुद्धि ओछी छे. तेमनां मुखमांथी सत्य वाणी नीकछेछे त्यारे पण तेने कोई कान देतुं नथी. पण स्त्री वगर ते दुनिया शुं छे ? शिवना अग्निसाथे अमे शाक्तिरूपे रही छईए. चोर पण अमे अने पवित्रालय ते पण अमे. अमे सद्गुण तथा दुर्गुण, ज्ञान तथा अज्ञाननां पात्ररूप छीये. भणेलो जोशी शास्त्रना आधारथी ग्रहोनी गति अने मार्गनुं गणित करी शकेछे पण स्त्रीनां शास्त्रथी ते केवळ अज्ञान छे. अने आ वात कांई आजकालनी नथी. अनादिकाळथी एमज चालतुं आव्युं छे. अमारां शास्त्रनो पार कोई पाम्या नथी माटे कहेछे के स्त्रीमां कांई डहापण नथी. पण तमारां सुखदुःखनी भागीएण स्त्री छे. तमे सूर्यना मेहेल तरफ विदाय थाओछो त्यारे पण अमे तमाराथी अळगी रहेती नथी. भूखतरसमां अमे खुशीथी तमारी साथे भाग लईए छीए. अमे सरोवर छीए अने तमे तेमांहेला हंस छो. अमारी छातीथी अळगा थया तो पछी तमारांमां शुं बिसात रहेछे ? ”

लश्कर एकठुं थगुं, अने जे छेछां युद्धमां हिंदुस्थान जीतायुं तेमां ईस्लामीनी सामे कूच करवा बधा तैयार थया ते वारे संयोगता-ए पोताना पतिने युद्धकाळने योग्य एवां कवच हथियार बांधवा मांझ्यां. “तेनां कवचनी कडीओ ते शोधवा लागी पण व्यर्थ. भूखे मरताने जेम सोनांनो ककडो मळेछे तेनी पेठे तेनी आंखो चोहाणनां मुखतरफ अचळ थई रही. नगरांनो अवाज चोहाणने काने पड्योः संयोगताना कानने ते अवाज मरणावसरनां नगरांना अवाज जेबो लाग्यो. ” दिछीना योद्धाओनी सरदारी लेवा जवा माटे पृथिराजे रजा मागी, त्यारे तेणे प्रतिज्ञा लीधी के हवेथी मारो आधार मात्र पाणी उपर रहेशे. ते बोली के, फरी मने एनुं द-

शन सूर्यना मेहेलमां थशे पण योगीनीपुरमांतो हवे थवानुं नथी. एटलुं मनमां बोली बंध रही.

प्रथिराजना सामंतोमांथी हाल तेनी मदद वास्ते बेज जण हता. एकतो चामुंडराय जेने केदथी मुक्त कीधो, पण तेणे लोहुं उपाडवाना सोगन खाधा हता माटे हाल तेणे कह्युं के हुं तरवार पकडीश नहीं. एक तीर फेंकीश तेमांथी पण लोढांनी भालुडी कहाडी नांखी थोथुं फेंकीश. बीजो रामगुरु प्रोहित हतो. चंद भाटतो देवीनां मंदिरमां गयो त्यां बारणां बंध थई जतां केद थई गयो एटले तेणे त्यां प्रथिराज रासानुं पुस्तक लखवा मांडचुं. बन्ने लश्करनो मुकाबलो थतां चामुंडराये एक तीर फेंकवुं हतुं ते विशे प्रथिराजनी रजा मागी के कोना उपर फेंकुं, तेनो तेणे जवाब आप्यो के हाहुलीराय उपर. चामुंडराय कहे, बादशाह उपर हुकम करो के ते मरतां “ माधीयो मुओ ने गोठडी परवारी ” थई बधा नासी जाय. पण प्रथिराजनी विनाशकाळे विपरीत बुद्धि थई हती तेथी तेणे कह्युं, हाहुलीराय हरामखोर थई बादशाहने तेडी लाव्यो माटे ए मोटो गुन्हेगार छे वास्ते तेनेज मार. अति आग्रहथी चामुंडराये हाहुलीराय उपर थोथुं तीर फेंक्युं जे तेने कपाळमां वागतां धूब सरखो नीचे पडचो. सामेथी एक बाण आव्युं जे चामुंडरायने वागतां तेणे पण स्वर्गनो रस्तो लीधो. प्रथिराजे शाहाबुद्दीन सामुं एक तीर फेंक्युं जे तेने दांतमां वाग्युं पण कांई पण असर न करतां नीचे पडी गयुं. त्यारे प्रथिराज बोल्यो—

दिन पलट्यो पलटी घडी, पलटी ह्थथ कबान;

पीथल एहीज पारखुं, दिन पलट्यो चहुआण.

शत्रुओ प्रबळ थई जवाथी ततारखांए प्रथिराज उपर हुमलो करी तेने पकडचो. प्रथिराजे तेने कह्युं “ में शाहाबुद्दीनने सात

વસુત પકડી છોડી દીધો છે અને મને તો પ્રથમથીજ ભવિષ્ય મળ્યું છે કે હવે મારો વિનાશકાળ આવી ચૂક્યો છે, પળ તમારી તરફથી આવી નામદાર્દૈ જોઈ મને તમ લોકો ઉપર ધિક્કાર આવેછે.” તતારખાં કહે, “એવો મૂર્ખ તું હતો કે અમને તૈં સાતવાર છોડ્યા તો આઠમીવાર આવી તને પકડ્યો. પળ પેહેલીજ વાર અમને પૂરા કર્યા હોત તો તારે આટલી વિપત્તીમાં આવવું ન પડત. માટે હવે વધારે વાતમાં માલ નથી.”

ત્રણ દિવસ સુધી મરતતોલ યુદ્ધ ચાલ્યું તેમાં છેછે દહાડે સમરસિંહ, તેનો પુત્ર કલ્યાણ અને તેના દરબારનું તેર હજાર લશ્કર તથા કીર્તિવંત સરદારો કામ આવ્યા. એની પ્રિયા ઇથાને જ્યારે આ નાશકારક પરિણામની સ્વર મઠી અને સાંખ્યું કે પોતાનો પતિ કતલ થયો છે, ખાઈ કેદ પકડાયો છે તથા દિહી અને ચિત્તોડના યોદ્ધાઓ કાંગરના કિનારા ઉપર લોહના મોજાઓમાં નિદ્રાવશ થઈ પડ્યા છે, ત્યારે તેણે પોતાના પતિસાથે અગ્રીમાં સહગમન કીધું અને ગોરીએ એક સપાટાબંધ હુમલાની સાથે દિહી લઈ લીધી અને ચોહાણ વંશને છેછો સ્તંભ જે કુમાર રેણશી તે એ હુમલામાં કામ આવ્યો એ બનાવ જોવા રહી નહીં.

દિહી તથા તેનો રાજા પકડાયા, તેનો ચિત્તોડવાળો મિત્ર અને બહાદુરમાં બહાદુર યોદ્ધાઓ નાશ પામ્યા, એટલે ગોરી બાદશાહેને ઇથી પળ વધારે અને પૂર્ણ જય મેળવવામાં કંઈ પળ અડચણ રહી

૧ એ નદી હાલ સુકાઈ ગઈ છે. ટાડ સાહેબના લખતા પ્રમાણે તેનું મૂળ શિવાલિક પહાડમાં હતું, અને તે હંસી હસાર, મટનેર, રંગમાહેલ, બલર, ફૂલરા એ શેહેરો પાસે થઈને તથા ખાદાલ માંત (જેનું મુખ્ય શેહેર દેરાવલ છે તે)માં થઈને જસલમેર અને રોરી ખચર એ શેહેરો વચ્ચે નદીને મળતી હતી. કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે તે ઊંચ આગળ નદીને મળતી હતી.

નહીં. “ આપસમેં ફૂટે કબુ કાહુકો ન ખલો હોત ” એ પ્રમાણે ઇથિરાજની માફકજ કનોજનો જયચંદ પળ છેલી સુનસાર લડાઈમાં નબલો થઈ ગયો હતો તે ઉપર પળ શાહાબુદ્દીને ચેડાઈ કરી, જેમાં જયચંદે પોતાનું બધું બલ વાપર્યું પળ વ્યર્થ. અંતે તેનું મોત હિંદુઓને પ્રિય લોગ એવી રીતે ગંગા નદીમાં ડુબી જવાથી થયું અને તે રોજથી દિલ્હી તથા કનોજ હિંદુ શેહેર કેહેવાતાં બંધ પડ્યાં (સંવત્ ૧૨૪૯ ઇ.સ. ૧૧૯૩). આ વખતથી નાશ લુંટફાટ તથા કતલોના દેખાવો શરુ થયા અને આ ચંડાલ અને જંગલી લોકોએ જે જે કંઈ ધર્મમાં પવિત્ર ગણાતું તથા હુન્નર અને વિદ્યામાં વસુનાતું તે સર્વેનો નાશ કરવા કમ્મર બાંધી. રાજસ્થાનનો દરેક રસ્તો લુંટનારાઓ તથા લુંટાતાઓનાં લોહીથી ખીંજાઈ રહ્યો હતો. નવાં નવાં ટોળાંઓ એમનાં એમ આવતાંજ ગયા અને એક વંશ પછવાડે બીજો વંશ એમ દેખાવા લાગ્યા. તે વધાઓ મનુષ્યવધને પવિત્ર ગણનાર, લુંટને કાયદાસર માનનાર અને નાશ કરવાનો તો ઈશ્વરનો હુકમ છે એમ કેહેનાર એવા નિર્દયમનના હતા. આ મરણીયા ખસેડાઓમાં જાતોની જાતો ઘસડાઈ ગઈઓ જેમનાં નામો ઉપરથીજ માત્ર તેમની અસલની હયાતી તથા પ્રખ્યાતીની સ્વર પડેછે.

હું જરા દૂર નીકળી ગયો જેથી ઇથિરાજ કેદ પકડાયા કેડે તેનું શું થયું તે કેહેવાનું રહી ગયું છે. એ બાબત બે મત છે. ટાડ સાહેબ લખેછે કે, ઇથિરાજને કેદ પકડી તેને ત્યાંજ કતલ કરી નાંખ્યો હતો અને તેની પ્યારી સંયોગતા તેની સાથે સતી થઈ હતી. બીજી તરફવાળા લખી ગયા છે કે તેને કેદ પકડી સો મળની તોક ગાંઠામાં નાંખી ગિઝનીમાં લઈ ગયા હતા જ્યાં તે, શાહાબુદ્દીન તથા ચંદ ભાટ એકજ ઠેકાણે મરણ પામ્યા હતા. ટાડ સાહેબનું લખવું વજનદાર છે તેમ એ મત માનનારાની સંખ્યા પણ થોડી નથી. ઇથિરાજે શાહાબુદ્દીનને શબ્દવેધી બાળ માર્યું છે તથા તે અને ચંદ

પોતપોતામાં કપાઈ મુવા છે એ બનાવની તસવીરો ઘણી લાંબી મુદત થયા લોકોમાં પ્રસરેલી છે. જે ચિત્ર મેં પેહેલે પાને આપેલું છે તે આસેરે સો વર્ષ ઉપરાંતની જેપુરના કારીગરોએ ચીત્રેલી તસવીર ઉપરથી લીધું છે. તેમજ હું જેસલમેર ગયો હતો ત્યાં શુદાવંદ મહારાવઠ શ્રીજી વૈરીસાલજી બહાદુરે મને ત્યાંના શેઠ જોરાવરમલજીની હવેલી જોવા મોકલ્યો હતો તેમાં પણ એજ શિક્કાની તસવીરો ખાંતોમાં આઠેસેલી જોઈ હતી, ૬૦ ઘણે ઠેકાણે છે અને જ્યાં છે ત્યાં એકજ શિક્કાની છે તથા તેને લગતાં કવિતો ૬૦ ઘણાઓને મોઢેથી સાંભળ્યાં છે એ ઉપરથી આ બેઝ વાતો ગુંચવાડામાં પડી જાય છે માટે મારે એ હકીકત પણ વાંચનારની સેવામાં રજુ કરવી જોઈએ.*

* ટાડ સાહેબે મુસલમાન ગ્રંથકારોના આધાર ઉપરથી લખ્યું લાગે છે માટે તેમાં તેમનો દોષ નથી. હિંદુઓ પૃથિરાજની બડાઈ લખે એ વાત પક્ષ-પાતની છે, પણ તેમજ મુસલમાનો શાહાબુદ્દીનનું દૂષણ છુપાવે એ વાત પણ એવીજ છે. મોટા ગ્રંથકારો એક વાત એક પક્ષના લખવાના આધાર ઉપરથી લખી જાય છે પણ પાછઢથી કોઈ વધારે બારીકીથી શોધ કરે છે તો खरी વાત નીકળી આવે છે. જેમ કે એલ્ફિન્સ્ટન સાહેબ અને ફાર્વસ સાહેબ એક-મતે લખી ગયા છે કે જયશિખરી સામે થનાર ભુવડનું કલ્યાણ દક્ષિણમાં હતું. પણ હાલ બ્યૂલર સાહેબે હિંદુ ગ્રંથકારોનું લખવું खસં કહી કેટલાક આધારોથી એ કલ્યાણ ઉત્તર તરફનું કનોજના તાબાનું હતું એમ સાબીત કરીધું છે. વઢી મહમૂદની સ્વારી વચ્ચે ગુજરાતની ગાદી ઉપર કોણ હતું એ સ-વાલનો લાભ પણ હિંદુ લખનારાઓની તરફમાં જાય છે. ફારસી લખનારાઓ લખી ગયા છે કે મુસલમાનો ગુજરાતની ગાદી ઉપર ઘણો વચ્ચે સુધી રહ્યા હતા અને અળહિલવાડની ગાદી દાબીલીમને આપી હતી તથા તે વચ્ચે ગુજરાતની ગાદી ઉપર ચામુંડ હતો એ બધી વાત પાછઢથી ઓટી ઠરી છે. સર હેન્રી ઇલિયટે હાલ હિંદુ રાસા લખનારાઓને મઢતા થઈ તે વચ્ચે ખી-મદેવ હતો એમ સાબીત કરી આપ્યું છે.

चंद भाटदेवीना मंदिरमां केद थई गयो हतो तेणे एथिराज रासी पूरो लखी लीधो त्यारे कमाड उथज्यां पण दिछीमां तो खेदान मे-
दान थई गयुं हतुं. पोतानो राजा गिझनीमां दुःखी छे तेने कईक मदद करवी एम विचारी ते गिझीनी गयो अने पोतानी वाक्यचा-
तुरीथी शाहाबुद्दीननी मेहेरबानी मेळवी अने वखत जोई अरज करी
एथिराजने एक वखत मळबानी परवानगी लीधी. एथिराज आंखे
तो देखतो न हतो पण चोकीवाळाए तेने कहुं के चंद तने मळवा
आवेछे त्यारे ते एटलो तो प्रफुल्लित थयो के आटला दिवस सो मणनी
तोकथी दबायलो पज्यो हतो ते एकदम उठी उभो थयो अने चंदने बख
नांखी मळ्यो तथा दुःखमुखनी वातो कीधी. आटला दिवस तोकना
दवाणथी उठी शकतो न हतो ने आज उठ्यो ए खबर बादशाहने
थतां तेणे धारचुं के कोईक वखत ए आंधळो पण नुकसान करे
माटे तेणे पचास मणनी बीजी तोक नांखवानो हुकम कीधी. चंदने
ए खबर थतां तेणे बादशाहने अरज करी के “ किबलेआलम हुं
अंहीं आवी माश राजानुं कईक दुःख कमी कराववा धारतो हतो
तेने बदले उलटुं वधारे थयुं ए वाजबी नथी. ए आंखे अपंग शुं
नुकसान करवानो छे, एने तो छूट राखशो तो वखते वखते आपने
एवी एवी गमतो बतावशे के आप खुशी थशो. ए आंधळो छतां पण
शब्दवेधी एवुं बाण मारी शकेछे के ते सो सो मणना सात लो-
ढांना तवा बींधी आरपार नीकळी जशे.” शाहाबुद्दीनने ए गमत
जोवा मरजी थई पण चंद कहे, हाल ए दुबळो थई गयो छे तो
एने कांईक कष्ट ओळुं करी पौष्टिक खोराक आपवो जोईए के श-
रीरमां शक्ती आवेथी ए काम बजावी शके. बादशाहे तोको
कहाडी नांखवा तथा पौष्टिक खोराक आपवा हुकम आप्यो अने
एथिराज थोडा रोजमां तैयार थई रह्यो एटले तेने तीरकबान आ-
प्यां अने तमासो बताववा फरमाव्युं. एथिराजे कबान खेंची पण

ते तेनुं जोर पकडी शके एवी न होवाथी जुटी पडी. एम सात आठ कबानो जुटी गई पण एके पृथिराजना हाथमां बेठी नहीं एटले चंद कहे, एनी पोतानी उपाडवानी कबान होय तोज काम आवे, बीजी तो एनुं जोर पकडी शकशे नहीं. माटे पूछा करावी तो मालम प-डयुं के ततारखाने पृथिराजने पकड्यो तयारे तेनां बधां हथियार तेने हाथ आव्यां छे पण ततारखानथी ए कबान उपडी नहीं एटले नकामी जाणी घोडारमां भारोट दाखल चणी दीधी छे. बादशाहे त्यांथी कढावी मंगावी अने पृथिराजे वजन करी जोई पोतानी क-बान ओळखी अने आवती काले तमासो बताववानुं वचन आप्युं.

सो सो मण वजनना लोढांना सात तवा लटकाव्या अने बादशाह एक घणी उंची जग्या उपर बेठो. तवा उपर कांकरी मारी पृथिराजने साबाश एटलुं केहेवुं के ए कांकरीना अवाज उपरथी पृथिराज बाण मारी तवा वींधी नांखे एवो वदाड हतो. पृथिराजना पग-मां साकळो पेहेराषी चोकमां उभो राखी हाथमां तीर कबान आप्यां तथा चंदने पासे उभाड्यो. पृथिराजने साबाश कहेवा बादशाहे चंदने फरमाव्युं पण चंद कहे, हुं एनां घरनो नोकर ते माराथी हुकम थाय नहीं, आप हुकम करवालायक छो अने पृथिराज सां-भळवा लायक छे. ए उपरथी बादशाह तवा उपर कांकरी मारी बोल्यो “ वाह पीथल वाह.” चंद जमीननो माप करी बोल्यो.

चार वंस चोवीस गज अंगुल अष्ट प्रमाण;

एते पर सुलतान हे मत चूके चहुआण.

वळी ते पृथिराजने पोरसाववा नीचे मुजब बोल्यो.—

छप्पय.

इही बाण चहुआन, राम रावन उथप्यो;

इही बाण चहुआन, करण शिर अरजुन कप्यो;

ઇહી બાળ ચહુઆન, શંકર ત્રિપુરાસુર સંધ્યો;
 ઇહી બાળ ચહુઆન, ભ્રમર લછમન કર વેધ્યો;
 સો બાન આજ તો કર ચઢ્યો, ચંદ બિરદ સચો ચવે;
 ચહુઆન રાન સંભર ધની, મત ચૂકે મોટે તવે.

ભાવાર્થ—ચાર વાંસ ચોવીસ ગજ અને આઠ આંગઠની ડંચાઈ
 ઉપર સુલતાન છે તેને હે ચહુઆળ ચૂકજે માં.

એજ બાળથી રામે રાવણને માર્યો. એજ બાળે અર્જુને કરણનું
 માથું કાપ્યું, એજ બાળે શંકરે ત્રિપુરાસુરને માર્યો, અને એજ બાળે
 લક્ષ્મણે ભ્રમરાને વીંધ્યો. એ બાળ આજ તારે હાથ ચઢ્યું છે, મોટે
 હે સંભરના ધણી ચહુઆળ રાજા ! મોટે તવે ચૂકજે માં.

પૃથિરાજે તવાઓને એકતરફ મુકી દઈ મોટા તવા શાહાનુદીનના
 અવાજ તરફ તીર ફેંક્યું જે તેના કપાઠના મધ્યભાગમાં જઈ વાગતાં તે
 સિંહાસન ઉપરથી ગબડી પડ્યો અને હાહાકાર થઈ રહ્યો. બાદશાહના
 નોકરો પૃથિરાજ અને ચંદ ઉપર ધસી આવ્યા, પણ આ લોકોએ એ
 કામ કરી જીવવાની આશા રાખીજ ન હતી અને મ્લેચ્છોને હાથે
 પોતાનું મોત ન થાય મોટે પરસ્પરે એક બીજાના માથાં તરવારથી ઉ-
 ઢાડી નાંખવા આગઠથી સંતલસ કરી રાખી હતી તે મુજબ એક-
 બીજાના ગઠાંમાં તરવારો ફેરવી દીધી. (જુઓ ચિત્ર).

સમાપ્ત.

आ ग्रंथने अगाउथी आश्रय आपनार गृहस्थोनां नामो.

नामो.	गाम.	प्रत.
महाराजाधिराज मिरजां महाराओ श्री खेंगारजी		
बहादुर	भुजनगर ..	२९०
रा० रा० दिवानजी साहेब राओ बहादुर		
मणीभाई जसभाई	„ ..	५०
रा० रा० दलपतराम प्राणजीवन खरखर, ए. ई.	„ ..	२५
हिझ हाइनेस ठाकोर श्री वाघजी	मोरबी ..	२०
हिझ हाइनेस ठाकोर श्री दाजीराजजी ..	वढवाण ..	१५
हिझ हाइनेस महाराणा श्री केसरीसिंहजी ..	सायला ..	१५
हिझ हाइनेस महाराणा श्री विकमानजी ..	पोरबंदर ..	१०
हिझ हाइनेस नवाब साहेब श्री बिस्मिल्लाखानजी. रायधणपर ..		१०
ठाकोर श्री वेरसलजी, ह० रा० हरजीवन उत्तमराम. रोहा ..		१०
हिझ हाइनेस ठाकोर श्री जसवंतसिंहजी	लीमडी ..	५
ठाकोर श्री लखाजी	आडेसर ..	५
अधिकारी श्री कृष्णदासजी	भुजनगर ..	५
रा० जयशंकर नरसीराम	छोटा उदेपर ..	५
रोठ प्रेमजी नारायणजी	जसापर ..	५
जोशी चतुर्भुज हीरजी	मुंबई ..	५
रोठ कासमभाई धरमशी..... .. .	„ ..	५
रोठ करीमभाई इभराम	„ ..	५
रोठ जेराज पीरभाई	„ ..	५
रोठ जाफरभाई थारेआभाई	„ ..	५
रा० मंगळजी गौरीशंकर	नवानगर ..	४
रोठ वाघजी कोरजी	मुंबई ..	४

शेठ जुमाभाई लालजी मुंबई ..	३
ठाकोर श्री जेसंगजी धरोळ ..	२
ठाकोर श्री खानजी चीत्रोड ..	२
जाडेजा डोसाजी लाकडीयुं ..	२
जाडेजा अभेसंगजी मांणांबु ..	२
जमादार शेख बावदीनभाई जुनागढ ..	२
रा० रा० नृसिंहप्रसाद हरिप्रसाद ,, ..	२
रा० कीटवाल वोरा वाघजी रूपजी भुजनगर ..	२
उपाध्याय श्री जेराजमेरजी ,, ..	२
भट्टार्कजी श्री जीवणकुशलजी ,, ..	२
रा० बावा लालजी ओधवजी ,, ..	२
शेठ लक्ष्मीदास खीमजी मुंबई ..	२
शेठ मथुरादास लवजी ,, ..	२
शेठ करसनदाम नेणशी ,, ..	२
रा० रा० पोलिस कमिशनर रतीलालभाई भुजनगर ..	१
रा० शेठ रहीमभाई नानजी ,, ..	१
रा० बक्षीराम मोतीराम ,, ..	१
रा० राघवजी जीवण ,, ..	१
रा० जादवजी हंसराज ,, ..	१
रा० लक्ष्मीदास हरजीवन ,, ..	१
रा० जटाशंकर प्रभाशंकर ,, ..	१
रा० भगवानलाल बापालाल ,, ..	१
रा० मेता करसनजी थावरजी ,, ..	१
रा० वोरा मुरारजी राघवजी ,, ..	१
रा० जदुराम कानजी ,, ..	१
रा० गणेश केशव डोंगरे ,, ..	१

रा० पीतांबर वल्लभजी	भुजनगर ..	१
रा० प्रजाराम पूजा	„ ..	१
शेठ सुंदरदास धरमशी	मुंबई ..	१
शेठ फाझलभाई कासमभाई गांगजी	„ ..	१
रा० भाईशंकर नानाभाई	„ ..	१
शेठ नेणशी लक्ष्मीदास	„ ..	१
रा० हरीशंकर वल्लभजी	मांडवी ..	१
रा० हरीशंकर नवलराम	„ ..	१
सा० जेवत विजयपाठ	„ ..	१
व्यास रघुनाथजी गोविंदजी	मुनरा ..	१
ठकर कल्याणजी हीरजी	„ ..	१
भट मावजी पुरुषोत्तम	„ ..	१
अधिकारी मूलजी अमरजी	„ ..	१
वकील खीमराज देशल	„ ..	१
जोशी जयशंकर सुंदरजी	„ ..	१
मेता उदयशंकर रघुनाथजी... .. .	„ ..	१
मुनरा पुस्तकालय	„ ..	१
वकील खोजा तेजा मेघजी	„ ..	१
मास्तर कानजी शंकरजी	„ ..	१
ठकर रणछोडदास भीमजी	„ ..	१
शेठ डोसाभाई मुरारजी	कोठारो ..	१
ठकर रामदास दामजी	„ ..	१
ठकर लालजी दयाल	„ ..	१
ठकर लालजी मेघजी	„ ..	१
ठकर जेठाभाई अरजण	„ ..	१
रा० राघवजी नाथजी	लखपत ..	१

रा० पुरुषोत्तम ओधवजी	लखपत ..	१
शेठ माधवजी कानजी	,, ..	१
मे० सालेमहमद आमद	,, ..	१
रा० वेजनाथ प्रभुजी	जखौ ..	१
मेता दयाशंकर सदाशिव	,, ..	१
रा० विठ्ठलराय सेवकलाल ...	भचाउ ..	१
रा० खीमजी तुलजाराम	,, ..	१
रा० वल्लभजी मेघजी ..	,, ..	१
रा० विश्वनाथ जेठालाल ..	चित्रोड ..	१
रा० रा० शेठ बेहेरामजी होरमसजी कडाका ..	मोरवी ..	१
रा० कल्याणराय लक्ष्मीशंकर	,, ..	१
रा० वजेशंकर शामळजी	,, ..	१
रा० शेठ बमनजी दादाभाई ..	,, ..	१
रा० तलकशी देवजी ..	नवानगर ..	१
मणियार मोतीचंद हीराचंद	,, ..	१
